

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELAGATİ BİLİM DALI

**DIYARBEKİRLİ SAİD PAŞA VE
NUHBETU'L-EMSÂL ADLI ESERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Feyza GÜROL

Ankara, 2023

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATİ BİLİM DALI

DIYARBEKİRLİ SAİD PAŞA VE
NUHBETU'L-EMSÂL ADLI ESERİ

Yüksek Lisans Tezi

Feyza GÜROL

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Ömer ACAR

Ankara, 2023

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATİ BİLİM DALI

DİYARBEKİRLİ SAİD PAŞA VE
NUHBETU'L-EMSÂL ADLI ESERİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Ömer ACAR

Tez Jürisi Üyeleri

Adı Soyadı :

1. Doç. Dr. Ömer ACAR

2. Doç. Dr. Yaşar DAŞKIRAN

3. Doç. Dr. İbrahim FİDAN

Tez Savunma Tarihi

10.02.2023

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Doç. Dr. Ömer ACAR danışmanlığında hazırladığım “**Diyarbakirli Said Paşa Ve Nuhbetu'l-Emsâl Adlı Eseri (Ankara.2023)**” adlı yüksek lisans tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

10.03.2023

Feyza GÜROL

ÖNSÖZ

Meseller, dönemin tarihi olaylarına, toplumun sosyo-kültürel yapısına tanıklık edip günümüze kadar nakledilmesine yardımcı olduğu için Arap edebiyatında önemli bir yer edinmiştir. Bu çalışma, Diyarbakirli Said Paşa'nın mesel kültüründe en önemli eserlerden biri olan Meydâni'nin Mecma'u'l - Emsâl adlı eserinden yaptığı çeviri ve eklemeleriyle meydana getirdiği Nuhbetu'l – Emsâl adlı eserini incelemeyi hedefler. Nuhbetu'l – Emsâl eserini salt bir tercümeden öte te'lif-tercüme olarak ifade etmek daha doğru olacaktır. Bu minvalde Diyarbakirli Said Paşa'nın hayatı, aldığı eğitimler, yetiştiği şartlar, benimsediği ilmî üsluplar eserin tercümesinde izlediği yolları anlamamıza yardımcı olacaktır.

Tezde öncelikli olarak Arap dilinde mesel kültürü hakkında bir bilgilendirmeye yer verilmiştir. Sonrasında ise konu iki bölümde ele alınmıştır. İlk bölümde Said Paşa'nın ilmi hayatı üzerine bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde ise Nuhbetu'l – Emsâl ele alınmış, eserin Mecma'u'l – Emsâl ile karşılaştırması yapılmıştır. Eserde var olan mesellerden ne kadarının günümüze kadar ulaşmış ve kullanılıyor olduğu incelenmiştir. Sonuç kısmında ise bahsi geçen konular hakkında edinilen tüm bilgiler ışığında bir değerlendirme yapılmıştır.

Bu çalışmam sırasında desteklerini hiçbir zaman unutmayacağım Prof. Dr. Z. Kenan BİLİCİ'ye ve Prof. Dr. Şamil DAĞCI'ya, beni bu alana yönlendiren ve her aşamasında desteğini ve güvenini esirgemeyen, yoluma ışık tutan danışman hocam Doç. Dr. Ömer ACAR'a, yine yönlendirmeleriyle çalışmamı şekillendirdiğim kıymetli hocalarım Doç.Dr. Yaşar DAŞKIRAN ve Doç.Dr. İbrahim FİDAN'a, bu süreçte ne zaman ihtiyaç duysam desteğini arkamda hissettiğim kıymetli dostum Arş.Gör.Alime ÇELİK'e ve tüm eğitim hayatım boyunca her zaman arkamda olduklarını bildiğim kıymetli aileme teşekkürü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1
EMSÂL VE ARAP DİLİNDEKİ YERİ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	11
DİYARBEKİRLİ SAİD PAŞA’NIN HAYATI, SİYASİ- İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	11
1.1.Diyarbakirli Said Paşa’nın Hayatı ve Siyasi - İlmî Kişiliği	12
1.1.1. Diyarbakirli Said Paşa’nın Hayatı	12
1.1.2. Diyarbakirli Said Paşa’nın Siyasi ve İlmî Kişiliği.....	16
1.2.Diyarbakirli Said Paşa’nın Eserleri	28
1.2.1. Dîvânçe-i Eş’âr	28
1.2.2. Dîvân.....	30
1.2.3. Diyarbakir Târîhi.....	31
1.2.4. Encümen-i Şu’arâ (Mecmû’a-i Müntehabât).....	31
1.2.5. Kasîde-i Nûniyye Tercümesi.....	32
1.2.6. Kasîde-i Bürde Tahmîsi.....	32
1.2.7. Hülâsa-i Mantık	33
1.2.8. Mîzânü’l-Edeb	33

1.2.9. Mir'âtu'l-İber (Mufasssal Târîh-i Umûmî).....	34
1.2.10. İlm-i Hisâb-ı Âşârî	39
1.2.11. Mir'ât-ı Sıhhat.....	39
1.2.12. Tabsıratü'l-İnsan.....	39
1.2.13. Nuhbetu'l – Emsâl.....	39
İKİNCİ BÖLÜM	40
DİYARBEKİRLİ SAİD PAŞA'NIN NUHBETU'L-EMSÂL ADLI ESERİ	40
2.1. Eserin Genel İçeriği	41
2.2. Said Paşa'nın Eserde Yer Alan Mesellerden İlave İzah Yaptığı Meseller.....	44
أَتَتَّكَ بِحَائِنِ رَجُلَاهُ.....	44
الْإِثْمُ حَوَازُ الْقُلُوبِ.....	45
أَرْكُنُ مِنْ إِيَّاسٍ	45
أَشْنَأُمُ مِنْ بَسُوسٍ.....	46
أَشْنَأُمُ مِنْ دَاحِسٍ	47
أَطْمَعُ مِنْ أَشْعَبٍ.....	47
أَعْدَى مِنَ السَّلِيلِكِ	48
إِلَادُهُ فِلَادُهُ	48
إِنَّ بَيْنَهُمْ عَيْبَةً مَكْفُوفَةً	49
إِنَّ سَوَادَهَا قَوْمٌ لِي عِنَادُهَا	50
إِنَّ الشَّقِيَّ وَافِدُ الْبَرَاجِمِ	50

.....50	إِنَّ الْمُنْبِتَ لَا أَرْضًا قُطِعَ وَلَا ظَهْرًا أَبْقَى
.....51	إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا
.....51	بِعِلَّةِ الْوَرْشَانِ يَأْكُلُ الرُّطْبَ (الْمُشَانِ)
.....52	تَسْمَعُ بِلَمْعِدِي خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَرَاهُ
.....52	جَزَاءُ سِنْمَارٍ
.....53	حَالُ الْجَرِيضِ دُونَ الْقَرِيضِ
.....53	ذَهَبُوا أَيْدِي سَبًّا وَ تَفَرَّقُوا أَيْدِي سَبًّا
.....54	صَبْرًا عَلَى الْمَجَامِرِ الْكَرَامِ
.....54	صَغَرَاهُنَّ شَرَاهُنَّ
.....55	قَدْ وَقَعَ بَيْنَهُمْ حَرْبٌ دَاحِسٍ وَالْعَبْرَاءُ
.....56	قَدْ يُوْخَذُ الْجَارِيذُ الْبَارِئُ
.....56	هُمَا كَرُكْبَتِي الْبَعِيرِ
.....57	2.3. Mesellerin Türkçedeki Karşılıkları
.....57	إِلَى أَنْ يَجِيءَ التَّرْيَاقُ مَاتَ الْمُسْوَعُ
.....57	الصَّنَاعَةُ تُيسِّرُ الْحَاجَةَ
.....58	إِذَا افْتَقَرَ الْيَهُودُ نَظَرَ فِي حِسَابِهِ الْعَتِيقِ
.....58	إِذَا أَرَادَ اللَّهُ هَلَاكَ نَمْلَةٍ أَنْبَتَ لَهُ جَنَاحَيْنِ
.....58	إِذَا جَاءَ أَجْلُ الْبَعِيرِ حَامَ حَوْلَ الْبَيْرِ
.....58	أَقْلَبُ قَلَابٍ
.....59	ثَمَرَةُ الصَّبْرِ نَجَحُ الظَّفَرِ

.....59	الْجَارُ ثُمَّ الدَّارُ
.....59	الدَّرَاهِمُ بِالدَّرَاهِمِ تَكْسَبُ
.....59	كُلُّ شَاةٍ بِرِجْلِهَا سَتْنَابُ
.....59	كَمَا تُدِينُ تُدَانُ
.....60	لَا تَأْخُرْ عَمَلُ الْيَوْمِ لِعَدٍ
.....60	مَا صَنَعَ اللَّهُ فَهُوَ خَيْرٌ
.....61	2.4. Eserde Yer Alan Tüm Meseller
.....98	SONUÇ
.....100	KAYNAKÇA
.....105	ÖZET
.....106	ABSTRACT

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı Geçen Eser

a.g.md. : Adı Geçen Madde

a.g.t. : Adı Geçen Tez

akt. : Aktaran

c. : Cilt

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

haz. : Hazırlayan

s. : Sayfa

ss. : İlgili makale sayfalar arasında

b.y. : Basım Yeri Yok

thk. : Tahkik

t.y. : Tarih Yok

yay. : Yayınları

y.y. : Yayıncı Yok

vb. : ve benzeri

vs. : vesaire

GİRİŞ

EMSÂL ve ARAP DİLİNDEKİ YERİ

İbranice’de ‘maşal’, Habeşçe’de ‘mesel’, Aramca’da ‘masla’ olarak kullanılan ve Türkçemizde ‘atasözü’ olarak karşılık bulan mesel, anlam bakımından farklı ifadelerle tanımlansa da bu farklı tanımların ortak paydası ‘bir şeyi bir başka şeye benzetmek’ ibaresi olmuştur. Aynı zamanda ‘sıfat, vasıf söz, ibret ve kıssa’ mânalarında da kullanılır.¹ Türkçe’nin çeşitli lehçeleriyle Anadolu’nun bazı yöre ağızlarında atasözü terimini karşılayan bazı kelimeler de olmuştur: Çuvaş’larda ‘comak, samah, oranlama’, bazı Altaylılar’da ‘ülger-comak’, Kazan lehçesinde ‘eski söz’, Kırım lehçesinde ‘kartlar sözü, hikmet’, Doğu Türkistan’dan Kırım’a kadar uzanan sahada ‘makal’, Türkistan, İran ve Afganistan Türkmenleri’nde ‘nakıl’, Doğu Türkistan’da ‘tabma, ulular sözü’, Kerkük ağzında ‘darb-ı kelâm, emsâl, cümle-i hikemiyye, deme, demece, deyişet, eskiler sözü’, bazı Anadolu yörelerinde ise ‘deyişet, ozanlama’ olarak ifade edilir. Bazı milletlerde ise ‘kanatlı söz, nasihat, cevherli söz, ibret verici söz, altın söz, dilin gülzarı, halk mektebi, halk hikmeti, ruhun tabibi, aklın gözü’ gibi benzer anlamlar içeren isimler verilmiştir. Meseli, bir başka deyişle şöyle de tanımlayabiliriz: Atalardan gelen ve onların yüzyıllar içindeki deneyim ve gözlemlerine dayalı düşüncelerini değişmez kalıp ve klişeleşmiş özlü sözlere ögüt ve hüküm ifade edecek biçimde yansıtan, lafzı ve anlamı beğenilerek nesilden

¹ Halîl b.Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘Ayn*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2003, IV, 118.; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, Beyrut 1414/1994, XI, s.610, ‘m.s.l’ md.

nesile aktarılan, çoğunlukla aslî haline benzeyen halleri açıklamak ve örnekleme amacıyla kullanılan anonim mahiyetteki özdeyiştir.²

Mesel kelimesinin, *el-Kâmûsu'l- muhît* ve *Lisânu'l-'Arab* lûgat kitaplarında 'sıfat' manasında olduğu ifade edilmiştir. Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*'da mesel kelimesinin kökü için üç mana üzerinde durmuştur. Bunlardan birincisi (مَثَل) kelimesinin manasıdır ve 'bir şeyin misli' olarak kabul edilen demektir, aynı zamanda doğrudan anlatım manasına da gelebilmektedir. Hatta Halil b. Ahmed, Kur'an'da zikredilen 'mesel' kelimelerinden bir çoğunun bu anlamda kullanıldığını ifade eder.³ İkinci bir mana olarak ise (مِثْل) 'benzer, eş' ifadesini dile getirir. Yine bu kökten gelen (مِثَال) kelimesi ise 'başkasının ölçüsünce olan' manalarına gelmektedir. Mastar olarak kullanıldığında ise 'dikilmek, ayakta durmak' manasına gelir. Bu kökten türeyen tüm anlamları incelersek, temel mananın 'benzetmek, benzeri olmak' etrafında toplandığını görebiliriz. Genel bir çerçevede tanımlamak gerekirse de meseller, toplumların inanışlarını, kültürlerini, yaşam şartlarını yansıtan ortak aklın ürettiği milletlerin belleğine yerleşmiş anonim veciz ifadelerdir. Mâna yönünden her ne kadar atasözleri birbirine benzese de dil mantığı, zihniyet ve üslup farklılıkları dikkati çeker. Çünkü her milletin hayat tarzı, yaşadığı topraklar, sosyal ve kültürel yapılarına göre mesellerinde de farklılıkların bulunacağı bilinen bir gerçektir.⁴ Ebû Hilal el-Askeri mesellerin önemini '*Bir edip, dilini her türlü bozulma ve hatalardan kurtardıktan sonra darb-ı mesel, nadir, hikmetli ve meşhur sözlere olduğu kadar hiç bir şeye muhtaç olamaz. Zira bunlar insanın düşünce sahasını genişletir, zevkini geliştirir, gönlünü ferahlatır, iradesini kuvvetlendirir, ilmî ve edebî konuşmalarında kendisine destek olur. Bu mesellerin söz ve konuşma sanatındaki değeri*

² İsmail Durmuş, 'Mesel', DİA, XXIX/293.

³ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 'm.s.1' md.

⁴ Emrullah İşler-Musa Yıldız, *Arapça Çeviri Kılavuzu*, Elif Yay., İstanbul, 2010, s.26

alışverişte pazarlık, bahçede çiçek, elbisede desen hükmündedir.'⁵ şeklindeki sözleriyle ifade eder.

Divan edebiyatında ve Osmanlıca'da atasözleri için hem mesel hem de darb-ı mesel kavramı kullanılır. Darb-ı mesel 'mesel getirmek, duruma uyan yaygın bir söz veya atasözünü tekrar söylemek' anlamına gelir. Darb-ı meselin çoğulu durub-ı emsal olarak geçer. Divân-ü Lügati't-Türk'te atasözünün terim karşılığı olarak pek çok yerde 'sav' sözcüğü kullanılmıştır.

Atasözleri, her millette var olan dil hazineleridir, ulusal varlıklardır. Ulusun ortak düşünce, inanış ve tutumu konusunda bize yol gösterir. Zamanla çok defa gerçek anlamları yerine mecazlı bir mana kazanarak sözlü gelenek içinde nesilden nesile aktarılan ve halk hafızasında yaşayan, halka mal olmuş, kalıplaşmış ifadelerdir.⁶ Tarihin içinde tarihle beraber doğmuş, gelişmiş, onunla beraber günümüze ulaşmış geleceğe yol alan atasözleri; tarihin, kültürün aynası olarak görülebilir. Meseller genellikle sözlü intikal ettiği için, sözlü kültürün etkin olduğu Arap edebiyatında önemli bir yer teşkil eder. Kişiden kişiye sözlü aktarılması sebebiyle ilk söylendiği zamanın ve olayın ne olduğuna kesin kanıt olamasa da söylendiği toplumun hayat biçimini, sosyo-kültürel durumunu anlamamıza imkan tanır. Çünkü meseller birden bire ortaya çıkmaktan öte tarihi olaylar, felaketler ya da mutluluk verici durumların ardından meydana gelip yaygınlaşmıştır. Bu sebeple de dönemin önemli hâdiseleri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlar. Az kelime ile öz ifadeler kullanıldığı için aktarımı ve yaygınlaşması da kolay olmuştur. Lafzının kısa, anlamının doğru, kullanımının yaygın, anonim ve formunun da değişmiyor olması meseli diğer söz gruplarından ayıran özelliklerden olmuştur. Uzun cümlelerden oluşan atasözlerinin söyleniş

⁵ El-Askeri, Ebû Hilâl El-Hasan b. Abdullah b. Sehl, *Cemheretu'l-Emsâl*, Beyrut, 1988, C.1, s.12.

⁶ Aydın Oy, 'Atasözü', DİA, IV/44

zorlukları nedeniyle zaman içerisinde kullanımlarının terk edilmesi sebebiyle unutulmaya başlandığı, bu sebeple de daha çok kısa cümlelerden oluşan atasözlerinin günümüze değin ulaşabildiği görülmektedir. Bazı uzun atasözlerinin de aktif kullanımla beraber asıllarına nazaran ekleri, fiilleri eksiltilip kısaltılarak kullanıldığı ve nakledildiği görülüyor.

Atasözlerinin akılda kalıcı oluşlarının bir diğer sebebi ise genellikle ölçülü ve kafiyeli olmalarıdır. Aliterasyon başta olmak üzere pek çok atasözünde cinas, kinaye, intak, teşbih, tezat, ahenk, mübalağa gibi söz sanatları da bulunur. Mecazın ise başlı başına bir yeri vardır. Atasözleri, mani, türkü, masal gibi başlı başına bir edebî nevi durumunda değillerdir. Çünkü atasözleri konuşmalarda, didaktik şiirlerde ve çeşitli ifade şekillerinde bir söyleyiş halinde kalıp, tek başına bir eser yada parça teşkil etmezler. Atasözleri daima bir yargı anlatan hüküm cümlesi niteliğindedir, anlam bakımından dolgun ve zengindirler. Kendine öz ahengi sebebiyle nazmı andırır. Bazen doğrudan doğruya ahlak dersi ve öğüt veren örneklerle rastlanır. Sözlü edebiyat dönemindeki atasözlerinin ilk şekillerinin manzum olduğu görülmüştür. Atasözlerinin bazıları birden fazla cümleden oluşmuştur. Bunlar alt alta dizildiklerinde kafiyeli iki mısra yada dörtlünün bir araya geldiği görülür. Bu mısraların ölçü ve kafiye dizilişi bakımından benzer olması bu atasözlerinin bir şiirin parçası olduğu hissini bize verir. Atasözlerinde daha çok iç kafiyenin kullanılması sözün etkisini arttırıp akılda kalmasını kolaylaştırır.

Toplumun kültür anlayışının ilerlemesinde dinlerin katkısı azımsanamaz. Mesellerin dil ve kültürle olan ilişkisinin yanı sıra dini terimlerle de ilişkisi vardır. Arap dilini konuşan milletlerde Kur'an'ın da etkisiyle islami terimlerin sık kullanıldığını görüyoruz. Bu sebeple ayet ve hadislerin de emsaller üzerinde etkisi büyük olmuştur. Bunu emsalleşmiş ayet ve hadisleri incelediğimizde kolaylıkla

anlayabiliriz. Tabi bu durum bazen yanlış bilgilerin yayılmasına da sebep olmuştur. Hadis olarak bilinen bazı emsallere, aslında Hz. Peygamber'e ait olmamasına rağmen, anlam olarak da ayet ve hadislere uygunsu hadis süsü verildiği olmuştur. Hz. Peygamber'in ise zaman zaman o dönemde kullanılan mesellerden doğru olanlarını olduğu gibi, yanlış veya eksik olanlarını doğru şekle çevirerek kullandığı görülmektedir. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in vecizeleri, cami, minare, medrese, şadırvan, dergâh, han, hamam, köprü, kemer, türbe gibi eserlerin kitabelerine, iç-dış kapı üzerlerine, iç duvarlarına güzel hat sanatlarıyla yazılmıştır. Arap ve Türk kültüründe benzer anlamlara karşılık gelen bir çok atasözünün var olmasının en önemli sebebi de toplumsal ve dini değerler noktasında iki toplumun ortak özellikler taşıyor olmalarıdır.

Mesellerin bir çok yolla ortaya çıktığı görülmektedir. Özetle değinecek olursak önemli bir olayın meydana gelmesinden, yapılan teşbihten, dönemin ön plana çıkan isimlerinden, bir kıssadan, hikmetten, adet ve inançlardan, şiirden, tarihi olaylardan, ayet ve hadislerden doğan mesellerden bahsedebiliriz. Atasözleri, sosyal olayların nasıl gerçekleştiğini, tabiat olaylarının oluş biçimini, gerçekleşen olaylardan alınması gereken dersleri aktarır; bazı gerçekler, felsefeler ve bilgece düşünceler ışığında yol gösterir; âdet, gelenek ve inanışları bildirir; ahlak dersi ve öğüt verici bir özellik taşır. Bir çok Arap meselenin bir hikayesi vardır. Bunların bir kısmı bahsettiğimiz gibi gerçek tarihi olaylardır. Arapların İslam öncesi dönemde en önemli tarihi olaylarından biri olan Eyyamu'l-Arab olarak bilinen savaşları bir çok mesele konu olmuştur. Bir kısım mesellerin ise zamanla hikayeleri unutulmuş hatta duruma uygun yeni hikayeler uydurulmuştur. Mesellerin söylendiği bölgenin mevcut coğrafyası, bitki ve hayvan türleri de emsâle konu olmuştur. O coğrafyada bitki çeşitliliği sınırlı olmasına rağmen, bitkiyi konu alan mesel kullanımı oldukça fazladır. Çöl hayvanlarının neredeyse

tamamı mesellere konu olmuştur. Tüm hayvanlar içerisinde en çok ayrıcalıklı görünen ve mesellerde çokça yer verilen hayvan deve olmuştur. Devenin Arap kültüründeki yeri, bu sık kullanıma sebep olmuştur. Mesellerde genellikle gerçek hayvanlardan söz ediliyor olsa da zaman zaman gerçek hayatta var olmayan efsanevi hayvanlardan da bahsediliyor olması dikkat çeker. Hayvanların konu olduğu mesellerde, bahsi geçen hayvanın en belirgin özelliğine atıfta bulunulur.

Atasözlerinin pek çoğunun ne zaman ortaya çıktığını anlamak bazen mümkün olmayabilir. Ancak meseller, milletlerin olumlu-olumsuz pek çok yönlerini günümüze taşıyan, onların kültürlerinin bir parçasıdır. Bir kısmı zaman içinde çeşitli değişikliklere uğramış, bazı kelimelerde ekleme çıkarma yapılmış veya dönemin koşullarına göre yeniden yorumlanmıştır. Meselin ortaya çıktığı dönem hakkında bilgi edinmek için hangi konuları ele aldığına ve nelere atıfta bulunduğu bakmak bize yol gösterir. Mesela bir meselde savaş, tarihi olaylar, âdet ve inançlar, çöl hayatı, çöl hayvanları ve bitkileri gibi konulara değinildiyse, Cahiliye dönemine ait bir mesel olduğunu anlayabiliriz. Mesel içerisinde ayet, hadis, sahabe ve tabiin sözüne dayanıyorsa o meselin İslami döneme ait olduğunu anlarız. Atasözlerinin çeşitli uluslarda benzerlik göstermesi ve hatırı sayılır bir kısmının ortak olması siyasi, sosyal, kültürel, dini ve ekonomik açıdan yüzyıllar boyunca birebir etkileşim içinde olmalarının bir getirisiidir.

Özlü, hoş giden bir anlatım aracı olan atasözleri ve deyimler bu ortak özellikleri sebebiyle sık sık birbirleriyle karıştırılabilir. Atasözleri adı altında verilen deyimlere ve deyimler adı altında verilen atasözlerine pek çok derlemde rastlamaktayız. Atasözleri ile deyimler ve vecizeler arasında fark vardır. Deyimler atasözlerinde olduğu şekilde bir hüküm, düstur niteliği taşımadıkları gibi çok defa kendi başlarına bir cümle yapısı göstermezler, kelime grubu şeklinde kurulmuştur. Vecizeler ise atasözleri gibi anonim olmayıp söyleyeni bilinmektedir.

Atasözlerinde amaç yol göstermek, ders ve öğüt vermek, ibret alınması gereken gerçekleri ifade etmek iken; deyimlerde amaç bir kavramı özel bir kalıp içinde veya çekici, hoş bir anlatımla belirtmektir.

Meselleri yapılarına göre sâir, kıyâsi ve hurâfi olarak üç bölüme ayırabiliriz. Sâir meseller, mânası doğru, yaygın olan veya halka ait olup nahiv kurallarına bağlı kalmadan ya da kitabî olup yüksek kültürlü şairlerin, hatiplerin söylediği veciz sözler olarak ifade edilebilir.⁷ Kıyâsi meseller, aynı zamanda temsîli teşbihler olarak da bilinir. Soyut kavramların somut hadiselerle açıklanması şeklinde tanımlanabilir.⁸ Hurâfi meseller ise eğitmek, öğretmek veya eğlendirmek amacıyla fabl türünde hayvanların dilinden onları konuşturarak meydana getirilmiş veya cansız varlıklarla ilgili olarak anlatılan mesellerdir.⁹

Arapçada mesellere dilin kullanımı bakımından bakacak olursak, mesellerin değişime uğramadan kullanıldığı görülür. Kalıplaşmış, donmuş bir biçimde aktarımı yapılır. Sözcükler değiştirilip yerlerine birebir aynı anlamda dahi olsa başka bir kelime konulamaz ve söz diziminde değişiklik yapılamaz. Meseller ister tekil (müfred), ister ikil (tesniye), ister çoğul (cemi'), ister eril (müzekker), ister dişil (müennes) kullanılmış olsun, değişmeden nakledilir. Genellikle çoğu dilde kullanılan ortak zamanlar geniş zaman ve emir kipi olmuştur. Genel anlam ifade etmek amaçlı kullanılan yapısal ifadelerin başında 'her' sıfat sözcüğü ve 'herkes' zamiri yer alır.

Her meselin ilk söylendiği aslî (mevrid) haliyle, bu ilk haline benzeyen ve daha sonra ortaya çıkan ikinci (madrib) hali vardır. Mesel kavramını incelerken değinilmesi gereken bir diğer terim ise 'darbû'l-mesel'dir. Bir meseli, asli haline

⁷ Abdulmecîd Mahmut, *Nazarâtun Fıkhiyye ve Terbeviyye fî Emsâli'l-Hadis, Mektebetu's-Sadik, et-Tâif*, 1992, s.81.

⁸ İsmail Durmuş, *a.g.m.*, s.293.

⁹ Abdulmecîd Mahmut, *Nazarâtun Fıkhiyye*, s.81.

benzeyen yeni durum için kullanmak olarak ifade edilir. Söz arasında daha iyi açıklamak ve izahı pekiştirmek amacıyla mesel kullanmaya ise ‘irsâl-i mesel’ denmektedir.¹⁰ Arap dilinde emsâli öğrenebilmek için garîb kelimelerin bilgisine de sahip olmak gerekir. Zira meselde kullanılan garîb yada nâdir kelimeler o meselin hem gerçekliğini ortaya koyar hem de alelade bir söylemden ayrılmasını sağlar.

Arap mesellerinin bir araya getirilme süreci Cahiliye döneminde başlar. Emeviler döneminde ise kitap halinde toplanmaya başlanmıştır. Emeviler ve Abbasiler zamanında meselleri derleyip açıklayan pek çok sayıda emsal kitabı telif edilmiştir. Emsal kitapları üç aşama geçirmiştir. Bunlardan ilki risale halindeki cüzi telif aşaması, ikincisi konularına göre tasnif aşaması, üçüncüsü ise kapsamlı telif, alfabetik dizim aşaması olmuştur. Bu alanda yazılan el-Mufaddal ed-Dabbî’nin (ö.178/794) *Kitâbu’l-Emsâl*’i, Muerrec es-Sedûsi’nin (ö.195/810-11) *Kitâbu’l-Emsâl*’i, Ebu Ubeyd el-Kâsım b.Sellâm’ın (ö.224/838), *Kitâbu’l-Emsâl*’i, Ebû İkrime ed-Dabbî’nin (ö.250/864) *Kitâbu’l-Emsâl*’i, Mufaddal b.Seleme’nin (ö.300/913) *Kitâbu’l-Fâhir*’i, İbnu’l-Enbârî’nin (ö.271/884) *Kitâbu’z-Zâhir*’i, Hamza el-İsfehânî’nin (ö.360/971) *Kitâbu’d-Duretu’l-Fâhire*’si, Ebu Hilâl el-Askerî’nin (ö.400/1009) *Cemheretu’l-Emsâl*’i, ez-Zemahşeri’nin (ö.538/1144) *el-Mustaksa*’sı ve el-Meydânî’nin (ö.518/1124) *Mecma’u’l-Emsâl*’i günümüze ulaşan en eski emsal kitaplarıdır.

Herhangi bir dilde bir sözcüğün değerini anlamak için sadece o sözcüğün taşıdığı anlama bakmak yeterli gelmez, içinde yer aldığı cümledeki diğer sözcüklerin ona kattığı değeri de göz önünde bulundurmak gerekir. Başka bir dilden atasözü çevirisi yapılırken bu hususa dikkat edilmelidir. Farklı kültürlerde benzer olguları farklı sözcükler karşılayabilir. Çeviri yapılırken bu farklılıkları

¹⁰ İsmail Durmuş, *a.g.m.*, s.293.

gözeterek hareket etmek verilen mananın o kültürde doğru karşılık görmesini sağlar.

Emsâl konusunda ilk akla gelen ve bu alanda benzeri bir eserin telif edilmediği söylenen en önemli ve meşhur kaynaklardan biri¹¹, özellikle Arap edebiyatı, atasözleri ve dil alanında uzmanlaşmış Arap dili ve belâgatı alimi olan Ahmed el-Meydâni'nin Mecma'u'l – Emsâl adlı eseridir. Nişâbur'un Meydân-ı Ziyâd mahallesinde doğup yaşayan Meydâni, eğitimi de aynı şehirde tamamladıktan sonra hocalık yapmaya başlamış ve çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Aynı zamanda hadis dinleyip rivayette bulunan ve şiirler de söyleyen dil alimi Meydâni (518/1124), Cahiliye devrinden başlayıp yaşadığı yüzyıla kadarki zaman diliminde Arap kabileleri arasında sık kullanılan atasözü, deyim ve vecizeleri derlemiş, alfabetik olarak sıralamıştır. Meydâni eserini 30 bölüme ayırmıştır. İlk 28 bölümde mesellerin ilk harflerini gözeterek tertip etmiş, 29.bölümde Eyyamu'l-Arab olarak bilinen savaşların isimlerine değinmiştir. 30.bölümde ise Hz. Peygamber'e ait olduğunu ifade ettiği 58 adet vecize niteliğindeki hadisi zikretmiş, ancak hadisleri alfabetik olarak sıralamamıştır. Buna ilave olarak da dört halifenin ve bazı seçkin kimselerin sözlerine değinmiştir. Bu bölümdeki vecizelerin kaynaklarını belirtmemiş, detaylı bilgi vermemiş sadece vecizelerin lafzıyla yetinmiştir. Eser içerisinde 6000'den fazla mesel derlenmiştir ve bunlardan 1000 kadarı muvelledir. Her bölümün sonuna muvelled olan vecizeleri de ekler ancak bunlar hakkında açıklama yapmaz. Eserinde var olan mesellerin ortaya çıkışı, kullanılışı, ve dille ilgili taşıdığı güçlüklerin giderilmesine dair doyurucu bilgiler içermektedir. Mesellerin ortaya çıkış hikayelerine değinirken İslam'dan önceki bazı olayların da ele alınması esere tarihi bir değer kazandırmıştır. Aynı zamanda bu eseri geniş çaplı ele aldığımızda

¹¹ İbn Hallikân, Muhammed b. İbrahim *Ebî Bekr, Vefeyâtu 'l-A'yân ve Enbâu Enbâi'z-Zamân*, Dâru Sadr, Beyrut, 1977, I, 148.

200'ü aşkın meselin ayet ve hadislerle ilişkili olduğu görülür. El-Meydânî, meselleri açıklarken hadis ve ayetlere işaret eder ancak bu ayet ve hadislerin kaynaklarına değinmez.

Meydâni, farklı deyimler içinde aynı kalıpta kullanılan bir kelimenin anlamının, deyimlerdeki diğer unsurlara bakarak anlaşılabilceğini de izah eder. Mesellerin eğer varsa ortaya çıkış hikayelerini anlatır ve o meselle ilgili şiirlere yer verir. Bunların yanı sıra garîb kelimeler varsa bunların açıklamalarını da yapar. Bu sebeple Mecma'u'l – Emsâl, en hacimli mesel eserlerinden biridir. Türk edebiyatında da oldukça ilgi görmüş, tercüme ve özetleri risale olarak telif edilmiştir. Bunlardan biri de Nuhbetu'l – Emsâl'dir.

Arap dili ve belagatı alanında önemli isimlerden biri olan Diyarbekirli Said Paşa, Meydâni'nin bu önemli eserinde yer alan 330 adet meselin tercüme ve izahını yapmıştır. Nuhbetu'l – Emsâl'de meselleri naklederken Meydâni'nin yaptığı sıralamayı gözetmiş, mesellere yer verirken hacim olarak bir çeşitlilik söz konusu olmuş, kimi mesellerin sadece karşılığını ifade ederken, kimisine daha uzun bir izahta bulunmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİYARBEKİRLİ SAİD PAŞA’NIN HAYATI, SİYASİ- İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.1. DİYARBEKİRLİ SAİD PAŞA’NIN HAYATI VE SİYASİ- İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.1.1. Said Paşa’nın Hayatı

1832 yılında Diyarbakır’da dünyaya gelen Divan Efendisizâde Mehmed Said Paşa, birkaç nesil şair, san’atkâr ve devlet adamı yetiştirmiş köklü bir aileye mensuptur.¹² Diyarbakır Şer’iyye Mahkemesi Başkâtibi, şair, münşi, hattat Divan Efendisi-zâde Diyarbakırlı Süleyman Nazif Efendi’nin oğlu, şair, edip İbrahim Cehdi Efendi’nin torunu¹³ ve Servet-i Fünûn döneminin önemli isimlerinden Süleyman Nazif ile Fâik Âli Ozansoy’un babasıdır. Şair ve yazar olan Mûnis Fâik Ozansoy’un da dedesidir. Said Paşa’nın soyunun Hz.Ali’ye dayandığı da iddia edilir¹⁴.

Said Paşa Sıbyan Mektebinde dini ilimlerin temelini öğrenmiş, Diyarbakır ulemasından matematik ve tıp tahsili almıştır.¹⁵ Doğduktan kısa bir zaman sonra babasını kaybeden Said Paşa, medrese eğitimini Diyarbakır’da zor şartlar altında tamamlamıştır. İlim tahsilinin ardından 1849’da henüz 17 yaşında iken staj vasıtasıyla Diyarbakır Tahrirat Kalemî’ne girmiş, bu kalemde 150 kuruş maaşla

¹² Kenan Erdoğan, *Diyarbakırlı Sa’id Paşa Dîvânı*, Manisa, 2004, s.7

¹³ İbnu’l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, 2002 C.4, s. 2059-2064.

¹⁴ Bünyamin Ayçiçeği, ‘*Bûsîrî’nin Kasîdetü’l-Bürde’sinin Diyarbakırlı Mehmed Said Paşa Tarafından Yapılan Mensur ve Manzum Tercümesi*’, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2015, S.15, s.33.

¹⁵ İshak Şimşek, ‘*Sicill-i Ahval Defterlerinde Diyarbakırlı Yöneticiler*’, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin, 2013, s.174.

kâtip olarak memurluğa başlamıştır.¹⁶ 1857 yılında Hâceganlık rütbesi almış ve dört sene sonra da 1500 kuruş maaşla Vilayet Tahrirat başkâtipliğine, 1866'da 3500 kuruş maaşla vilayet mektupçu muavinliğine, 1868 yılında da 4160 kuruş¹⁷ maaşla vilâyet mektupçuluğuna tayin edildi.¹⁸ 1872'de 'Mülkiye Paşalığı' ünvanı olan mîrimîranlık rütbesiyle Ma'mûretülazîz (Elazığ) Mutasarrıflığına, 1874'te ise Maraş Mutasarrıflığına getirildi. Ancak buradaki görevi çok uzun sürmemiş, Mahmud Nedim Paşa'nın dahiliye nazırlığında işten uzaklaştırılmıştır. Bundan üç ay sonra ise 6500 kuruş maaş ile Mardin Mutasarrıflığına tayin edildi. Mardin'in ardından Muş Mutasarrıflığına nakledildi. 1878 yılında görevinden istifa ederek memleketine döndü. Sonrasında ilk olarak Dersim ıslahatına memur edilen Ali Şefik Bey'in, bundan bir ay sonrasında da Cizre ıslahına memur edilen Muşir İzzet Paşa'nın muavinliğini yaptı. Yaklaşık dört ay kadar süren bu görevlerinin ardından önce Siirt, sonrasında 1879 yılında da ikinci defa Mardin Mutasarrıflığına tayin edildi. 1881 yılında emekliye ayrılıp ilimle ilgilendi. 1888 yılında ise İkinci Abdülhamid'in kendisine Rumeli Beylerbeyi rütbesi vermesinin ardından 1891'de tekrar Muş Mutasarrıflığına atandı. 19 ay burada kaldıktan sonra kendi talebi üzerine, üçüncü defa Mardin'e tayin edilmiştir. Said Paşa farklı yerlerde görev yaptığı sırada hastalandığında havasının kendisine iyi geldiği düşüncesiyle her zaman tayinini Mardin'e yaptırmak istemiştir. Onun bu tavrı Bâb-ı Âli tarafından Mardin ve çevresinde kendi nüfuzunu yayma girişimi olarak yorumlanmıştır.¹⁹ Said Paşa, 30 Kasım 1892 Pazartesi günü akciğer iltihabı ve şeker hastalığı sebebiyle Mardin'de vefat etmiştir. Vefatından yirmi gün evvel söylediği bir gazeli şöyledir:

¹⁶ Şimşek, *a.g.t.*, s.175.

¹⁷ Şimşek, *a.g.t.*, s.175.

¹⁸ İsmet Parmaksızoğlu, *Diyarbakirli Mehmed Said Paşa* Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, s.50.

¹⁹ İdris Kadioğlu, *Havası Şairlere İyi Gelen Büyülü Şehir Mardin'in Ali Emiri ve Said Paşa'nın Hayatındaki Yeri*, Makalelerle Mardin III Eğitim-Kültür-Edebiyat, İstanbul, 2007, s.234.

'Kendim yanarım aşk ile gayre zararım yok

Ser tâ beka dem ateşim emma şererim yok

Yarı ararım devrederek hane behane

Yar ise benim haneme gelmiş haberim yok

Bir sırr-ı hafî, ruhumu almış yedi zabta

Zahirdeki arayışı hüsne nazarım yok

Etmez bu şüunun bana tesir, gumumu

Mir'atı tecelli-i Hudayım kederim yok

Baş eğmemişim kimseye dünya için asla

Dünyada Said anın için derd-i serim yok

Kabiliyet bitecelli şâmili eşya değil

Her asâ ejdernüma, her el Yed-i Beyza değil

Gizli kalmaz sui âmalî isâet ehlinin

Dehrde her gûş asam, her dide nabina değil

Elverir çek dizgini ey râkibi esbî gurur

Arsai penha senin zannın gibi تنها değil

Bende mi bilmem tebeddül gülşeni âlemdemi

Bülbül-i eşki gibi hoşgû, güli bûya değil

Ben mi dostu düşmeni fark eylemezdim bir zaman

Yoksa şimdi gördüğüm dünya mı ol dünya değil

Her temaşa ârife vech-i hakikat gösterir

Bu şüunun cilvegâhı âlemi rüya değil

Badezin her kâkülün sevdasına düşmez Said

*Şimdi öğrenmiş cihanın halini şeyda değil*²⁰

Said Paşa yaşadığı ve vefat ettiği yer olan Mardin'e defnedilmiştir, mezarı da oradadır. Kitabesinde oğlu Süleyman Nazif'in şu satırları yer alır:

'Açdı dağ-ı ebedî sîneye hicrân-ı peder

Ağlatır derd-i firakı beni tâ kabre kadar

İstemezdim ki kazılsın gurbet ilde kabrin

*Neyleyim böyle imiş hükm-i kazâ emr-i kader*²¹

Diyarbakırlı Mehmed Said Paşa'nın adını taşıyan bir de konak mevcuttur. Said Paşa Konağı - Süleyman Nazif Evi Diyarbakır merkezde, Said Paşa mahallesinin kuzey yakasında yer almaktadır. Said Paşa tarafından yaptırıldığı bilinen konak, iki bölümden oluşmaktadır. İki katlı ve iki bölümlü olarak tasarlanan konak; temel yapı malzemesi olarak bazalt taşının kullanıldığı, çeşitli motiflerle bezenmiş, mimari bakımdan ele alındığında harem bölümünde ortada kareye yakın bir avlu ve bu avlunun etrafını saran eyvan ve oda dizilerinden oluşan klasik Diyarbakır evleri şeklindedir. Bu konak şu an müze olarak kullanılmaktadır. Oğlu Süleyman Nazif'in eserleri de burada bulunmaktadır.²²

²⁰ İbnu'l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969 C.3, s.1585.

²¹ Kenan Erdoğan, *'Klasik Mi'raciyyelerden Farklı Bir Mi'raciyye: Sa'id Paşa ve Mir'raciyyesi'*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.12, S.166.

²² İrfan Yıldız, *Mimari ve Süsleme Özellikleri Bakımından Said Paşa Konağı-Süleyman Nazif Evi*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Diyarbakır 2016 Özel Sayı, s.123.

1.1.2. Said Paşa'nın Siyasi ve İlmî Kişiliği

Yaşanılan coğrafya ve kültür ortamı, alınan eğitimler, okunan kaynaklar, bağlı olunan din ve inanışlar kişilerin düşünce yapısına ve eğilimlerine yön verir. Bundan yola çıkarak Said Paşa'nın eserlerini incelerken dönemin şartlarına, kültür ortamına, bunların ona katkısına bakmak gerekir. Hayatının tamamını Diyarbakır ve çevre illerinde geçirmesi, İstanbul ve Avrupa'dan uzak kalmış olması, edebiyatın büyük şahsiyetleriyle tanışmamış olması Said Paşa'nın dar bir çerçevede mahallî olarak kalmasına sebep olmuştur.²³ Hatta bu doğrultuda Faik Reşad, Said Paşa'nın şiirlerinde şiveye muhalif ifadelerin bulunabileceği ve bu durumun yaşadığı koşullar sebebiyle mazur görülmesi gerektiğine dair bir ifadede bulunmuştur.²⁴

18. Yüzyılda Osmanlı kültür coğrafyası içinde Diyarbakır, başkent İstanbul ve daha önceki merkezler Bursa, Edirne ile Konya'dan sonra 40 şairle 5.sırada yer alıyordu. Said Paşa'nın yaşadığı 19. Yüzyılda da Diyarbakır'daki edebi ve kültürel hayat canlılığını devam ettiriyordu. Said Paşa kültürel geleneğin böyle önemli olduğu bir şehirde²⁵, bir kaç nesil şair ve sanatkâr yetiştirmiş bir aileye mensub olarak dünyaya gelmiştir. Her türlü ilim dalında ve kitabette önemli başarılarla imza attığı gibi, mükemmel bir tarih kitabı kaleme almıştır ki; bu eser ilm-i heyet ve ensab, coğrafya ve tabakat-ı arza dair faydalı bilgiler içerir.²⁶

Said Paşa, yaşadığı dönemin hem siyasi hem ilmi havasını fazlasıyla soluma imkanı bulmuştur. 1839'da Tanzimat'ın ilanı ve etkileri Said Paşa'nın çocukluk ve ilk gençlik yıllarına denk gelir. 'Tanzimatın Birinci Nesli'

²³ Kenan Erdoğan, 'Klasik Mi'raciyyelerden Farklı Bir Mi'raciyye: Sa'id Paşa ve Mir'raciyyesi', A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.12, S.175.

²⁴ Saliha Aydoğan, *Said Paşa Mîzanü'l-Edeb İnceleme-Metin-Dizin*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s.32.

²⁵ Kenan Erdoğan, *a.g.e.*, s.166.

²⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani* 5, Hazırlayan: Nuri Akbayan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s.1458.

diyebileceğimiz Şinasi (1824-1871), Ziya Paşa (1825-1880), Namık Kemal (1840-1888) ile akran sayılabilir. Bu dönemdeki aydınların hemen hemen hepsi toplumsal ve siyasi meselelerle uğraşmıştır. Gazete ise yaygın bir kitle iletişim aracı olmuştur. 1839-96 yılları arasında yayınlanan 61 gazetenin 43'ü politikayla ilgili olmuştur.²⁷

Said Paşa'nın eserlerinde II.Abdülhamid'i destekleyen ifadeler kullanıyor oluşu, materyalizmle olan mücadelesi sebebiyle buna karşı olarak mucizeleri ispatlama çabası, onun İslamcı bir çizgide olduğunu gösterir. Buna ek olarak dönemin diplomasi dili olan Fransızca'yı öğrenmesi, mantık, tıp, matematik gibi farklı alanlarda da çalışma yapması onun müspet ve sosyal bilimlere de vakıf olduğunu, eserlerinde değindiği elektrik gücü ve teleskop örnekleri de döneminin teknik gelişmelerini takip ettiğini gösterir.²⁸

Said Paşa dönemin bazı siyasi otoriteleriyle de yakın temasta bulunmuş, kimilerince sevilmiş kimilerince ise istenmemiştir. Maraş'taki görevinden, atandıktan kısa bir süre sonra uzaklaştırılmasında da bu durum etkin olmuştur. Mahmud Nedim Paşa, Diyarbakır Valisi Müşir İsmail Paşa'ya karşı beslediği düşmanlık sebebiyle onun yetiştirdiği Said Paşa'ya karşı da düşmanlıktan geri durmamıştır. Said Paşa da, Mahmud Nedim Paşa'nın kendi hakkında beslediği duyguları bilmekte ve bu sebeple onu sık sık hicvetmekteydi.²⁹ Bu konu hakkındaki detayları, yetiştikleri aile ortamını '*Bizim ailede manzum söz söylemek müte'ammim (yaygın) ve adeta marazî bir istidattır.*' sözleriyle aktaran ve kendisinin yetiştirilmesinde Said Paşa'nın etkisinin büyük olduğunu '*Ne öğrendiysem pederimden öğrendim. Fransızca öğrenmemi tasvib ve takdir etti.*

²⁷ Kenan Erdoğan, *a.g.e.*, s.170.

²⁸ Ayetullah Kızıl, *Diyarbakırlı Said Paşa'nın Mir'âtü'l-İber Adlı Eserinin 9.cildinin Transkripti ve Değerlendirmesi*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2021, s.13.

²⁹ İsmet Parmaksızoğlu, *a.g.md.*, s.51

Sonraki müktesebâtım da onun delaletiyle olmuştur... Yazdığım gazelleri pederim tashih ve kaidelerini talim ederdi.' sözleriyle ifade eden oğlu Süleyman Nazif'in İbnu'l-Emin Mahmud Kemal İnal'a sunduğu babasıyla ilgili olan muhtırasında da görmekteyiz:

'Mahmud Nedim Paşa, ilk sadaretinde Diyarbakır Valisi Müşir İsmail Paşa'yı azil ile yerine tayin ettiği Müşir Rauf Paşa'ya 'Diyarbakır Mektubcusu Said Efendi yerli ve İsmail Paşa'nın yetiştirmesi olduğu için azil ile yerine diğerini intihab etmesini tavsiye eder. Rauf Paşa, İstanbul'dan hareket etmeden Mahmud Nedim Paşa, Sadaret'den sukut ettiğinden halefi Midhat Paşa, İsmail Paşa'yı Diyarbakır'da ibka etmiş ve pederim de bittabi azilden kurtulmuştur. Midhat Paşa, Bağdat'a giderken Diyarbakır'dan geçmiş ve mektubculuğa yeni tâyin edilen pederimi takdir ile refakatini tercih edip etmeyeceğini sormuştu. Pederim teşekkürle beraber veliyyinimeti olan İsmail Paşa'nın vazifeperver ve sadık bir mektubcuya ihtiyacını derpiş ederek ruy-i imtina göstermiştir. Midhat Paşa, Sadaret'e gelince pederimi - Diyarbakır vilayetine tâbi bir liva haline ifrağ olunan - Mamuretülâziz Mutasarrıflığı'na intihab etti ve halefi mütercim Rüşdi Paşa zamanında icra olundu.'

'Midhat Paşa'nın sadaret-i ulâsını tebrik eden mektubuna babam şu kıt'a ile ibtidar eder:

“Barekâllah ey şehinşahın vezir-i âzamı

Sanekâllah ey cihanın mukteda-yı ekremi

Zat-i pakindir Süleyman-ı zamanın Asaf'ı

Şükrü lillâh Ehremen destinden aldın hatemi”

İstanbul'da bi hayli dikkat çeken bu kıt'ada Mithat Paşa, kral ve peygamber Hz.Süleyman'ın veziri Âsaf'a benzetilirken, önceki sadrazam Mahmud Nedim Paşa, zerdüştlerin kötülük tanrısı Ehriman'a, yani şeytana benzetilmiştir.³⁰

O zeman Mahmud Nedim Paşa'nın şiddetle aleyhinde bulunan efkârı umumiye, şu iki beyti hüsn-i telâkki ve Babîâlîde bazı zevat istinsah ederek suretini tamim eder. Namık Paşazade Cemil Paşa, bu iki beyti derhal Mahmud Nedim Paşa'ya yetiştirir. Paşa'nın, okuduktan sonra 'Benden alacağı olsun' sözünden başka bir şey dememiş olduğu yine Cemil Paşa'dan mervidir. Cemil Paşa'yı kaymakamlığından beri babam tanır ve severdi. Hatta müteakiden hizmet-i devletden çekildikten sonra Haleb Merkez Mutasarrıflığına inha etmişken Mahmud Nedim Paşa'nın Dahiliyye Nezaretine ve Said Paşa'nın Sadaretine müsadif bir zamanda olduğu için terviç edilmemişti.

Süleyman Nazif'in anlattıklarına göre Mahmud Nedim Paşa, Said Paşa'dan intikamını şöyle alacaktır:

Babam Meraş mutasarrıflığında bulunuyordu. Meraş'ın ab-ü hevası ve lâsiyyema şiddet-i bürudeti ile imtizac edemediğinden bir tabib raporu ahz-ü takdim etmiş ve terf-i rütbe ve sınıf ile Musul mutasarrıflığına tayini Babîâlice takarrür eylemişti. Arza gideceği sırada Mahmud Nedim Paşa sadrazam olur ve derhal Haleb valisine 'Maraş mutasarrıfı Said Paşa'nın arıza-i vücudiyesi hasebiyle vuku bulan istifası bile kabul yerine Münib Paşa tayin edilmiştir.' Mealinde bir telgrafname çeker. Netice, pederimin '11180'

³⁰ Kenan Erdoğan, *Said Paşa Divanına Göre 19.yy Divan Şiirinde Görülen Bazı Değişimler*, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, s.13.

*kuruşluk maaşdan mahrumiyetle bimaş ve nevmid Diyarbekir'e avdeti oldu.*³¹

Diyarbakır valisi Müşir İzzet Paşa tarafından takdir kazanmış olan Said Paşa, bu vesileyle Rumeli Beylerbeyliği pâyesini de almıştır. Bu defa Mahmud Nedim Paşa, onun Diyarbakır'ın nüfuzlu bir ailesinden olmasını ileri sürerek Rumeli'ye sürgün edilmesini teklif ettiyse de Müşir İzzet Paşa bunu zor da olsa engellemiştir.³² Süleyman Nazif bu olayı ve sonraki süreci şöyle izah eder:

'Pederim Siird Mutasarrıflığı'na nasbolunmuştu. Berlin Kongresi'nin vilâyet-ı malûme için devlete kabul ettirdiği ıslahat-ı icraye memur komiserlerden Âbidin Bey'le Paşa Manas Efendi'ye mutasarrıflık uhdesinde kalmak üzere teşrik edilmişti. Babam derebeyliğinin hasm-ı bî-amanı ve ıslahata bunları tagallübğâhlarından teb'id ile başlamak lüzumuna kâni idi. İşe bu suretle başlanmış ve Siird sancağı dahilindeki azılı beyler ve ağalardan bazıları Haleb ve Sivas gibi yerlere nakledilmiş iken Babîâli harekâtı tâdil ve biraz sonra da menfileri rütbelere, nişanlarla teçhiz ve teslih ederek memleketlerine yeniden taslit etti. Bu hususta Rusya'nın büyük bir hissesi olduğunu pederimin vefatından sonra Diyarbakır İngiltere Konsolos Vekili Tomas Boyacıyan Efendi'den işittim. Pederim bu sırada yine Mardin'e tayin kılındı. Hayat-ı memuriyette artık lezzet kalmadığından bir kaç kere çekilmek istediye de Diyarbakır Valisi Müşir İzzet Paşa'nın ibramıyla idame-i hizmet etti.

İzzet Paşa, pederimin Rumeli Beylerbeyliği payesiyle taltifini inha etmiş. Bu inha-name, Midhat Paşa'nın esna-ı muhakemesinde Mahmud Nedim Paşa'nın yedine vâsıl olmağla saraya müracaat ederek 'Mardin mutasarrıfı

³¹ İnal, a.g.e, s.1609

³² İsmet Parmaksızoglu, a.g.md., s.51

*Said Paşa, Diyarbekirli ve nüfuzlu olub öteden beri Midhat Paşa'ya mensub ve yetiştirmelerinden bulunmağla muhakemeye icra-ı tesir edebilecek suretde o havalideki aşairi ifsad etmesi melhuz idüğünden Rumeli'de ikamete memur edilerek oralardan uzaklaştırılmasını' arzetmiş. Müşir İzzet Paşa şefa'at ve kefalet ile irade-i seniyyeyi tehir etdirmişdir.*³³

Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazamlığında görevden alınan ve Midhat Paşa'nın çabalarıyla memuriyet hayatına yeniden dönen³⁴ Said Paşa, söz konusu kıt'asında Mahmud Nedim Paşa'yı tenkidinden dolayı görevinden olurken, Midhat Paşa'yı methetmesiyle de himaye edilmiştir.³⁵

Pederim, tam elli yaşında iken tekaüdünü istida etti. Arza gideceği sırada Abdurrahman Paşa, Başvekil olmuştu. Pederimin çektiği telgrafnâmeyle telgrafnâme ile cevap vererek tebrikine teşekkürle beraber tekaüdünün muamelesini tehir ettiğini bildirdi. Dahiliye Nazırı Mahmud Nedim Paşa ile hayli uğraştıktan sonra Hakkari Valiliğine tâyinini arzetmişken o sırada infisali vaki olmuş ve yerine gelen Said Paşa, diğerini tayin ettirmiştir.

Bir kaç ay sonra (1882) ihtiyar-ı tekaüd etti. Otuz senelik devre-i istihdamında mazul kaldığı müddet, cem'edilse bir seneyi doldurmazken ve esasen sefahet ve israftan müteneffir iken hayat-ı memuriyete veda ettiği gün 800 lirayı mütecaviz senetli, faizli borcu vardı.

Kamil Paşa'nın ilk sadaretinde Müşir İsmail Paşa'nın tavsiyesiyle Musul Valiliğine intihab edildiyse de musahiban-ı şehriyâriden birisinin eski efendisi olan bir zâtın arzedilmesi hakkında irade üzerine bu da olmadı.

³³ İnal, a.g.e, s.1610

³⁴ Özkan Cığa, *Diyarbekirli Mehmed Said Paşa'nın Bibliyografyası*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2016, S.15, s.2

³⁵ Ayçiçeği, a.g.m., s.35.

*1887’de Rumeli Beylerbeyliği payesi tevcih olundu. 1891’de sevk-i ıstırar ile Muş Mutasarrıflığını ikinci defa kabul etti. İkinci rütbe Mecidî nişanı verildi. Muş’ta 19 ay kaldıktan sonra hastalandı. İstidası üzerine üçüncü defa Mardin Mutasarrıflığına tahvil edildi. Hastalığı, iltihab-ı kasabat-ı rie ile şekerin ihtilâtı idi.*³⁶

Said Paşa görevi dışındaki hiçbir parayı kabul etmemiş, israf ve sefahatten uzak durmuştur.³⁷ 30 yıllık üst düzey memurluk hayatına rağmen 1882’de 800 liranın üzerinde senetli borcu vardı ve binek olarak kullandığı katırla bazı özel eşyası satılarak cenazesi kaldırılabilmişti.³⁸ Çalışma hayatında siyasi anlamda kademe kademe üst düzey görevlere gelmiş olan Said Paşa’nın vefatından sonra ailesinin durumuyla ilgili olarak dikkat çeken bu durumu Süleyman Nazif şöyle ifade ediyor:

*‘Yalnız 14 lirası vardı. Rükûbuna mahsus ester ile bazı eşyasını satarak cenazesini bunların esmaniyle kaldırdık ve aileye maaş-ı kanunî tahsis edilinceye kadar borc harc içinde geçindik.*³⁹

İdareci olarak dürüstlüğüyle tanınan Said Paşa, 40 yılı aşkın bir süre görev yaparak eyaletinin önde gelen yöneticilerinden biri olmuştur.⁴⁰ Hem idari görevlerde hem de ilimde kendinden söz ettirmiş, o döneme dair ‘az çok matbu’at ile uğraşanlarca⁴¹ Said Paşa’yı bilmeyenin neredeyse olmadığı ve hatta Faik Reşad’ın naklettiği üzere ‘devrin İbn-i Sînâ’sı’ olarak tanınmakla beraber

³⁶ İnal, a.g.e, s.1611

³⁷ Kenan Erdoğan, ‘Klasik Mi’raciyyelerden Farklı Bir Mi’raciyye: Sa’id Paşa ve Mir’raciyyesi’, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.12, S.167.

³⁸ Ayçiçeği, a.g.m., s.35.

³⁹ İnal, a.g.e, s.1611

⁴⁰ İsmet Parmaksızoğlu, a.g.md., s.51

⁴¹ Faik Reşad, *Eslaf*, Âlem Matbaası, C.II, İstanbul, 1312, s.19

‘meslek-i kudemâda perverde bir zât’⁴² olmuştur. Faik Reşad, ‘Eslâf’ında Said Paşa hakkında şunları ifade etmiştir:

‘Bu zât-ı fâzıl müddet-i ‘ömrini asla boş geçirmeyerek vezâif-i mu’ayyene-i me’mûriyyetini ifâ etdikden sonra kalan zamanlarını en çok tarih ve edebiyata müte’allık mü’ellefât-ı kabule tetebbu’ ve mütâla’sıyla ba’zen te’lif ü terceme ile imrar ederdi. Cümle-i fezâ’ilinden biri de meslek-i kudemadan perverde bir zât olduğu halde fikri pek müteyakkız ve insan için mu’ayyen devr-i tahsil ve ta’allüm olmadığına kâni’ bulunduğundan sinn ü hâlinin müsâ’adesizliğine bakmayarak fûnûn-ı cedideden dahı istihsâl-i ma’lûmata çalışması idi... Hâsılı merhum zamanımızın İbni Sinâ’sı itlâkına şâyân bir merd-i fâzıl olarak salâh u istikâmet gibi meziyyât ile de tahlise-i zât u sıfât etmiş bir nâdire-i devrân olmasıyla gaybubet-i edebiyesi hakîkten zâyi’ât-ı ‘azimedendir.’⁴³

Said Paşa sadece ilim camiasında değil, devletin pek çok kademesinden kişilerce de tanınır bilinirdi. Hatta o dönem Diyarbakır’a gelen başkomiser Abidin Bey’in ilk iş olarak bu şehrin İslam ve Hıristiyan ‘hamiyyetmendân’ ve ‘mu’temerân’ından müteşekkil olmak üzere oluşturduğu komisyonda, ‘Mir’âtü’l-İber ve sâir mu’teber tarih ve âsâr mü’ellifi Diyarbakirli Said Paşa’nın da bulunduğu görülmektedir⁴⁴.

Said Paşa, resmi vazifelerinden kalan zamanlarda dil, edebiyat, tarih, teori ve matematikle de ilgilenirdi. Görevlendirildiği her bölgede ilmi çalışmalarına da devam etmiş, hat ve kırâat öğrenmenin yanı sıra Diyarbakır’da bir papazdan o dildeki eserleri anlayıp çeviri yapacak derecede Arapça ve Farsçaya ek olarak Fransızca da öğrenmiştir. Mardin’de görev yaptığı sırada da Ahmet Hilmi

⁴² Faik Reşad, a.g.e., s.19

⁴³ Faik Reşad, a.g.e., s.23

⁴⁴ Ali Emiri Efendi, *Osmanlı Vilâyât-ı Şarkıyyesi*, Evkaf-ı İslamiyye Matbaası, İstanbul, 1918, s.22.

Efendi'den matematik dersi almıştır. Said Paşa'nın ilmi serüvenine dair bazı bilgilere yine Süleyman Nazif'in şu sözleriyle ulaşıyoruz:

‘Pederim ara sıra şiir ile iştigal ederdi. Sonraları seyrekleştirmişti. Vezai-i resmiyeyi ifaya mahsus saatlerin haricindeki vakitlerde ulûm-ı saire ve en çok riyaziye ile iştigal ederdi. “Eslâf”de münderic terceme-i halini merhum Faik Reşad Bey’e ben vermiştim. Merhum şu satırları ilave etmiştir: “... Muharrir-i âciz 98 ve 99 tarihlerinde Diyarbakır Maarif Müdüriyetinde bulunduğum zaman riyaziyatta behre-i kâmil ashabından olan Maarif müfettişinin muavenetiyle bir iki fende ki tahsilini ikmal etmiştir.” Bu maarif müfettişi, babama ara sıra gelir ve bazan sohbetlerine mebahis-i riyaziyede karışır. Fakat babam, daha evvel telif etmiş olduğu ulûm-ı riyaziye külliyatından hesab ve cebir ilimlerine aid aksamı 1295 ve 96 senelerinde itmam etmişti. Hatt-ı destiyle mevcut yegâne nüshası elyevm mücelled olarak müze kütübhanesinde ve merhumun ailesi tarafından vakfedilmiş olan kitablari arasında mahfuzdur. Faik Reşad Bey’in yazdığı “Muavenet” vaki ise bu fiilin faili, Maarif Müfettişi olmadığına eminim.

Ulûm-ı riyaziyeyi, tahsile, Mamuretilâziz Mutasarrıfı iken ibtida ve Maraş’ta erkân-ı harbiye zabitanından Salim Bey’in delâlet ve tedrisi ile tahsilini ikmal etmişti. Medaris-i islâmiyedeki ulûm-ı mürettebeyi Diyarbekir’in en muktedir ulemasından tederrüs ederek icazet almış ve vermiş idi. İlk defa Mardin Mutasarrıfı bulunduğu zaman oradaki Kasımpadişah Medresesi müderrisi Ahmed Hilmi Efendi’ye ulûm-ı riyaziye talim etmiştir. Bilâhare Diyarbakır’a müftü olan bu zat, babamın hakk-ı talimine izhar-ı şükran ederdi. İlm-i kiraatle hutut-u mütenevviadan da mücaz ve mücîz idi. 1283’te Diyarbakır’da bir papazdan Fransızca

*taallümüne başlayarak bu lisan ile yazılmış âsârdan meal istihraç edebilecek derecede mümarese ve vukuf hâsıl etmişti.*⁴⁵

Said Paşa'ya göre münşi, hatip, ve şairin seçtiği manaya yakışan sözlerin tasarrufu, birbirine benzer incinin bir ipliğe dizilmesi gibidir. 'Kelâmda sanâyi'-i lafziyye ihtiyâr idenlere göre elfâz-ı müferrede ipliğe dizilmiş ve birbirine karışmış olan muhtelifü'l-eşkâl incü gibidir. İncüyi ipliğe dizenler birbirine uygun olanları ayırub tanzim iderler. İncünün 'ıkd manzumunda küpe gerdanlık kol bağı gibi çok şey yapılabilir. Bunların her birisine mahsus bir hey'et vardır ki diğerine yakışmaz. Münşî, hatîb ve şairin intihâb idecekleri ma'nâyâ yakışacak elfâzın tasarrufı da böyledir.'⁴⁶

Said Paşa'nın nesirle şiirden daha fazla ilgilenmesi sebebiyle nesrinin şiirinden daha kuvvetli olduğu bilinir. Kıymet ve üstünlük bakımından şiir - nesir tartışmasında kendisini nesre daha yakın hissettiği için bu alana daha çok yönelmiştir. 'Divançe' oluşturacak kadar çok şiir yazmış, Türk aruz tarzını kendine has üslubuyla geleneksel olarak devam ettirerek şiirlerine ve işlediği konulara bu doğrultuda yön vermiştir. Son dönem Divan şairi olmasıyla birlikte eski edebiyat anlayışına göre yetişmiş, eserlerinde de bu yolu izlemiştir. Yaşadığı dönemde edebi temayüllerle de yakından ilgilenmiş, belâgata, edebiyat estetiğine dair olan *Mîzanü'l-edeb*'inde divan şiirinin bazı taraflarını eleştirmiş, hatta bu eleştirilerinde delil olarak divan edebiyatının Fuzûlî, Nâbî, Nef'î ve Nedîm gibi meşhur şairlerinden beyitlerle örnekler de vermiştir. Hatta yeni edebiyatçıların şiirlerinden de derlediği bir bölümü de bu eserin sonuna ilave etmek istemiştir ancak

⁴⁵ İnal, a.g.e, s.1612

⁴⁶ Saliha Aydoğan, *Said Paşa Mîzanü'l-Edeb İnceleme-Metin-Dizin*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s.466.

eserlerin çoğunun henüz kitaplaşarak yayınlanmamış olması sebebiyle vazgeçmiřtir⁴⁷.

Said Paşa'nın edebi kimliğine dair bazı farklı yorumlamalar da olmuştur. hakimane üslupla kaleme aldığı manzumelerini Ali Emîrî Efendi takdir ederken, Fâik Reşad kendisini mutavassıt bir şair olarak kabul eder. Diyarıbekrî müteveffa Ali Emiri'nin, Said Paşa'nın medhine dair beyitlerinin yer aldığı kasidesi şöyledir:

‘Çıkmamıştır böyle bir sâhib-kemâl-i bî-nazîr

Kandihar ü İsfahan'dan, Kûfe'den, Beyrut'tan

Hâs u âmı suret-i bî-rûha döndü halkının

*Rûh idi ayrıldı güya Mer'aç ü Harp'tan'*⁴⁸

Faik Reşad Bey ise ‘Eslâf'ta Said Paşa'yla ilgili şunları şöyler:

*‘... Said Paşa'nın şiiri mutavassıt derecede fakat hakimânedir. Kendisi şiir ile pek az iştigal ederdi. Bu cihetle nesri nazmından akvâ ve binaenaleyh kendisine “şair” denilmekden ziyade “münşi” denilmek daha becadır. Eğerçi telifatında mesela “dedi” yerine “şöyledi” gibi şiveyi muhalif şözler görölürse bu müddeti ömrünü Diyarbakır ve havalisinde geçirdiği cihetle mazur görölmelidir.*⁴⁹

Said Paşa *Mîzânü'l-edeb*'in hâtîmesinde Osmanlı ülkesinde şiir yazarların çokluğuna karşılık nesirle uğraşanların azlığı dolayısıyla nesirle meşgul olmayı tercih ettiğini şöyle açıklar:

⁴⁷ Diyarbekirli Said Paşa, *Mîzânü'l-Edeb*, şirket-i Mürettibiyye Matbaası, İstanbul, 1305, s.383.

⁴⁸ Ali Emiri Efendi, *a.g.e.*, s.22

⁴⁹ Faik Reşad, *a.g.e.*, s.23

*'Nesr ile nazmın şerâfetce yek-dîgere rüchânı bahsinde beyne'l-bülegâ ihtilâf cereyân itmiş ve rüchan nesrde olduğu teslîm olunmuştur. Zira ma'lûmdur ki her asrda pek çok şair gelmiş, lâkin her asrda az münşî zuhur itmiştir. Devlet-i Aliyye'nin bidâyet-i teşekkülünden bugüne kadar a'sâr-ı sâbika-yı birer birer nazar-ı teftîşe aldığımız halde her asrda nice şair görebiliriz. Şimdiye kadar kesb-i iştihâr iden münşiler ise ma'dûddur. Menâfi'-i umûmiyye cihetine gelince eş'ar inşaya nisbet bile kabul itmez.'*⁵⁰

Arap dili ve belâgatının yanında ilgilendiği ve çalışma yaptığı pek çok alan sebebiyle döneminin önemli isimlerinden biri olmuştur. Ayrıca geçmişten günümüze birçok eserin ulaşmasına katkıda bulunmuştur. Yaptığı çalışmalar sebebiyle Dicle Üniversitesi ve Atatürk Kültür Merkezi iş birliği ile Diyarbakır'da 26-27 Mart 2015 tarihinde *Said Paşa ve Süleyman Nazif Sempozyumu* düzenlenmiştir.

⁵⁰ Diyarbakirli Said Paşa, a.g.e., s.380

1.2.DİYARBEKİRLİ SAİD PAŞA’NIN ESERLERİ

Birçok dalda çalışma yapan Said Paşa’nın edebiyat, tarih, mantık, matematik, tıp gibi çeşitli alanlarda verdiği eserler şu şekildedir:

1.2.1. Dîvânçe-i Eş’âr

Bazı harflerde gazellerin bulunmadığı mürettep sayılmayan, 111 sayfadan oluşans matbu bir divandır. 1871’de Diyarbakır’da Said Paşa hayattayken şiirlerinden seçilerek basılmıştır. Bir diğer basımı ise 1992 yılında Erzurum’da olmuştur. Bu yazma divan toplam 1387 beyitten oluşur. İçinde kaside bulunmayan bu divana, geleneğe aykırı olarak bir kıt’a ile başlanmıştır. Sonrasında dini konulu tevhid, münâcât, na’at ve mi’râciyye gibi manzumelerin ardından 59 gazel, 3 müseddes, 3 muhammes, 2 tahmîs, 10 tarih, ikisi sâfi Türkçe olmak üzere 25 kıt’a ve müfredât kısmında 21 beyit, sonunda yine 3 manzûme yer alır.⁵¹ Dönemindeki yaygın materyalist düşüncelere karşıt olarak eserindeki Mi’râciyye bölümünde peygamberliği, mucizeleri ve miracı ispatlamaya çalışmıştır.⁵² Said Paşa, ilk basıldığında matbu divanını hacminden dolayı bu isimle adlandırmıştır.

Edebiyatta Allah’ın tekliğinin ve eşsizliğinin yüceltildiği şiir türü olan tevhid, konunun önemi sebebiyle divanların başında yer alır. Bu doğrultuda Said Paşa da Allah’ın birliğini ve benzersizliğini anlattığı manzumesini eserinin başına almıştır. Yine divanların başında tevhidden sonra yazılan ve Allah’a yakarışı ifade eden şiir türü münacata da yer verilmiş, Allah’ın yüceliği karşısında kulun güçsüzlüğü ve her şeyin kendisine muhtaç olduğu ancak kendisinin hiç bir şeye muhtaç olmayışı anlatılmıştır. Bunlara ek olarak dönemin yaygınlaşan materyalist

⁵¹ Kenan Erdoğan, *Said Paşa Divanına Göre 19.yy Divan Şiirinde Görülen Bazı Değişimler*, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, s.84.

⁵² İdris Kadioğlu, *Havası Şairlere İyi Gelen Büyülü Şehir Mardin’in Ali Emiri ve Said Paşa’nın Hayatındaki Yeri*, Makalelerle Mardin III Eğitim-Kültür-Edebiyat, İstanbul, 2007, s.235.

düşüncesini ve inkarları hedef alarak cevaben, süslü bir dilden ve uzun rivayetlerden kaçınarak toplam 119 beyit olarak yazdığı Mi'râciyye'sinde ilk 35 beyitte Hz.Muhammed'in mucizelerine ve İslamiyetin övgüsüne, ikinci 35 beyitte mi'râca yer vermiş, sonraki 35 beyitinde ise rasyonalist bir yaklaşımla elektrik, teleskop gibi yeni keşifler sayesinde modern bilimlerin verilerinden de faydalanarak mi'rac hadisesinin ispatını yapmaya çalışmıştır. Son 8 beyitte de dua ile şefaât istemiş, salât-u selamda bulunmuştur.

Aşk konulu olan gazel türüne de eserinde yer vermiş ve toplam 86 adet gazel yazmıştır. Şekil itibariyle bu türe bir yenilik getirmeden sade bir dil kullanarak aşk, sevgili, güzellik, dünyanın ve insanın geçiciliğini anlatmıştır. Eserdeki Tevârih kısmı ise 11 beyitlik bir manzumudur. Viranşehir kışlasının yapımı, Diyarbakır'a telgraf hattının gelişi, gazetenin çıkış olayları gibi ıslahat ve gelişmeler anlatılır. Ayrıntılara çok değinilmemiştir.

Divânçe-i Eş'âr'da toplam 25 kıt'a vardır. Bunlardan iki tanesi öz Türkçe ile yazılmış, yabancı kökenli sözcüklerden arındırılmıştır. Kıt'a başlarına 'Sâfi Türkçe' ifadesini eklemiştir. Öz Türkçe kullanımı konusunda Diyarbakırlı Lebîb Efendi'nin torunu Refî-i Âmidî gibi kendinden önceki kişileri de örnek almıştır.⁵³

Ziya Paşa'nın '*İskamet mahz-ı cinnetdir bu mülk ü millete*' mısrasını içeren manzumesine reddiye⁵⁴ olarak yazdığı bilinen meşhur muhammesi de bu eserde yer alan üç muhammesten biridir:

'Sen usandırma eli el de usandırmaz seni

Hilekarlık eyleme kimse dolandırmaz seni

⁵³ İdris Kadioğlu, *Diyarbakırlı Said Paşa Divanı Divandaki Sade Türkçe Şiirler ve Şairin Hikmetli Beyitlerine Ali Emiri Efendi'nin Yazdığı Nazireler*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, Nisan 2009, S.1, s.2.

⁵⁴ Ayçiçeği, a.g.m., s.36.

Dest-i a'dâdan soğuk içme kandırmaz seni

Korkma düşmenden ki ateş olsa yandırmaz seni

*Müstakim ol Hazreti Allah utandırmaz seni*⁵⁵

1.2.2. Dîvân

Dîvânçe-i Eş'ar ve bu eserden 10 yıl sonrası tarihli yazma divan müsveddeleri karşılaştırılarak oluşturulmuş ve yayınlanmıştır⁵⁶. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi'ndeki 102 numarada kayıtlı defterler de karşılaştırılarak, Said Paşa'nın dîvân müsveddeleri Kenan Erdoğan tarafından çalışılmış, 2004 yılında Manisa'da '*Diyarbakırlı Said Paşa Divânı*' olarak 193 manzume şeklinde yayınlanmıştır. Bu manzumelerin nazım şekilleri ve şiir sayısı şöyledir: Kaside (7), Terkîb-bend (1), Muaşşer (1), Müseddes (5), Muhammes (7), Gazel (86), Tarih (10), Kıt'a (İkisi sâfi Türkçe 41), Nazm (13), Müfred (22).⁵⁷ Said Paşa'nın Dîvân'ı Osmanlı Türkçesi ile yazılmış matbu nüsha ve yeni harflerle basılmış nüsha olmak üzere iki defa yayınlanmıştır. İlk basıldığında hacminden ötürü Dîvânçe-i Eş'âr olarak adlandırılmış, sonrasında gazel, muhammes, müseddes, mu'aşşer, terî'-i bende gibi şiirler de eklenerek eserin kapsamı genişletilmiş, Dîvânçe, Dîvân şekline getirilmiştir.⁵⁸

Said Paşa'nın bunlara ek olarak farklı defterlere kayıtlı farklı şiir örnekleri de mevcuttur. Bunlardan 6 tanesi yine Kenan Erdoğan tarafından çalışılmış ve defterlerin çoğu yaprağının boş olduğunu, genelde başlıkların sürh mürekkeple metin kısımlarının ise siyah mürekkeple yazıldığını, metinlerin hemen

⁵⁵ İdris Kadioğlu, *Makalelerle Mardin III Eğitim-Kültür-Edebiyat*, İstanbul, 2007, s.234.

⁵⁶ Kenan Erdoğan, *Diyarbakırlı Said Paşa Dîvânı*, Manisa, 2003.

⁵⁷ İdris Kadioğlu, *Diyarbakırlı Said Paşa Divanı Divandaki Sade Türkçe Şiirler ve Şairin Hikmetli Beyitlerine Ali Emiri Efendi'nin Yazdığı Nazireler*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, Nisan 2009, S.1, s.2.

⁵⁸ Atabey Kılıç, *Diyarbakırlı Said Paşa Dîvânı'nın Neşri Üzerine Notlar*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Nisan 2016, S.15, s.28.

hepsinde bazı düzeltmeler ve karalamalar olduğunu ifade eder. Bunun, şiirleri yazmak için bir hazırlık olduğu anlaşılır. Son 7. defter de Hanife Koncu tarafından incelenmiştir ve Prof. Dr. Abdullah Uçman'ın özel kütüphanesinde bulunmaktadır. Defter; küçük boy, koyu kırmızı ciltli, çizgisizdir ve 85 sayfası yazılı kalan sayfaları boştur.⁵⁹ Müsvedde şiir defterlerinin çokluğu ve üzerinde var olan düzeltmeler, karalamalar Said Paşa'nın bu şiir defteri üzerinde ne kadar çok çalıştığını gösterir. Çünkü bir şairin müsvedde defterlerinin sayısının ve içerisindeki düzeltmelerin çokluğu, şairin şiirlerinin mükemmeliyeti için ne denli çaba gösterdiğinin ve daha güzelini yazma gayretinde olduğunun bir göstergesi olmuştur.

1.2.3. Diyarbakir Târihi

1302/1855 tarihli Sâlnâme-i Vilâyet-i Diyarbakir'in ikinci kısmını oluşturan, şehrin başlangıçtan Osmanlı fethine kadar olan tarihçesini özetler. Eser, Diyarbakır'da kurulan devletler, yapılan eserler, Oğuz isyanları, Batınlık tarikatının faaliyetleri, Moğolların verdiği zararlar, Diyarbakır'da gerçekleşen çekirge istilası ve sel felaketleri gibi bir çok bilgiyi içeren 144 sayfalık⁶⁰ bir çalışmadır. Aynı zamanda Said Paşa'nın Mir'âtu'l-İber adlı eserinin 8.cildinde yer alır.

1.2.4. Encümen-i Şu'arâ (Mecmû'a-i Müntehabât)

Divan şairlerinden seçilen beyitlerle oluşturulan bir şiir mecmuasıdır. Mecmû'a-i Müntahabât adıyla da anılan antoloji niteliğinde bir mecmuadır. Üçü Türkçe biri Farsça dört defterden oluşmaktadır. 17. Asır şairlerinden Âli ile

⁵⁹ Hanife Koncu, *Vardır Söyleyecek Çok Sözüm Sana Said Paşa'nın Bir Şiir Defteri Üzerine Bazı Düşünceler*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Nisan 2016, S.15, s.64.

⁶⁰ 'Said Mehmed Paşa (Diyarbakırlı)', *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, C.7, s.430.

başlayıp Şeyhülislâm Yahya Efendi ile sona ermektedir. Kasidede Nef'i, gazelde Nâilî ve Fehîm, Said Paşa'nın en beğendiği isimler arasında olmuştur. Nabi ekolü olarak bilinen şiir geleneğinin önde gelen temsilcisi olan Said Paşa'nın, bazı gazellerinde Fuzuli'nin etkisi altında kaldığı görülmektedir.⁶¹ Bu eser Said Paşa'nın ailesi tarafından Müze kütüphanesine hediye edilmiştir.

1.2.5. Kasîde-i Nûniyye Tercümesi

Ahlâki öğütler içeren '*Ünvânu'l-Hikem, Ünvânu'l-Hilm, Kaside-i Nuniye*' isimleriyle bilinen kaside, Gazneliler asrında yaşamış olan meşhur şair Ebu'l-Feth el-Bustî'ye aittir. 63 beyitten oluşan kasidenin 45 beyitlik bölümü Türkçe'ye Said Paşa tarafından manzum olarak çevrilmiş, Süleyman Nazif'in bir mukaddimesiyle birlikte *Mahfil* dergisinde yayımladığı tercümeyi Mehmet Atalay, Arapça metni ile birlikte yeni harflerle neşretmiştir⁶².

1.2.6. Kasîde-i Bürde Tahmîsi

Said Paşa'nın Hz. Muhammed'in şefaattini kazanabilmek amacıyla, Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde'sinden yaptığı bir tercümedir. Manzum ve mensur tercümesine bakıldığında Said Paşa'nın muhtasar bir tercüme yapmayı amaçladığı, özellikle manzım tercümede beyiti birebir çevirmeye çalıştığı, mensur tercümede ise şerhe kayan açıklamalarını karalayarak beyiti olduğu gibi aktarmayı hedeflediği görülür.⁶³

Said Paşa, Bûsîrî'nin eseri gibi tahmisini 10 bölüme ayırmıştır. Tahmisin birinci bölümünde nefsin ta'zili (ayıplanması), ikinci bölümde nefsin halleri ve istekleri, üçüncü bölümde Hz.Muhammed'e övgü, dördüncü bölümde

⁶¹ Gülcan Akçınar Aldemir, *Dişârbekirli Mehmet Said Paşa'nın Mirâtü'l-İber Adlı Eserinin 8. Cildinin Transkribi Ve Değerlendirilmesi*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2022, s.13.

⁶² Mehmet Atalay, 'Ebu'l-Feth el-Bustî'nin Kasîde-i Nûniyye'sinin Diyarbakırlı Said Paşa Tarafından Yapılan Türkçe Manzum Tercümesi', *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.27, s.146.

⁶³ Ayçiçeği, a.g.m., s.43.

Hız.Muhammed'in doğumu, beşinci bölümde kendisine dua edenler, altıncı bölümde Kur'an-ı Kerim, yedinci bölümde miraç hadisesi, sekizinci bölümde cihad, dokuzuncu bölümde istiğfar ve onuncu bölümde Allah'a yakarış yer almaktadır.⁶⁴ Bu tahmisi Vesile Albayrak Sak neşretmiştir.

1.2.7. Hülâsa-i Mantık

Mantık ilmine dair oluşturulan, mantık konularının birbiriyle bağlantılı noktalarını ele alan eser 65 sayfadan oluşur. Hacimce küçük fakat içerik bakımından zengin olan bu eserin ilk basımı 1315 yılında İstanbul Asır Matbaası tarafından Rüştîye kısmı için Osmanlıca olarak basılmıştır. Eserin bir diğer basımı ise 1310 yılında İstanbul Âlem Matbaası tarafından basılmıştır. Mantık konularını anlatım bakımından kullandığı dil, günümüz Türkçesine göre ağır kalsa da kavramlar yerli yerinde olmuştur ve anlaşılmasını kolaylaştırmıştır.⁶⁵ Said Paşa'nın konuları ele alış şekline ve bakış açısına bakıldığında İbn Sina'dan da etkilendiği görülmektedir. Bu eser, 1998 yılında Kudret Büyükcoşkun tarafından 'Mantık Metinleri 1-2' şeklinde transkript edilmiştir.

1.2.8. Mîzânü'l-Edeb

1888'de İstanbul'da Şirket-i Mürettibiye Matbaası'nda 384 sayfa halinde basılan bu eser, üç bab ve bir hatimeden meydana gelen bir belâgat kitabıdır. Giriş, maksat, hatime ve i'tizar bölümlerinden oluşur. Fesâhat, belâgat ve şubelerine dair temel edebi kavramlar açıklanır. İçerik ve düzen bakımından klasik bir belâgat kitabı olmakla beraber değerlendirmeler ve çeşitli konularda verilen örnekler açısından devrinin bakış açısını yansıtmaktadır. Eserin giriş

⁶⁴ Vesile Albayrak Sak, *Said Paşa'nın Kaside-i Bürde Tahmisi*, Turkish Studies-İnternational Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish of Turkic, 2013, S.8, s.528.

⁶⁵ Şerefettin Adsoy, *Said Paşa ve Hülâsa-i Mantık Adlı Eseri*, Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, C.7, S.2(14), s.331.

bölümü besmele ile başlayan 3 sayfalık bir ‘Dibâce’, 137 sayfalık bir ‘Mukaddime’ ve 1 sayfalık bir ‘Tetimme-i Mukaddime’ olmak üzere 141 sayfadan oluşur. Dibâce’nin ardından Allah’ın vahdet ve büyüklüğünün anlatıldığı tevhid kısmı, ardından Hz. Muhammed ve kendi döneminin padişahı olan Sultan Abdülhamid’e övgüler mevcuttur.⁶⁶ Sonunda ise eserin yazılış amacı anlatılmıştır. Giriş bölümünün Mukaddime kısmında ise ‘fesâhat ve belâgat’ konuları üzerinde durulmuş, devamında farklı başlıklara yer verilmiştir. Mukaddimenin bölümlerinden biri, genç şair ve yazarlara verdiği tavsiyeleri içeren ‘Heveskârânı İnşâya İhtarât’ bölümüdür. Bu bölümün altında bir başlık olan ‘Eş’ara Dair Mülâhâzat’ın içeriğinde ise Said Paşa’nın Nef’i, Nedîm, Nâbî gibi usta şairlerin kasidelerinden örnekler vererek, kasidelerdeki övgülerin abartılı ve gerçekten uzak olması, gazellerde yer alan müstehcenlik, İran şairlerinin taklit edildiği ithamı üzerinden divan şiirine ve şairlerine dair eleştirilerine yer verdiği görülmüştür. Eserin son bölümü olarak ‘Udebâ-ı Cedidemizin Âsâr-ı Müntehâbalarından Bir Numûne’ başlığını görmekteyiz ancak eserde böyle bir bölüm mevcut değildir.⁶⁷ Maksat bölümü, üç bâb ve bir lâhika şeklinde ayrılmıştır. Birinci bâb 128, ikinci bâb 71, üçüncü bâb 30 ve lâhika 5 sayfa olmak üzere toplam 234 sayfadır. 4 sayfalık ‘Hâtîme’ bölümü karşılaştırma ve saptama bölümlerinden oluşur. Yarım sayfalık ‘İ’tizâr bölümü ise dua ile biter.

Bu eser Saliha Aydoğan tarafından transkript edilip, Kitabevi Yayınları tarafından 2009 tarihinde kitap şeklinde basılmıştır.

⁶⁶ Saliha Aydoğan, *Said Paşa Mîzanü'l-Edeb İnceleme-Metin-Dizin*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s.26.

⁶⁷ Vedat Yeşilçiçek, *Edebiyatımızda ‘Nazariyat Tartışmaları’ ve Mîzanü'l-Edeb Adlı Eserin Bu Tartışmadaki Yeri ve Önemi*, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.3, S.2, s.120.

1.2.9. Mir'âtu'l-İber (Mufasssal Târîh-i Umûmî)

'İbretlerin / Olayların Aynası' anlamına gelen ve on cilt halinde hazırlanan bu eser, insanlığın doğuşundan itibaren gerçekleşen olayları, kıtaları kronolojik olarak ele alır ve bir dünya tarihi eseri olmasının yanı sıra Anadolu medeniyeti, İslam medeniyeti ve yerel bölge (Diyarbakır ve çevresi) ile ilgili geniş çaplı bilgi vermesi sebebiyle önem arz eder. Eseri oluşturmada özellikle Kur'an'dan ve Tevrat'tan yararlanmış ve buna ek olarak hadis, İslam alimleri, filozoflar ve tarih kitaplarından alıntılar yapmıştır. Bu eserin 9 cildi İstanbul'da basılmıştır. El yazması olan son cildi de Said Paşa Konağı Süleyman Nazif Evi Müze Kütüphanesine oğulları tarafından hediye edilmiştir. Karabet ve Karasbar Matbaasında basılan bu ciltlerin basım tarihleri şöyledir:

1.cilt 1888 (1304), 2.cilt 1888 (1304), 3.cilt 1888 (1304), 4.cilt 1888 (1304), 5.cilt 1888 (1304), 6.cilt 1889 (1305), 7.cilt 1889 (1305), 8.cilt 1890 (1306), 9.cilt 1890 (1306).⁶⁸

19. Yüzyılda Said Paşa tarafından yazılan bu eser, insanlık tarihinin doğuşuyla başlar. Kurûn-ı vusta denilen Orta Çağ İslam dünyası dönemine kadar getirilen genel bir tarih kitabıdır. Eserin dili çok sade olmamakla birlikte, yer yer uzun ve seçili bir üslup da kullanılmıştır, tanım cümleleri genel olarak daha kısadır.

Birinci cilt medeni tarih, coğrafya, arkeoloji bilimleri ve insanın ve dillerin sınıflandırılmasını konu alan mukaddime bölümü ile başlar. İki kısımdan oluşan bu cildin ilk kısmında evrenin, cinlerin, iblisin ve insanlığın yaradılışı anlatılır. Hâbil-Kâbil olayları ve Hz. Adem'den başlayarak Hz. İsa'ya kadar peygamberler tarihine değinir. Nuh Tufanı, dillerin değişimi ve İsrailoğullarının

⁶⁸ İbrahim Halil Tuğluk, *Said Paşa'nın Mir'atü'l-İber Adlı Eseri Üzerine*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.15, s.97.

Hakimler ve Melikler Dönemini aktarır. Bu cildin ikinci kısmında ise Mezopotamya, Fars ve Asya kıtasının coğrafyası ile Babil, Asûr, Pişdâdiyân, Med, Aşkâniyân, Sasaniler ve eski Farsların coğrafya, arkeoloji, tarih, ekonomi, din ve medeniyetleri hakkında bilgi verir.⁶⁹

İkinci cilt de Hind, Çin medeniyetlerinin coğrafya, tarih, ekonomik durumu, din ve kültürleri ile Suriye (Fenikeliler, İsrailoğulları), Tataristan ve Türkistan (Hunlar, Kabartaylar, Aryan ve Ariler), Küçük Asya ve Ceziretü'l-Arab'ın coğrafyasını, bu bölgelere ait dağlar, nehirler, yeraltı ve yerüstü ürünlerini, kavim ve medeniyetlerini ve gelir kaynaklarını, vasıflarını ve bölgede yaşayan insanların dinlerini ve inançlarını konu alır.⁷⁰

Üçüncü ciltte Avrupa ve Afrika kıtasından bahsedilir. Avrupa kıtası için Yunanistan (Atina ve Sparta şehir devletleri), Makedonya, Büyük İskender anlatılır. İtalya'da kurulan Roma ve Bizans Devleti'ne dair bilgiler verilir. Afrika kıtası için ise Mısır, Etiyopya (Habeşistan), Fas, Kartaca'da hüküm süren devletlerin tarihinden bahsedilir. Doğu-Batı-Orta-Güney Afrika'nın dil, tarih, coğrafya ve kavimleri anlatılır. Bu bölgelere ait dağlar, nehirler, yeraltı ve yerüstü ürünler, gelir kaynakları ve insanların inançları hakkında da bilgiler verilir.⁷¹

Dördüncü ciltte ise Bizans, Rum imparatorluğu, Avrupa kıtasında yer alan İspanya, Fransa, Almanya, Britanya, Hollanda, Belçika, İsviçre, Danimarka, İskoçya, İrlanda, Portekiz gibi devletlerin tarihinden bahsedilip felsefi ve tarihsel özellikleriyle birlikte bu ülkelerdeki yeniliklere ve Avrupa'ya göç eden kavimlerin

⁶⁹ Diyarbakirli Said Paşa, *Mir'âtü'l-İber*, Karabet ve Kasbâr Matbaası, İstanbul, 1888, c.1.

⁷⁰ Diyarbakirli Said Paşa, *Mir'âtü'l-İber*, Karabet ve Kasbâr Matbaası, İstanbul, 1888, c.2.

⁷¹ Diyarbakirli Said Paşa, *Mir'âtü'l-İber*, Karabet ve Kasbâr Matbaası, İstanbul, 1888, c.3.

kültür ve medeniyetlerine değinilir. Vizigot, Cermen, Galya, Sakson, Vandal ve Franklar gibi bazı barbar kavimlerden de bahsedilir.⁷²

Beşinci cilt de yine mukaddime ile başlar. Bu cildi de iki kısma ayırmak mümkündür. İlk kısımda besmeleyle başlanıp Peygambere övgüler yapılır. Devamında ise Hz.Peygamberin doğumundan ölümüne kadarki hayatı, ahlakı, evliliği, çocukları, Kâbe'nin tamiri, Hz.Peygamberin girdiği savaşlar, ilk vahiy, , Miraç hadisesi, müşriklerin eziyetleri ve alaycı tavırları, Müslümanların Habeşistan'a hicreti, Hz.Peygamberin hicreti, gazveleri, Hayber ve Mekke'nin fethi, İslamiyetin güçlenmesi gibi dönemin önemli olayları aktarılır. Cildin çoğunluk bölümünü bu kısım oluşturur. İkinci kısımda ise Hz.Ebubekir'in halife seçilişi, hilafeti döneminde ortaya çıkan yalancı peygamberlerle olan mücadeleleri, dinden dönenlerin üzerine gönderilen ordular, Kur'an-ı Kerim'in kitaplaşma süreci, Irak ve Şam'ın fethi konu olur. Hz.Ebubekir'in vefatıyla bitirilir.⁷³

Altıncı ciltte Hz.Ömer, Hz.Osman ve Hz.Ali dönemleri anlatılmıştır. Hz.Ömer'in hilafet zamanından Yermük, Kadisiye, Ecnadeyn, Nihavend Savaşları, Dimaşk, Ürdün, Kudüs, Mısır, İskenderiye, Trablusgarb, Amid, Ahvaz, Kazvin, Azerbaycan, Horasan'ın fethi, hicri takvimin düzenlenmesi, devlet teşkilatlanması, Hz.Ömer'in vasıfları ve şehâdetine yer verilmiştir. Hz.Osman'ın hilafet zamanından Afrika ve Endülüs gazaları, Kıbrıs'ın fethi, hilafet karşıtı ayaklanmalar, Hz.Osman'ın vasıfları ve şehâdetine yer verilmiştir. Hz.Ali'nin hilafet zamanından ise Mu'âviye ve Hz.Ayşe'nin muhalefeti, Cemel Vakası, Sıffin Savaşı, Hakem Olayı, Hâricilerin saldırıları, Hz.Ali'nin vasıfları ve şehadetine yer verilmiştir. Bu cilt Hz.Hasan'ın hilafeti ve Mu'âviye'yle olan halifelik

⁷² Diyarbakirli Said Paşa, *Mir'âtü'l-İber*, Karabet ve Kasbâr Matbaası, İstanbul, 1888, c.4.

⁷³ Diyarbakirli Said Paşa, *Mir'âtü'l-İber*, Karabet ve Kasbâr Matbaası, İstanbul, 1888, c.5.

mücadeleleriyle birlikte Mu'âviye'nin hilafeti saltanata çevirme süreciyle sonlanır.⁷⁴

Yedinci ciltte ise fezleke ve muhakeme tarihi, Emevi ve Abbasi tarihi, dönemin halifeleri, Harici ve Şî'a olayları, Irak Arab Coğrafyası (Basra ve Kûfe) ve tarihi anlatılmaktadır. Mu'âviye'nin oğlu Yezid döneminde gerçekleşen Kerbela Hadisesi'ne ayrıntılı şekilde yer verilmiştir. Basra ve Kûfe'de kurulan devletler ve bu devletlerin siyasi faaliyetleri hakkında bilgiler verilmiştir. Son kısmında ise Abbasi Devleti'nin kuruluşu, siyasi faaliyetleri, bu dönemde kurulan devletler ve Abbasi halifeleri anlatılmıştır.⁷⁵

Sekizinci ciltte de Mezopotamya'nın Ortaçağ Tarihi (Diyarbakır, Mardin, Musul, Cezîre-i İbn Ömer (Cizre), Sincar, Urfa Harput), İran'ın Ortaçağ Tarihi (Horasan, İsfehan, Kazvin, Huzistan, Loristan) ve bu coğrafyalarda hüküm sürmüş olan Mervani, Eyyübi, Samani, Harzemşah, Tatar ve Selçuklu devletleri anlatılmıştır. Son kısmında ise İsmaliyye Devleti'ne yer verilmiştir. Diyarbakır'ın anlatıldığı kısımda Diyarbakırda yaşanan çekirge istilas sonucu yaşanan kıtlık ve sel felaketleri, bu şehirde inşa edilen tarihi eserlerden de bahsedilir. Buna ek olarak özellikle bu dönemde yaşayan devletleri etkileyen Harici isyanları, Oğuz ve Moğol istilaları, Ahvaz'da meydana gelen Zenci isyanı, Haçlıların bölgeye gelişi ve yapılan savaşlar, Batınlık tarikatı hakkında da bilgiler verilmiştir.⁷⁶

Dokuzuncu cilt de iki bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde Taberistân, Mazenderan, Deylem, Kirman, Fars, Azerbaycan, Sicistan, Zâbülistan (Afganistan) tarihi, coğrafi yapısı ve bu bölgelerde kurulan devletlerin siyasi tarihleri anlatılır. İkinci kısımda ise Türkistan (Hârizm, Tohâristan, Mâverâü'n-Nehir) coğrafi yapısı hakkında bilgi verilip, bölgede kurulan Gûrlular, Harezmliler, Toharistan'dan

⁷⁴ Diyarbakirli Said Paşa, *Mir'âtü'l-İber*, Karabet ve Kasbâr Matbaası, İstanbul, 1888, c.6.

⁷⁵ Diyarbakirli Said Paşa, *Mir'âtü'l-İber*, Karabet ve Kasbâr Matbaası, İstanbul, 1888, c.7.

⁷⁶ Diyarbakirli Said Paşa, *Mir'âtü'l-İber*, Karabet ve Kasbâr Matbaası, İstanbul, 1888, c.8.

Cüzcan ve Ferîgûn devletlerinin tarihleri anlatılır. Aynı zamanda bu ciltte de Moğol ve Oğuz istilalarının bölgeye verdikleri zararlara geniş şekilde yer verilir.⁷⁷

1.2.10. İlm-i Hisâb-ı Âşârî

Matematiğe dair olan bu eser 77 sayfa halinde 1871’de İstanbul’da basılmıştır. Sayıların ve çeşitli matematik işlemlerinin kullanımını konu almıştır.

1.2.11. Mir’ât-ı Sıhhat

1809-1897 yılları arasında yaşamış olan Dr. Antonin Bassout’dan Mehmed Zeki ile beraber çevirdikleri bu eser, 1871 yılında 365 sayfa halinde Diyarbakır’da basılmıştır.

1.2.12. Tabsıratü’l-İnsan

Ahlaki bir roman olan bu eser, 91 sayfa halinde Ahmed Necib tarafından neşredilmiş ve 1872’de Cemiyet-i Osmaniye Matbaası’nda, 1891’de Mahmudbey Matbaasında İstanbul’da basılmıştır.⁷⁸ İnsanın kendisinde bulunan vasıflarla hayat boyu nelerle imtihan edildiği ve ne aşamalardan geçtiğini anlatır. Said Paşa eserin yazılış amacını ‘*Methedilmeye ve aşağılanmaya layık ahlâkı, roman suretiyle beyan eden ahlâkın düzeltilmesine hizmet edecek hoş bir eser.*’ Sözüyle ifade etmiştir.⁷⁹ Eren Yavuz tarafından yeni harflerle ve ‘İnsana Tutulan Ayna’ adıyla 2015 yılında İstanbul’da yayınlanmıştır.

1.2.13. Nuhbetü’l – Emsâl

⁷⁷ Diyarbakirli Said Paşa, *Mir’âtü’l-İber*, Karabet ve Kasbâr Matbaası, İstanbul, 1888, c.9

⁷⁸ Saliha Aydoğan, *Said Paşa Mîzanü’l-Edeb İnceleme-Metin-Dizin*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s.36.

⁷⁹ Ayçiçeği, a.g.m., s.37.

el-Meydânî'nin Mecma'u'l – Emsâl'inden yapılmış bir te'lif-çeviri eseridir. İçerdiği meseller, şiir parçaları, etimolojik kelime tahlilleri açısından dil ve edebiyat çalışmaları için kaynak bir eser özelliği taşır. Diyarbekir Vilayet Matbaasında basılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

DİYARBEKİRLİ SAİD PAŞA’NIN

NUHBETU’L-EMSÂL ADLI ESERİ

DİYARBEKİRLİ SAİD PAŞA’NIN NUHBETU’L-EMSÂL ADLI ESERİ

2.1. Eserin Genel İçeriği

1873 yılında Diyarbakır Vilayet Matba’ası’nda basılmış olan Nuhbetu’l-Emsâl, Meydâni’nin Mecma’u’l-Emsâl’inden yapılmış bir te’lif-tercüme eseridir. İçerisinde toplamda 330 mesel mevcut olup, 482 sayfadan meydana gelmektedir. Meydâni’nin, eserindeki meselleri ilk kelimenin baş harfine göre alfabetik olarak sıralaması sebebiyle Said Paşa da meselleri aynı yolla tertip etmiştir. Kimi meselleri sadece tercüme ederek ele alırken, kimi meselleri ise uzun uzadıya izah etmiştir. Mesel seçimi, özellikle ıstıhlardan kaçınılarak yapılmıştır. Said Paşa, mesel seçimi konusunda eserinin mukaddime kısmında da belirttiği gibi kendi edebî zevkini yansıtan, muhtevasını ve lafzını latif bulduğu meseller üzerine çalışmıştır. Sade ve açıklığı ile de ön plana çıkan bu eser, Sultan II.Abdülaziz döneminde faydalı eserler serisinde yer almıştır. Eserde kullanılan dil sadece bir tercüme dili olmaktan öte inşâ ilmi açısından kayda değer bir üslup taşır.

Nuhbetu’l-Emsâl’de öncelikli olarak meselin Arapça haline yer verilmiş, sonrasında da Meydani’nin meselle ilgili verdiği bilgilerin tercümesi yapılmıştır. Mesellerin bir kısmında sadece tercüme yapılırken, bir kısmında tercüme ek olarak başka kaynaklar da kullanılarak detaylı izaha yer verilmiştir. el-Mufaddal ed-Dabbi, Ebu Hilâl el-Askerî, ez-Zemahşeri gibi kişilerin eserlerinden ve çeşitli tarih kaynaklarından da yararlanmıştır. Bazı izahlar, Türkçe’de kullanılan benzer mesel kullanımlarıyla da desteklenmiştir. Bunun yanı sıra, eserde az rastlanıyor olsa da Said Paşa’nın şairlik yönünün de güçlü olması sayesinde bazı mesellerin

izahı yapılırken Türkçe manzum parçalar aktarılmıştır. Meseli açıklarken verdiği bilgiler bazen çevirdiği metnin aslından daha uzun olmuştur, bu sebeple de telif bir eser olma özelliği kazanmıştır. Aynı zamanda bir belâgat alimi olan Said Paşa'nın , inşâ konusundaki hakimiyetini gösterdiği eserinde kullandığı dilin akıcı ve secili ifadelerden oluşması, Türkçeyi kullanmadaki maharetini ve nesirdeki yazım kuvvetini göstermiştir.

Mesellerin izahında yetersiz görülen noktalarda mesel için harici kaynaklardan nakiller yapıp tercümeyi tamamlamıştır. İzahı uzun tutulan kimi mesellerde ise Said Paşa, Meydânî'nin açıklamasının yeterli gördüğü kısmını tercüme ederek eserine dahil etmiştir. Bu durum, eseri daha açık bir hale getirip, bilgiyi asıl anlamdan uzaklaşmadan nakletmeyi sağlamıştır. Said Paşa, esere kendinden eklemeler yaparken başına 'li'l-mütercim' notu düşerek, meselin orijinaline yaptığı katkı bilgilere dikkat çeker.

Eserin sonuna ilave ettiği 'Mütercimin Son Sözü' kısmında ise eserle alakalı kısa bir özet sunup içeriğindeki kıssalarla ilgili yorumlama yapar. Her şeyin antikasının makbul sayıldığını, sözlerin antikasının da meseller olduğunu vurgular. Bu sebeple de eserde geçen hoş mesellerin, bütün lisanların en âlâsı ve değerlisi olan Arap dilindeki meseller arasından seçilip arz edildiğine dikkat çekerek bedevi hayatına dair sözlerine şöyle devam eder:

'... Seçilen mesellerdeki hikaye, kıssa ve nükteler bedevilerin hoş ve faydadan hâli olmayan garip hal ve tavırlarını ortaya koymaktadır. Zira bu manzara bize, fani dünyada çok az ömür süren ve şu dünya misafirhanesine gelip giden insanların yüksek medeniyet dairesinde yaşamamasının ne derece berbâd olduğunu göstermektedir.

Yine bu manzara bize, bedeviler gibi kargı sallayıp istediğini vurup öldürmenin, çöllerde, ovalarda ve sâir mahallerde emn ü eman içerisinde rahat ve huzurdan uzak bir hayat sürmenin, bir an olsun lezzetli bir uykuya varamamanın ne derece fena bir şey olduğunu gösterirken, diğer taraftan da bir devletin himayesi ve koruması altında şeri'at ve kanun hükümleri dahilinde yaşamının ne derece büyük bir nimet olduğunu gözler önüne sermektedir.

Çirkin işlerin bayağı ve mezmum kıssaları dillere destan olurken, bunlara tevessül edenler de vefatlarının ardından bile alemin rüsvası olarak kalmaya devam etmişlerdir. Buna mukabil insani fazilet ve erdemler için gayret etmiş olanların ise her zaman zikr-i cemîl ile yâd edilerek baki kalacakları herkesçe müsellemdir. Bu nedenle mezkur kıssa ve hikayelerin hiçbirinin fayda ve istifadeden uzak olamayacağı hususu apaçık ortadadır.⁸⁰

Eser, içeriğindeki meseller, şiirler ve kelime kökenleri bakımından dil ve edebiyat çalışmalarında iyi bir kaynak eser görevi görür.

⁸⁰ Diyarbekirli Said Paşa, *Nuhbetu'l-Emsâl*, Diyarbekir Vilayeti Matbaası, 1289

2.2. Said Paşa'nın Eserde Yer Alan Mesellerden İlave İzah Yaptığı

Meseller

Said Paşa lafız bakımından kendisine hoş gelen mesellerden yaptığı seçmelerle oluşturduğu bu eserinde, kimi mesellerin izahlarını olduğu gibi, kimi mesellerin izahlarını kısaltarak yapmış, kimi mesellerde ise kendi araştırmaları sonucu edindiği bilgilerden yola çıkarak ilave bilgilere yer vermiştir. Kendi yaptığı ilavelere değinirken açıklamasının başında ‘ li'l-mütercim ’ ifadesini kullanıp izahını yapmıştır. Bu eklemeye izahını genişlettiği 23 adet mesel vardır.

1

أَتَتْكَ بِحَائِنِ رَجُلَاهُ

(Sana gelen ayakları kırılısı bana da geldi.)

Bu mesel rivayete göre Nu'mân b.Münzir ile onun sıkıntı günü (yevm-i bu's) olarak ifade edilen bir gününde huzuruna gelen Abîd b. El-Ebras arasında geçen bir diyalog sırasında ortaya çıkmıştır. Said Paşa bu meselin izahına ilave olarak Nu'mân b.Münzir'in sıkıntı günü (yevm-i bu's) ve neş'e günü (yevm-i na'îm) olarak adlandırılan günlerinin hangi olay vesilesiyle ortaya çıktığını ve o günlerde Nu'mân b.Münzir'in ne yaptığını şöyle ifade etmiştir:

'Meselde geçen حائن lafzı 'helak olucu' anlamındadır. Zikri geçen Nu'mân b.Münzir, Arap hükümdarlarından ve Hire'deki hüküm sürmüş olan Âl-i Münzir'dendir. İçki meclislerinin müdavimi olan Nu'mân, bir gece kadehin neş'esi aklını giderince sevdiği ve itibar ettiği bir musâhibini toprağa gömerek telef etmiş, ertesi gün de yaptığı bu işten dolayı pişman olmuştu. Bu nedâmet neticesinde Arapların dininden Hristiyanlığa dönünceye kadar, bir gün huzuruna çıkanları katledip ertesi gün gelenleri ise affetmeyi adet

haline getirmişti. İşte Nu'mân'ın, bu günlerin ilkine sıkıntı günü, ikincisine ise neş'e günü adını koymuş olduğu görülür.⁸¹

2

الْإِثْمُ حَوَازُ الْقُلُوبِ

(Günah kalbi tırmalayıp vesvese veren şeydir.)

Bu sözü ilk kez Tâbiînden olan hadis ve fıkıh alimi İbn Sîrîn'in söylediği rivayet edilir. Ona, takvanın en çetini nedir diye sorulduğunda 'Takvanın en çetini en kolayıdır ki o da bir hususta sana şüphe geldiğinde onu terketmendir.' Şeklinde yanıtlar. Said Paşa ise bu bilgiye ilave olarak, bu sözün İbn Mes'ûd (r.a.)'tan rivayetle gelen bir Hadis-i Şerif olduğunu ifade eder. Bunun yanı sıra 'havlâz' kelimesinin yorumlamasını yapar ve şu bilgileri ilave eder:

'... Bazıları bu kelimeyi şeddeli olarak حَوَازْ (hevâzzu) şeklinde rivayet etmişlerdir. Bu durumda kelime حَاَزَةٌ (hâzzetun) lafzının çoğulu olup حَاَزَةٌ ise tırmalayıcı, kazıyıcı anlamına gelir. حَوَازْ, حَاَزَةٌ'nin çoğulu kabul edildiği takdirde, kalplerde sükûnet ve i'timâd olmadığından ötürü hatıra gelen şeylerin de günah olduğu düşüncesiyle bunlar insana vesvese ve rahatsızlık verir, anlamı ortaya çıkar.'⁸²

3

أَزْكَنُ مِنْ إِيَّاسٍ

(İyâs'tan daha idrakı yüksek)

Bu meselde, adı geçen Ebû Vâsile İyâs b.Muâviye b.Kurre b.İyâs, Ömer b.Abdülaziz Hazretlerinin zamanında Basra'da kadı olup, çok ferasetli ve zeki bir

⁸¹ Diyarbakirli Said Paşa, *Nuhbetu'l-Emsâl*, Diyarbakir Vilayeti Matbaası, 1289, s.12.

⁸² Diyarbakirli Said Paşa, *Nuhbetu'l-Emsâl*, Diyarbakir Vilayeti Matbaası, 1289, s.19.

adamdır. Sezgisinin güçlü oluşu ve zekası sebebiyle ön plana çıkmış ve bu şekilde anılarak, söz meselleşmiştir. Hatta İyâs'ın bu yönünü anlatan hikayelerin fazlalığı anlatılır ve Medâinî adlı zâtın 'Zekenu İyâs' adlı bir kitap telif ettiği söylenir. Said Paşa bu meselin izahına ilave olarak, İyâs'ın zekasını ve sezgilerini anlatan başka rivayetlere de yer vermiştir.

4

أَشْأَمُ مِنْ بَسُوسٍ

(Besûs'tan daha uğursuz)

Meseldeki Besûs, Benî Bekr ve Taglib kabilelerinin reisi Küleyb'i öldüren Cessâs'ın halasıdır. Bu mesel, Besûs'un komşusunun develerine Küleyb tarafından zarar verilmesinin ardından Besûs'un feryadına tepkisiz kalamayan Cessâs'ın Küleyb'i öldürerek iki aile arasındaki ilişkinin bozulmasına sebep olması üzerine söylenmiştir. Said Paşa bu meselin hikayesine ilaveten bazı bilgiler verir. Bu iki kabile arasındaki savaşların daha sonrasında da devam ettiği, tarafların ileri gelenlerinin öldüğü ve netice itibarıyla iki tarafa da bıkkınlık geldiği ifade edilir. Buna ek olarak şu bilgilere yer verir:

*'... Kinde hükümdarlarından meşhur şair İmru'l-Kays'ın atası Hâris b.Amr b.Mu'âviye'ye müracaat edilerek onun vasıtasıyla iki taraf arasında barış yapılmasının rica edildiği, bu yolla aralarında barış ortamının sağlandığı ve daha sonra da iki kabilenin Hâris'in idaresi altında kaldığı belirtilmiştir. Bu muharebenin sebebinin, ismi geçen Besûs adlı kadın olması sebebiyle Araplar أَشْأَمُ مِنْ بَسُوسٍ diyerek darb-ı mesel söylemişler ve zikredilen muharebeye de 'Harbu'l-Besûs' adını vermişlerdir.'*⁸³

5

⁸³ Diyarbekirli Said Paşa, *Nuhbetu'l-Emsâl*, Diyarbekir Vilayeti Matbaası, 1289, s.62.

أَشْأَمٌ مِّنْ دَاحِسٍ

(Dâhis'ten daha uğursuz)

Meseldeki Dâhis, Kays b.Züheyr el-Absî adlı kişinin atıdır. Bu atın babası, Havt b.Câbir'in atı olan Zi'l-Ukkâl, annesi ise Kırrıvâş b.Avî'nin Celvâ adlı kısrağıdır. Bu iki attan doğan Dâhis isimli at, iki aile arasında anlaşmazlığa sebebiyet verdiği için bu mesel dile gelmiştir. Said Paşa'nın naklettiği bilgiye göre ise Kays b.Züheyr bir kabileye hücum ederek mallarını yağmalamıştır. At üzerinde kaçan iki kişiyi görmüş, atın süratli koşuşundan etkilenmiş ve adamlara esirler karşılığında Dâhîs isimli atı kendisine vermelerini teklif etmiş, onlar da bu teklifi kabul etmişlerdir. Sonrasında Kays Zübyani kabilesiyle birlikte olduğu sıralarda Dâhîs herkes tarafından dikkat çekmiş, Zübyanilerin reisi Huzeyfe'nin Gabrâ isimli güzel atıyla mukayese edilmiş, iki atı birbiriyle yarıştırmaya taraftarları da çıkınca iki taraf arasında kırk sene sürecek kanlı bir savaş çıkmıştır. Bu savaşın sebebi Dâhîs isimli at olduğu için, Araplar أشْأَمٌ مِّنْ دَاحِسٍ diyerek darb-ı mesel söylemişlerdir.

6

أَطْمَعُ مِّنْ أَشْعَبَ

(Eş'ab'tan daha açgözlü)

Meseline konu olan Eş'ab, Medine halkından, açgözlülüğü ile adını duyurmuş hatta *Eş'ab-ı tammâ'* olarak bilinen biridir. Kendisine açgözlülüğünün ne dereceye ulaştığı sorulduğunda “İki adamın bir cenazeye gittiğini görsem, ‘ölen kişi bana mutlaka malından bir şey vasiyet etmiştir’ ve birisi elini koltuğu altına götürse ‘kesinlikle bana bir şey verecektir’ zannederim” der. Bu meselin izahına ilave olarak Said Paşa, Eş'ab'ın nükteli kıssalarına örnekler verir.

‘...Bir yere bir gelin götürülecek olsa Eş’ab tez elden gider ve kendi evini silip süpürürdü. Sebebi kendisine sorulduğunda da ‘Belki gelini yanlışlıkla bize getirirler’ diye cevap verirdi. Kendinden daha tamahkârına rastladın mı diye sorulduğunda ise ‘Evet rastladım, Benim bir koyunum vardır. Bir gün gökkuşağını görüp yeşil renkli olan parçasını otlak zannederek oradan otlamak için damdan aşağı atlayarak boynunun kırılmasıyla telef olup gitti. İşte o koyun benden daha tamahkârdı ki açgözlülüğü onu öldürdü’ cevabını verdi.’⁸⁴

7

أَعْدَى مِنَ السَّلْيِكِ

(Süleyk’den daha hızlı yürüyen / kaçan)

Meselde adı geçen Süleyk, hızlı yürümesiyle meşhur olmuş bir hırsızdır. Onun kaçış hikayelerine ilave olarak Said Paşa, ölümüne sebep olan olaylar hakkındaki rivayetleri aktarır.

8

إِلَادَةُ فِلَادَهُ

(-Onun - hakettiğini şimdi vermezsensin bir daha bulup veremezsin.)

Bu meseli, Asma’î ‘şu iş şimdi olmazsa bundan sonra daha da olmaz’ manasında, Münzirî ‘Şu olmazsa bu da olmaz’ manasında açıklamıştır. Said Paşa ise bunlara ilave olarak şu izahı yapmıştır:

‘إِلَادَةُ فِلَادَهُ’ sözünde bulunan ده kelimesi Farsça bir lafız olup dâl’in kesresiyle bağış/ihsân anlamına gelir. Meselin anlamı, ‘bu adamın ve bu

⁸⁴ Diyarbekirli Said Paşa, *Nuhbetu’l-Emsâl*, Diyarbekir Vilayeti Matbaası, 1289, s.90.

*şeyin hakettiği cezayı şimdi vermez isen bir daha da bulup veremezsin’
demek olur.*⁸⁵

Said Paşa bu bilgilerin yanı sıra Suyûti’nin Nahiv ilmine dair olan ‘el-Eşbâh ve’n-Nezâir’ adlı eserinde ۛ kelimesinin Arapça bir lafız olarak geçtiğini ifade eder ve bu minvalde meselin manasını ‘*Bu konuda yahut bu anda olgunluk ve fetânetinle dâhiyane bir şekilde davranmadığın sürece bir daha da davranmaya imkân ve mecâl bulamazsın. Kıyamete kadar da dâhilerden addedilmezsin.*’ Cümleleriyle izaha devam eder.

9

إِنَّ بَيْنَهُمْ عَيْبَةً مَكْفُوفَةً

(Aralarında kilitli bir sandık var)

Bu mesel, ‘Onların arasındaki dostluk bağları oldukça sağlam olup bozulmasına imkan yoktur’ şeklinde açıklanır. Said Paşa’nın aktardığına göre ‘*bu mesel Hudeybiye sulhunda Hz.Peygamber tarafından yazdırılan anlaşma metninde yer alıp iki şekilde yorumlanır. Birincisi; iki taraf arasında akdolunan ve bozulmak şaibesine karşı korunmuş bulunan ahit ve zimmeti, kilitli heybeye benzetmişlerdir. İkincisi ise kilitli heybe, içerisindeki eşyayı güzelce muhafaza ettiği gibi bundan böyle kalpleri birbirine karşı kin ve nefrete düşmekten ve düşmanlığın ortaya çıkmasından koruyup muhafaza ede. Yani bundan sonra düşmanlık bir heybe içine konula, demektir.*⁸⁶

10

إِنَّ سَوَادَهَا قَوْمٌ لِي عَنَادُهَا

⁸⁵ Diyarbakirli Said Paşa, *Nuhbetu’l-Emsâl*, Diyarbakir Vilayeti Matbaası, 1289, s.104.

⁸⁶ Diyarbakirli Said Paşa, *Nuhbetu’l-Emsâl*, Diyarbakir Vilayeti Matbaası, 1289, s.131.

(Onun fısıldaşması bana olan bağılılığının devamını sağladı.)

anlamına gelen mesel, Hind binti el-Huss'un zina ettiğinde kendisine 'Sen kavminin ulularından iken zina etmene sebep neydi?' denildiğinde 'Zina edişimin sebebi yastık yastığa verip uzun uzadıya fısıldaşmaktı' şeklinde verdiği cevap üzerine ortaya çıkmıştır. Said Paşa buna ilave olarak, babasının Hind'i uzun süre evlendirmemesi sebebiyle Hind'in şehvete düşüp kölesiyle zina ettiğini ve bu yüzden insanların diline düşüp hoş olmayan şekillerde anılınca bu cevabı verdiğini aktarır. Hind'in az sayıda şiiri olmasına rağmen belîğ ifadelerle secili ve latifeli sözler söylemekte iyi olduğunu ifade eder.

11

إِنَّ الشَّقِيَّ وَافِدُ الْبَرَاجِمِ

Rütbe ve paye elde etmek amacıyla kendisini tehlikeye atan kimseler için kullanılan bu mesel, Amr b.Hind adlı hükümdar tarafından söylenmiştir. Meydânî'nin yaptığı mesel izahını yetersiz bulan Said Paşa, mesel ortaya çıkış hikayesi hakkında daha geniş bir bilgi vermiştir.

12

إِنَّ الْمُنْبَتَّ لَا أَرْضًا قُطِعَ وَلَا ظَهْرًا أَبْقَى

(Yürüdüğü zaman takati kesilinceye kadar hızlı giden kimse ne istediği mesafeyi kat edebilir ne de bindiği hayvanın kendisine bir faydası dokunur.)

Bu mesel aynı zamanda Hadis-i Şeriftir. Said Paşa, meselin doğuşu hakkında şöyle bilgi verir; Hz.Peygamber tarafından, ibadet hususunda aşırıya kaçması sebebiyle gözleri içe batıp göz çukuruna kadar inen bir adam için söylenmiştir. Hadisin meali şöyledir; 'Şu din-i mübin pek sağlam bir din olduğu için ibadette itidal üzere gayret gösterip çaba sarfet. Çünkü yürüdüğü zaman

takati kesilinceye kadar hızlı hızlı giden kimse ne istediği mesafeyi kat edebilir ne de bindiği hayvanın kendisine bir faydası dokunur.’ Said Paşa bunlara ilave olarak ibadette mevcut güç ve kudretin üzerinde çaba gösterip tekellüfe düşen kimsenin münbett gibi olacağına ve ibadette aşırıya kaçıp tekellüfe düşmenin ise mekruh olacağına değinir.

13

إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا

(Beyânın bir kısmı sihir gibi tesir eder.)

Bu mesel de Hadis-i Şeriftir. Hz.Peygamber, huzuruna elçilik göreviyle gelen Amr b.Ethem ile Zibrikân b.Bedr arasında geçen atışma sırasında Amr’ın meramını anlatışındaki belagatını kastederek bu hadisi söylemiştir. Said Paşa’nın izahına göre İmam Buhâri Hazretlerinden rivayet edilen bu hadisin manasında ihtilaf vardır. Söylenilen şeyin fesahat ve belagat ile söylenmesi, sözün tesirini artırıp dinleyenin gönlünün hızlıca meyletmesini sağlar. Hadisteki ifadelerden maksadın zem olduğunu söyleyenler, beyanda bir takım asılsız sözleri hakikatmış gibi göstereceğinden dolayı hadisin beyanı metheder bir tarafının olmadığını ifade ederler.

14

بِعِلَّةِ الْوَرْشَانِ يَأْكُلُ الرُّطَبَ (الْمُشَانِ)

(Hurmayı kumru yiyor diyerek bu bahaneyle hurmaları kendi karnına dolduruyor.)

Manasına gelen mesel Said Paşa tarafından tercüme edilmiş ve Meydânî’den başka bir ekleme yapmadan kendi izahını ilave etmiştir:

‘Bir kimse hurmalığının başına bekçi olarak kölesini bırakmıştı. Köle ise kuşlara yada hırsızlara hâcet bırakmayarak hurmaları kendisi yiyip

keyfine bakardı. Efendisi yanına gelip de ‘Hurmalar nasıl yok oluyor?’ diye köleyi azarladıkça köle ‘Hurmaları kumru yiyor’ cevabını verirdi. Daha sonra bu sözü mesel oldu.’⁸⁷

15

تَسْمَعُ بِلَمْعِي خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَرَاهُ

(Mu’aydi’yi duymak onu görmekten hayırlıdır.)

Bu mesel duyulup işitilmesi, görülmesinden hayırlı olan kimse hakkında söylenir. Meselin ilk söyleyeninin kim olduğuna ve ortaya çıkış hikayesine dair çeşitli rivayetler var olduğu için Said Paşa, Meydânî’nin izahına ilave olarak yine kendi edindiği bilgileri de aktarmıştır.

16

جَزَاءُ سِنْمَارُ

(Benim cezam Sinimmâr’ın cezası gibidir)

Mesele konu olan Sinimmâr, Rum ahalisinden bir mimarın ismidir ve kendisi Arap hükümdarlarından Nu’mân b. İmru’l-Kays için Kûfe’nin arka taraflarında Havernak adıyla bilinen bir saray inşa ettirmiştir. Nu’mân sarayın inşası bittiğinde bir başkasına da böyle bir saray yaparsa endişesine kapılıp Sinimmâr’ı sarayın tepesinden aşağı attırıp katletmiştir. Ondan sonra iyiliğe kötülükle karşılık verenler için bu mesel söylenmiştir. Bundan hariç olarak bu mesel için iki farklı rivayet daha mevcuttur. Bunlardan biri Meydânî tarafından izah edilirken diğerini Said Paşa ilave etmiştir.

17

⁸⁷ Diyarbekirli Said Paşa, *Nuhbetu’l-Emsâl*, Diyarbekir Vilayeti Matbaası, 1289, s.193.

حَالُ الْجَرِيضِ دُونَ الْقَرِيضِ

(Şu hal keder halidir, şiir hali değil)

Mesel babayla oğul arasında şiir söylemekten çıkan diyalogun neticesinde babasının oğlunu şiir söylemekten men etmesi üzerine oğlunun hasta düşmesinden kaynaklı ortaya çıkmıştır. Oğlunun hastalığının ilerlemesi üzerine babası şiir söylemesine izin verse de oğlu bu halinin şiir değil keder hali olduğunu ifade etmiş ve bu sözü mesel olmuştur. Said Paşa bu izaha da ilave bir açıklama yaparak meselin hikayesi konusunda farklı rivayetlerin olduğunu ifade etmiştir. Onun aktardığına göre de yine baba oğul arasında geçen bir diyalogdan bahsedilir. Şiir ve belagat konusunda oldukça yetkin olan birinin oğlu da büyüdükçe bu alana yaklaşmış ve yeteneği sayesinde adını babasının önüne geçirmiştir. Bunu kabullenemediği için babası oğlunu şiir söylemekten men edip tehdit etmiştir. Bu durumdan ötürü oğlu hastalanınca, babası durumun ciddiyetini anlayıp oğluna şiir söylemesi konusunda izin vermiştir ancak oğlu *'şu hal keder halidir, şiir hali değil'* demiştir ve bu söz mesel olmuştur.

18

ذَهَبُوا أَيْدِي سَبًّا وَتَفَرَّقُوا أَيْدِي سَبًّا

(Sebe ahalisi gibi bir daha toplanmaları mümkün olmayacak şekilde perişan olup gittiler)

Meselin izahında Said Paşa, Meydânî'nin yaptığı açıklamayı yetersiz bularak kendi izahını yapmıştır. Elde ettiği bir kaç farklı rivayet ve yorumlamaya değinerek, bunların ışığında özetle meseli *'bir daha toplanmaları mümkün olmayacak bir biçimde perişan olup gittiler'* şeklinde açıklar.

19

صَبْرًا عَلَى الْمَجَامِرِ الْكَرَامِ

(Büyüklerin buhurdanlarına sabretmeli)

Bu meseli açıklarken Said Paşa doğrudan kendi izahını yapmıştır. Meydânî, meselin ortaya çıkış hikayesinde adı geçen Yesârü'l-kevâ'ib adlı kişinin kıssasının bir kısmını bu meselin şerhinde, bir kısmını ise yâ harfî kısmında vermişse de Said Paşa tamamını birleştirip burada ele almıştır. Yesârü'l-kevâ'ib adlı köle ile onun sahibi kadın arasında geçen diyalog sonucu kadının Yesâr'a verdiği ceza sebebiyle ortaya çıkmış bir meseldir. Musibet ve kötü şeylere karşı sabır gösterilmesi gerektiğini anlatan bir söz olmuştur. Haddini aşan bir tavır gösteren kimse için de Yesârü'l-kevâ'ib ibâresi mesel olmuştur.

20

صَعْرَاهُنَّ شَرَاهُنَّ

(Küçükleri en şirret olanıdır.)

Bu meseli ilk dile getiren Şecî adlı şahsın karısıdır. Kadın zamparasıyla daha rahat görüşebilmek için plan yaparak ölü taklidi yapmış ardından zamparası tarafından mezardan çıkartılıp keyfine bakmıştır. Aradan biraz zaman geçip kendi bölgesine döndüğünde kızları tarafından tanınmışsa da bunu kabul etmemiştir. Ardından küçük kızı tarafından tanınması üzerine bu cümleyi söylemiş ve mesel olmuştur.

21

قَدْ وَقَعَ بَيْنَهُمْ حَرْبٌ دَاحِسٌ وَالْعَبْرَاءُ

(Dâhis ve Gabrâ'nın savaşı evlerine düştü.)

Bu meselde adı geçen Dâhis Kays b.Züheyr'in , Gabrâ ise Huzeyfe b.Bedru'l-Fezâfî'nin atlarıdır. Bu iki atın yarışı sebebiyle iki kabile arasında uzun süren savaş ve mücadeleler olmuştur. Bu mesel buradan ortaya çıkmıştır. Said Paşa meselin izahında kendinden ilave ettiği kısımda izahtan öte bedevi hayatın getirilerine karşı sahip olduğu bakış açısını aktarmıştır. Bu konudaki düşüncelerini şu sözleriyle ifade eder:

*'...İşte bu türden hadiseler, bedeviyetin ne kadar fena ve insanlık vasfına ne derece nâ-sezâ bir şey olduğunu ispat etmektedir ki biri diğeriyle yarışan ve insanın şeref ve faziletiyle hiç bir alakası olmayan iki hayvanın bir yarış bahsi üzerine böyle kırk yıl boyunca savaş yapılarak kıyamete kadar insanların diline düşecek olayların ortaya çıkmasına sebep olan şey bedeviyettir. Bu hallere ibret nazarıyla bakıldıkça medeni ve adil bir hükümetin himaye ve gölgesi altında yaşayıp da gece gündüz asayiş ve emniyet içerisinde bulunmanın dünya ve ahiret için ne denli şerefli bir vaziyet olduğu pek güzel anlaşılır. Cenab-ı Hakk'a şükürler olsun ki bizi bedevi olarak yaratmamıştır. Devlet-i aliyye'ye itaat boyunduruğunu rabtedişimiz; fertlerin ve toplumun birbirini ayaklar altına alıp çiğnemek gibi bir fenalık ve şerden emin oluşumuz; rahat uyuyup rahat uyanışımız; daima saltanatın felah ve kurtuluş kanatlarının altında onun yüce himayesinin gölgesinde bulunuşumuz düşünülürse pek bahtiyar insanlar olduğumuz tebeyyün eder.'*⁸⁸

⁸⁸ Diyarbekirli Said Paşa, *Nuhbetu'l-Emsâl*, Diyarbekir Vilayeti Matbaası, 1289, s.367.

Said Paşa'nın aktarımına göre, bir bedevinin karısı hayız halinde iken bedevi ona kurban kesmek istemiş fakat kadının hayızlı olduğunu görünce bu sözü söyleyip aşağılayıcı bir tavır sergilemiştir.

23

هُمَا كَرُكْبَتَي الْبَعِيرِ

(O kisi devenin -yere aynı anda temas eden- iki dizi gibi)

Bu mesel Herim b.Kutbe el-Fizârî adlı kimse tarafından Alkame b.Ulâse ve Âmir b.et-Tufeyl el-Ca'ferî için söylenmiştir. Herim'in birbirleri arasında bir tercihte bulunmasını istediklerinde Herim *'Ey Ca'feroğulları! İkiniz de yere aynı anda temas eden devenin iki dizi gibisiniz. Bu bakımdan iki dizin arasında bir üstünlük olamaz'* şeklinde karşılık verir. Said Paşa, Âmir ile Alkame'nin arasındaki çekişmenin ortaya çıkışını aktarıp olayların devamını da izah eder. Aralarındaki anlaşmazlığa bir orta yol bulamamaları sebebiyle Ebû Süfyân'a giden ikili ondan da haklarında bir hüküm alamayıp, onun yönlendirmesiyle Herim'e giderler. O da her ikisiyle ayrı ayrı konuşup bir ortak nokta oluşturarak meseleyi çözüme ulaştırır.

2.3. Mesellerin Türkçedeki Karşılıkları

Said Paşa, Mecma'u'l-Emsâl'de yer alan bazı mesellerin çevirisini yaparken, sadece orijinal metne tâbi kalmayarak Türkçede mevcut olan benzer mesellere de atıfta bulunur. Tercümede Türkçe ifadelerle de yer vermesi sayesinde mesellerin daha anlaşılır olmasına ve orijinaline en yakın haliyle dilimize aktarılmasına katkıda bulunmuştur. Said Paşa'nın aynı zamanda şairlik vasfı sebebiyle, mesellerin izahında az yerde rastlansa da ilave olarak Türkçe manzum parçalara yer verdiği görülmüştür.

Mesellerden bazıları birebir olarak Türkçe'de kullanılıyor olmasa da, bazen birebire çok yakın ifadelerle bazense birbirine benzer ifadelerle karşılığı olan mesellerin de var olduğunu görmekteyiz. Bunlara bir kaç örnek verelim:

1

أَلَى أَنْ يَجِيءَ التَّرْيَاقُ مَاتَ الْمُسَوِّغُ

(*Tiryâk gelip yetişinceye kadar yılanın ısırması olduğu adam vefat eder.*)

Said Paşa bu meselin Türkçe'deki kullanımının '*Tiryâk gelinceye değin yılan ısırmanın canı çıkar*' şeklinde olduğunu ifade eder. Günümüzde bu atasözünü '*Göle su gelinceye kadar kurbağanın gözü patlar.*' şeklinde de kullanıyoruz.

2

الصَّنَاعَةُ تُيسِّرُ الْحَاجَةَ

(*Sermaye olunca iş görülmesi kolay olur.*)

Bu meselin Türkçe'deki kullanım karşılığı olarak '*Parayı veren düdüğü çalar.*' atasözü örnek verilir.. Bu atasözü halen günümüzde yaygın olarak kullanılmaktadır.

3

إِذَا افْتَقَرَ الْيَهُودُ نَظَرَ فِي حِسَابِهِ الْعَتِيقِ

(Yahudi fakir olunca eski defterlere bakar.)

Bu mesel günümüzde ‘*Müflis tüccar eski defterleri karıştırmış*’ şeklinde kullanılmaktadır.

4

إِذَا أَرَادَ اللَّهُ هَلَاكَ نَمْلَةٍ أَنْبَتَ لَهُ جَنَاحَيْنِ

(Allah karıncanın helakını murâd edince onda iki kanat bitirir.)

Bu mesel Türkçede ‘*Kanadı gelse bir mûrun zevâline işarettir*’ sözüyle aynı şeyi ifade eder. Günümüzde ‘*Karınca zevali gelince kanatlanır.*’ sözü de kullanılmaktadır.

5

إِذَا جَاءَ أَجَلَ الْبُعِيرِ حَامَ حَوْلَ الْبُئْرِ

(Devenin eceli geldiğinde kuyunun etrafını dolandır.)

Türkçede kullanılan ‘*Köpek eceli geldiğinde gidip çobanın sütünü döker*’ atasözüne benzer bir ifadedir. Bununla birlikte ‘*Eceli gelen köpek cami duvarına işer.*’ şeklinde de kullanılır.

6

أَقْلَبُ قَلَابِ

(Çevir kancayı.)

Hız.Ömer'in sözlerinden olan bu mesel de Türkçe'de halen kullanılmaktadır.

7

ثَمَرَةُ الصَّبْرِ نَجْعُ الظَّفَرِ

(Sabrın meyvesi zaferdir.)

Bu mesel Türkçede 'Sabrın sonu selamettir' şeklinde karşılık bulur.

8

الْجَارُ ثُمَّ الدَّارُ

(Önce komşu sonra ev.)

Bu mesel günümüzde 'Ev alma komşu al' şeklinde kullanılmaktadır.

9

الدَّرَاهِمُ بِالدَّرَاهِمِ تَكْسَبُ

(Akçe, akçe ile kazanılır.)

Bu mesel günümüzde 'Para parayı çeker' şeklinde kullanılır.

10

كُلُّ شَاةٍ بِرِجْلِهَا سَتْنَطُ

(Her koyun kendi ayağından asılır.)

Bu mesel günümüzde 'Her koyun kendi bacağından asılır' şeklinde kullanılır.

11

كَمَا تُدِينُ تُدَانُ

(Ne işlersen karşılığında onu bulursun.)

Bu mesel Türkçede ‘*Ne ekersen onu biçersin*’ olarak da kullanılır.

12

لَا تَأْخُزْ عَمَلِ الْيَوْمِ لِغَدٍ

(Bugünün işini yarına bırakma.)

Mesel bu şekliyle günümüzde yaygın olarak kullanılır.

13

مَا صَنَعَ اللَّهُ فَهُوَ خَيْرٌ

(Allah ne yaparsa hayır vardır.)

Bu meseli günümüzde ‘*Mevlâ görelim neyler, neylerse güzel eyler*’ şeklinde kullanıyoruz.

2.4. Eserde Yer Alan Tüm Meseller

2.4.1.Harfu'l – Hemze

1. أَفَةُ الْعِلْمِ النِّسْيَانُ

İlmin afeti unutmaktır. (Hadîs-i şerîftir.)

2. أَكُلْ لِحْمِي وَ لَا أَدْعُهُ لِأَكُلْ

Bir adam benim etimi yese ben onun etini kimseye yedirmem.

3. أَبَايَ مِمَّنْ جَاءَ بِرَأْسِ خَاقَانَ

Hâkan'ın başını getiren kimseden daha kuruntulu.

4. أَبْخَلُّ مِنْ مَادَّرِ

Mâdir'den daha pinti.

5. أَبْصُرْ مِنْ زَرْقَاءِ الْيَمَامَةِ

Zerkâu'l-Yemâme'den daha iyi gören.

6. أَبْطَأْ مِنْ غُرَابِ نُوحٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ

Nuh'un kargasından daha yavaş.

7. ابْنُ زَانِيَةٍ بَرَيْتِ

Yağ için zina eden kadının oğlu.

8. أَتَّبِعَ الْفَرَسُ الْجَامَهَا وَالنَّاقَةَ زِمَامَهَا

Ata gemini ve deveye yularını tâbi kıl.

9. أَتَتُّكَ بِحَائِنِ رَجُلَاهُ

Sana gelen ayakları kırılası bana da geldi.

10. أَتَجِرُ مِنْ عَقْرَبٍ

Akreb gibi ticaret yapan.

11. أُتِيهِ مِنْ أَحْمَقٍ تَقِيفٍ

Ahmak-ı Sakîf gibi büyüklenen.

12. أُتِيهِ مِنْ فَقِيدٍ تَقِيفٍ

Fakîd-i Sakîf gibi yolunu şaşırان.

13. الْإِثْمُ حَوَازُ الْقُلُوبِ

Günah kalbi tırmalayıp vesvese veren şeydir.

14. أَجِبْنَ مِنَ الْمَنْزُوفِ ضَرْطًا

Korkudan yellenerек kanı çekildi.

15. أَجْرًا مِنْ فَارِسٍ خَصَافٍ

Fârisu Hasâf'tan daha cesaretli.

16. أَجْرَدُ مِنْ صَخْرَةٍ وَ مِنْ صَلْعَةٍ

Bir kaya ve kelden daha çorak / kel.

17. أَجْسَرُ مِنْ قَاتِلِ عَقْبَةٍ

Ukbe'nin katilinden daha cesur.

18. أَجْشَعُ مِنْ أَسْرَى الدُّخَانِ

Dumanın esirlerinden daha hırslı.

19. أَجْوَدُ مِنْ حَاتِمٍ

Hâtim'den daha cömert.

أَجُودُ مِنْ كَعْبِ بْنِ مَامَةَ. 20.

Ka'b b.Mâme'den daha cömert.

أَجُوعُ مِنْ كَلْبَةِ حُوَيْلٍ. 21.

Havmel'in köpeğinden daha aç.

أَجْهَلُ مِنْ قَاضِي جَبَلٍ. 22.

Cübbel kadısından daha cahil.

إِخْدَى حَظِيَّاتِ لُقْمَانَ. 23.

Lokman'ın oklarından biri.

أَحْمَقُ مِنْ أَبِي غُبْشَانَ. 24.

Ebû Gabşân'dan daha ahmak.

أَحْمَقُ مِنْ جُحَا. 25.

Cuhâ'dan daha ahmak.

أَحْمَقُ مِنْ دَغِهِ. 26.

Duğa'dan daha ahmak.

أَحْمَقُ مِنْ رَبِيعَةَ الْبُكَاءِ. 27.

Ağlayan Rebî'a'dan daha ahmak.

أَحْمَقُ مِنْ شَرَنْبَتٍ. 28.

Şerenbes'ten daha ahmak.

أَحْمَقُ مِنْ هَبْنَقَةٍ. 29.

Hebenneka'dan daha ahmak.

أَحْمَقُ مِنْ مُجِيرِ الْجَرَادِ. 30.

Mücîr-i Cerâd'dan daha ahmak.

الْأَخْذُ سَرِيطٌ وَالْقَضَاءُ ضَرِيطٌ. 31.

Borç aldığı şeyi yutup alacaklısı alacağını isteyince al diye ona ağzıyla zarta çeker.

أَخْسَرُ مِنْ سَفَقَةِ شَيْخٍ مَهْوٍ. 32.

Şeyh Mehv'in tokadından kaybettim.

أَخْلَى مِنْ جَوْفِ حِمَارٍ. 33.

Cevf Himâr'dan temizlendi.

أَخْنْتُ مِنْ دَلَالٍ. 34.

Delâl'den daha kadınsı.

أَخْنْتُ مِنْ طُوَيْسٍ. 35.

Tuveys'den daha kadınsı.

أُخَيِّبُ مِنْ حُنَيْنٍ. 36.

Huneyn'den daha hüsrana uğrayan.

إِذَا أَرَادَ اللَّهُ هَلَكَ نَمْلَةً أَنْبَتَ لَهُ جَنَاحَيْنِ. 37.

Allah karıncanın helakını murâd edince onda iki kanat bitirir.

إِذَا أَرْجَعَنَّ شَاصِيًا فَارْفَعْ يَدًا. 38.

İnsan düşüp ayağını yerden kestiğinde artık ondan elini kaldır.

إِذَا إِشْتَرَيْتَ فَادْكُرِ السُّوقَ. 39.

Bir şey satın aldığın zaman onu bir de çarşıya götürüp satmayı düşün.

40. إِذَا إِصْطَلَحَ الْفَارَّةَ وَ السَّنَوْرُ خَرِبَ دُكَّانُ الْبَقَّالِ

Sıçan ile kedi anlaşılırsa bakkalın dükkanı harâb olur.

41. إِذَا افْتَقَرَ الْيَهُودُ نَظَرَ فِي حِسَابِهِ الْعَنِيَقِ

Yahudi fakir olunca eski defterlere bakar.

42. إِذَا تَخَاصَمَ اللَّصَّانِ ظَهَرَ الْمَسْرُوقُ

İki hırsız birbirine hasım düştüğünde çalınan şey meydana çıkar.

43. إِذَا تَرَى بِكَ الشَّرَّ فَاقْعُدْ بِهِ

Şer seni gördüğü vakit hemen ona karşı dur.

44. إِذَا جَاءَ أَجْلُ الْبَعِيرِ حَامَ حَوْلَ الْبَيْرِ

Devenin eceli geldiğinde kuyunun etrafını dolanır.

45. إِذَا جَاءَ الْحَيْئُ حَارَتْ الْعَيْنُ

Bir kimsenin helâk olma vakti geldiğinde, gözlerinde donukluk hasıl olur.

46. أَرْسَلْ حَكِيمًا وَ لَا تُوصِيْهُ

Bir yere memur gönderdiğin zaman hikmet sahibi birini gönder ki ona bir daha nasihat etme.

47. أَزْكُنْ مِنْ إِيَّاسٍ

İyâs'tan daha idraklı.

48. أَشَأْمُ مِنْ بَسُوسٍ

Besûs'tan daha uğursuz.

49. أَشَأْمُ مِنْ حَمِيرَةٍ

Humeyra'dan daha uğursuz.

أَشْأَمُ مِنْ خَوْنَعَةٍ. 50.

Havte'a'dan daha uğursuz.

أَشْأَمُ مِنْ دَاحِسٍ. 51.

Dâhis'ten daha uğursuz.

أَشْأَمُ مِنَ الرَّمَاحِ. 52.

Zummâh'tan daha uğursuz.

أَشْبَقُ مِنْ جَمَالَةٍ. 53.

Cümâle'den daha şehvetli.

أَشْبَقُ مِنْ حُبَى. 54.

Hubbâ'dan daha şehvetli.

أَشْرَى الشَّرِّ صِغَارُهُ. 55.

Şerrin en şerlisi küçük olanıdır.

أَشْغَلُ مِنْ دَاتِ النَّحِيْنِ. 56.

İki tulumlu kişiyle uğraşmak.

أَصْبَرُ مِنْ عَوْدٍ بِجَنْبَيْهِ جَلَبَ / أَصْبَرُ مِنْ (ذِي) ضَاغِطٍ مَعْرَكٍ. 57.

İki yanında getirdiğin sopadan daha sabırlı.

أَصَبُّ مِنَ الْمُتَمَنِّيَةِ. 58.

Mütemenniye'den daha aşık.

أَطْمَعُ مِنْ أَشْعَبَ. 59.

Eş'ab'tan daha açgözlü.

أَعْدَى مِنْ السَّلِيكِ. 60.

Süleyk'ten daha hızlı koşan.

أَعْمَرُ مِنْ نَصْرِ. 61.

Nasr'dan daha eski / uzun ömürlü.

أَعْيَا مِنْ بَاقِلٍ. 62.

Bâkil gibi kendisini ifade edemeyen.

أَقْلَتَ وَانْحَصَّ الذَّنْبُ. 63.

Sıyrılıp kurtuldun ama kuyruk da gitti.

أَقْبَحُ مِنْ هَزِيلَيْنِ الْفَرَسِ وَالْمَرْءَةِ. 64.

Zayıflayan at ve kadından daha çirkin.

أَقْلَبُ قَلَابٍ. 65.

Çevir kancayı. (Hz.Ömer'in sözlerindendir.)

أَفُودُ مِنْ ظُلْمَةٍ. 66.

Zılmet'ten daha pezevenk.

أَلَا مَنْ يَشْتَرِي سَهْرًا بِنَوْمٍ. 67.

Uykuyu uykusuzluğa satıp gözlerine uykuyu haram eden.

إِلَادُهُ فِلَادُهُ. 68.

Bu adamın/bu şeyin hakettiğini şimdi vermezsen bir daha bulup veremezsin.

إِلَى أَنْ يَجِيءَ التَّرْيَاقُ مَاتَ الْمَلْسُوعُ. 69.

Tiryak gelip yetişinceye kadar yılanın ısıracağı adam ölür.

70. أَهْفُ مِنْ قَضِيبٍ

Kazîb'ten daha üzüntülü.

71. إِلَيْكَ يُسَاقُ الْحَدِيثُ

Söylenilen söz seninle ilgilidir, anlıyor musun?

72. أَمْرٌ مُبْكِيَاتِكَ لَا أَمْرَ مُضْحِكَاتِكَ

Seni ağlatan şeyi kabul et, güldüren şeyi kabul etme.

73. أُمُّ قُعَيْسٍ وَ أَبُو قُعَيْسٍ كِلَاهُمَا بِخَلْطِ خَلْطِ الْحَيْسِ

Ebû Ku'ays ve Ümm Ku'ays hays denilen yemek gibi birbirlerine karışıp uyuşurlar.

74. أَنَا النَّذِيرُ الْعُرْيَانُ

Ben Nezîr-i Uryân'ım. Ansızın meydana gelmesinden korkulan ancak her hâlükârda gerçekleşecek olan her durumda söylenebilir.

75. إِنَّ أَتَاكَ أَحَدُ الْخَصْمَيْنِ وَ قَدْ قُتِلَتْ عَيْنُهُ فَلَا تَفْضِ لَهُ حَتَّى يَأْتِيَكَ خَصْمُهُ فَلَعَلَّهُ قُتِلَتْ عَيْنَاهُ

İki hasmın birisi gözü çıkmış olarak yanına gelip 'filan kimse benim gözümü çıkardı' diye iddia ederse diğer hasım da yanında hazır olmadıkça sen onun devasına hüküm verme; zira muhtemeldir ki yanında bulunan davacı, yanında olmayan hasmın iki gözünü çıkarmış olabilir.

76. أَنْدَمُ مِنَ الْكَسْعِيِّ

Kusa'î'den daha pişman.

77. أَنْكَحَ مِنْ ابْنِ الْعَرِّ

İbn Gazz gibi nikahlanan.

78. إِنْ كُنْتَ غَضَبِي فَعَلَى هُنَاكَ فَأَغْضَبِي

Öfkeleneceksen kendi fercine öfkelen.

79. إِنَّ أَخَاكَ مِنْ أَسَاكَ

Kardeşin o kimsedir ki sana teselli verip fedakarlık eder.

80. إِنَّ الْبُعَاثَ بِأَرْضِنَا يَسْتَنْسِرُ

Avlanmaya gücü olmayan işe yaramaz kuşlar bile bizim yurdumuzda kartal gibi kuvvetli ve avcı oldular.

81. إِنَّ الْبَلَاءَ مُوَكَّلٌ بِالْمَنْطِقِ

Belâ insanın sözüne müvekkeldir.

82. إِنَّ بَنِي صَبِيَّةٍ صَيِّفِيُونَ أَفْلَحَ مَنْ كَانَ لَهُ رُبْعِيُونَ

Benim oğullarım ihtiyarlık zamanında kazandığım evlatlarım olup gençken evlada nâil olan kimse felâh bulmuştur.

83. إِنَّ بَيْنَهُمْ عَيْبَةً مَكْفُوفَةً

Aralarında kör bir sandık var.

84. إِنَّ الْجَوَادَ عَيْنُهُ فِرَارُهُ

Cins atın âlâ olduğu görünüşünden belli olacağı için onu denemeye gerek yoktur.

85. إِنَّ الْجَوَادَ قَدْ يُعْتَرُ

Âlâ ve yörük at bile bazen sürçer.

86. إِنَّ الدَّوَاهِيَ فِي الْأَفَاقِ تَهْتَرِسُ

Belalar havada dalgalanıp birbirini döver.

87. إِنَّ سَوَادَهَا قَوْمٌ لِي عِنَادُهَا

Onun fısıldaşması bana olan bağlılığının devamını sağladı.

88. إِنَّ الشَّقِيَّ وَاَفِدُ الْبَرَّاجِمِ.

Rütbe ve paye elde etmek amacıyla kendisini tehlikeye atan kimse için söylenir.

89. إِنَّ الْعَصَا فُرِعَتْ لِذِي الْحَلَمِ.

Değnek aklı başında ve uyanık kimse için vurulur.

90. إِنَّ الْعَصَا مِنَ الْعَصِيَّةِ.

(Büyük) asâ, (küçük) asânın soyundandır.

91. إِنَّ غَدًا لَّنَظِيرَهُ قَرِيبٌ.

İntizar eden için yarınki gün yakındır.

92. إِنَّ الْمُعَافِيَّ غَيْرُ مَخْذُوعٍ.

İnsan aldandığı şeyden kurtulursa bir daha aldanmaktan muaf olur.

93. إِنَّ مِمَّا يُنْبِتُ الرَّبِيعَ مَا يَقْتُلُ حَبَطًا أَوْ يَلِمُ.

Baharda biten yeşil otu yiyen devenin karnı şişer ki yeşil otu yediği için karnında oluşan şişlik deveyi ya öldürür yada ölüm derecesine getirir. (Hadis-i Şeriftir.)

94. إِنَّ الْمُتَنَبِّتَ لَا أَرْضًا قُطِعَ وَلَا ظَهْرًا أَبْقَى.

Yürüdüğü zaman takati kesilinceye kadar hızlı giden kimse ne istediği mesafeyi kat edebilir ne de bindiği hayvanın kendisine bir faydası dokunur. (Hadis-i Şeriftir.)

95. إِنَّ مِنَ التَّيَّانِ لَسِحْرًا.

Beyânın bir kısmı sihir gibi tesir eder. (Hadis-i Şeriftir.)

96. إِنَّ الْمُوصِيْنَ بَنُو سَهْوَانَ.

Kendilerine bir iş ısmarlanmış ve o işi yapmakla görevlendirilmiş kimseleri hata ve gaflet adeta kaplayıverir, sanki hata ve gaflet bu kimselere vekalet eder.

97. إِنَّكَ بَعْدُ فِي الْعَزَازِ فَقُومُ.

Sen henüz sağlam bir ilmin uzağındasın yani henüz ilmin bir taraşındasın, bundan sonra ortasına varamazsın.

98. إِنَّكَ خَيْرٌ مِنْ تَفَارِيقِ الْعَصَا.

Sen asâ parçalarından daha hayırlısın.

99. إِنَّمَا أَكَلْتُ يَوْمَ أَكَلِ الثَّوْرِ الْأَبْيَضِ.

(Bil ki) beyaz öküzün yendiği gün ben de yenmişim.

100. إِنَّمَا نُعْطِي الَّذِي أُعْطِينَا.

Bize ne verildiyse biz de onu verdik.

101. أَوْفَى مِنَ الْحَرْثِ بْنِ ظَالِمٍ

Hars'tan daha vefalı.

102. أَوْفَى مِنَ السَّمَوَاتِ

Semev'el'den daha vefalı.

103. إِيْشُ فِي الصَّرْطَةِ مِنْ هَلَاكِ الْمُنْجَلِ

Yellenme ile oranın ne alakası var.

104. إِيَّاكَ أَعْنِي وَاسْمَعِي يَا جَارَةً

Ey komşu kadın, bahsettiğim ve duyduğun sensin.

105. إِيَّاكُمْ وَخَضِرَاءَ الدِّمَنِ

Aşağılık bir ailede yetişen kişide, aynı bozukluğun var olma korkusunu ifade etmek için kullanılır. (Hadis-i Şeriftir.)

106. إِيَّاكَ وَ أَهْلَبَ الْعُضْرَطِ

(Dikkat et) sonra bir hayası kıllıya denk gelirsin.

107. إِيَّاكَ وَ صَحْرَاءَ الْإِهَالَةِ

Bir şeyden sakındırmak istendiğinde ‘İhâle Çölü’ zikredilerek bu mesel söylenir.

2.4.2. Harfu'l – Ba

108. بُئِْسَ الرَّدْفُ لَا بَعْدَ نَعَمٍ

Başta evet deyip sonra yok demek ne fenadır.

109. بُئِْسَ الشَّعَارُ الْحَسَدُ

Huyların en fenası hased olup dünyada hasedden daha kötü bir şey yoktur.

110. بَاءَتْ عَرَارٌ بِكَحْلٍ

Arâr, Kehl ile övündü.

111. بَاءَتْ بِبَيْلَةٍ حَرَّةٍ

Zifafa giren kimse eğer gelinin bekaretini izale edemezse bu söz söylenir.

112. بَاعَ كَرْمَهُ وَاشْتَرَى مَعْصِرَهُ

Koca budala meyvesi alınacak üzüm çubuklarını sattı da lüzumu ve faydası olmayan üzüm sıkacağı aldı.

113. بَالُ جِمَارٍ قَاسَتْبَالُ أَحْمِرَةٍ

Eşek işedi, diğer eşekler de ona bakıp işediler.

114. بَبْطُنِهِ يُعَدُّ وَالذَّكْرُ

Erkek at ne kadar yem yerse süratle koşması da o nisbette olur ve erkekler kadınlardan daha obur olduğundan erkeklerin hızlı hareket etmeleri kadınlara nisbetle daha elverişlidir.

115. بَخٍ بَخٍ سَاقٍ بِخَلْخَالٍ

Peh peh! Ne güzel halhal takılmış ayaktır.

116. بَذَلٌ أَعْوَرَ

Tek gözü yerine.

117. بِذَاتٍ فَمِهِ يَفْتَضِحُ الْكُذُوبُ

Yalancı olan kimse kendi ağzıyla rezil olur.

118. بَذُلُ الْجَاهِ أَحَدُ الْمَالَيْنِ

Makam ve mevkii bezl ve feda etmek iki maldan biridir.

119. الْبِضَاعَةُ تُيسِّرُ الْحَاجَةَ

Sermaye olunca iş görülmesi kolay olur.

120. بَطْنِي عَطْرِي وَ سَائِرِي دُرِّي

Beni güzel kokularla hoş etmektense karnımı doyur da başka şeylerle beni razı etmeyi terk et.

121. بَعْلَةُ الْوَرْشَانِ يَأْكُلُ الرُّطْبَ (الْمُشَانَ)

Hurmayı kumru yiyor diyerek bu bahaneyle hurmaları kendi karnına dolduruyor.

122. بَعِيَّ أَشَدُّهُ

Meselenin en zor tarafı kaldı. (Bu mesel hayvanların dilinden hikaye edilmiştir.)

123. يُقَطِّعُهُ بِطَبْكَ

Sen onu kendi maharet ve becerinle temizle.

124. بَلَغَ السَّيْلُ الرَّبِّيَّ

Sel, (aslan avlamak için kazılan) çukurlara ulaştı.

125. بِمِثْلِ جَارِيَةٍ فَلْتَزِنِ الرَّائِيَةَ

Câriye gibi güzel bir delikanlı ile zinâ eden kadın hemen zinâ etsin.

126. بَيْنِكَ حُمْرِي وَمَكْكِينِي

Çocuklarına Mükâ' kuşu kadar veriyorsun, bari bana da hummara kuşu kadar (hurma) ver.

127. بَيْنِي وَبَيْنَهُ سُوقُ السَّلَاحِ

Benimle onun arasında silah satılan bir çarşı vardır.

2.4.3. Harfu'l – Ta

128. تَأْتِي لَهُ ذَلِكَ بَنَاتُ الْبَيْتِ

Oğluma beddua etmeme şefkat damarlarım engel oluyor.

129. تَأْتِي بِكِ الضَّامَةُ عَرِيسَ الْأَسَدِ

Zalimlerin zulmü seni bir tehlikeye atılmaya mecbur eder.

130. تُبَشِّرُنِي بِغُلَامٍ أَعْيَا أَبُوهُ

Sen beni bir oğulla müjdeliyorsun ki onun babası beni aciz etmiştir.

131. التَّجَارِبُ لَيْسَتْ لَهَا نِهَايَةٌ وَالْمَرْءُ مِنْهَا فِي زِيَادَةٍ

Tecrübelerin sonu olmayıp insan onlarla tecrübesini daha da artırır.

132. تَجْمَعِينَ خَلَابَةً وَصُدُودًا

Hile ile yüz çevirmeyi bir araya getiriyorsun.

133. تَجُوعُ الْحُرَّةُ وَلَا تَأْكُلُ بِئَدْيِهَا

Soylu bir kadın açlık canına tak etse de dadılık etmez.

134. تَحْسِبُهَا حَمَقَاءَ وَ هِيَ بَاخِسٌ

Sen de görseydin onu budala zannederdin, halbuki kahpe öyle olmayıp aldatıcı bir hilekârmış.

135. تَحْمِلُ عَصَّةَ جَنَاهَا

Her ağaç kendi meyvesini yüklenir.

136. تَرَى الْفَتَيَانَ كَالنَّحْلِ وَمَا يُدْرِيكَ مَا الدُّخْلُ

Delikanlılar endamlı görünüyor olsalar da kusurlarını bilemezsin.

137. تَرَكْنَهُ تُغْنِيهِ الْجَرَادَتَانِ

Cerâdetân adlı çengiler onu şarkı söyleyerek oyalarken bırakıp geldim.

138. تَسْمَعُ بِلُمُعِيْدِي خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَرَاهُ

Mu'aydî'yi duymak onu görmekten hayırlıdır.

139. تَطْلُبُ أَثَرًا بَعْدَ عَيْنٍ

Bir şeyin kendisini gördükten sonra onun iznini mi arıyorsun?

140. تَعَاشَرُوا كَالْإِخْوَانِ وَ تَعَامَلُوا كَالْأَجَانِبِ

Birbirinizle kardeş gibi geçinip yabancı gibi mu'âmele edin.

141. تَعَسَّتْ الْعَجَلَةُ

Helâk olası acelecilik!

142. تَغَافِلْ كَأَنَّكَ وَاسِطِي

Vâsîti gibi görmezden gel.

143. تَفَرَّقْ مِنْ صَوْتِ الْغُرَابِ وَ تَفَرُّسِ الْأَسَدِ الْمُشْتَمِ

Azgın aslanı avlar da karga sedasını işitince fîrar eder.

144. تَقَارِبُوا بِالْمَوَدَّةِ وَلَا تَتَكَلَّمُوا عَلَى الْقَرَابَةِ

Yakınınız olanlara güvenmeyin, muhabbetle yakınlık kurun.

145. تَقْفِرُ الْجَعْنُنُ (بِي) يَا مَرَّ زِدْهَا قَعْبًا

Hayvan acından ağaç köklerini yiyor. Ey Murre! Atın yemine bir çanak daha ilave et.

146. تَقِيسُ الْمَلَائِكَةُ إِلَى الْحَدَّادِينَ

Hele şu budalaya bak! Galiba melekleri hapishane bekçilerine kıyas ediyorsun.

147. تَلْمِسُ أَعْشَاشَكَ

Sen kendi yuvanın tasasına düş, başkalarının yuvasını yapmak senin vazifen midir?

148. تَوْبَةُ الْجَانِيِ اعْتِدَارُهُ

Fenalık eden kimse efendilikten dolayı i'tizar ederse şu itizar ona tövbe makamındadır.

2.4.4. Harfu'l – Sâ

149. النَّوْرُ يَحْمِي أَنْفَهُ بِرُوقِهِ

Öküz, boynuzuyla burnunu muhafaza eder.

150. ثَمَرَةُ الصَّبْرِ نَجَحِ الطَّقَرُ

Sabrın meyvesi zaferdir.

151. ثَمَرَةُ الْعَجَبِ الْمُفْتٌ

Kendini beğenen kimsenin bu halinin meyvesi buğz ve düşmanlıktır.

2.4.5. Harfu'l – Cim

152. جَاءَ كَخَاصِّي الْعِيرِ

Fılan kişi eşeğin hayasını çıkaran şahıs gibi geldi.

153. جُرْحُهُ حَيْثُ لَا يَضَعُ الرَّاقِي أَنْفَهُ

Öyle bir yerimi (yılan) ısırды ki efsuncu oraya burnunu bile koyamaz.

154. جَزَاءُ سِنْمَارٍ

Benim cezam Sinimmâr'ın cezası gibidir.

155. جَعَجَعَةٌ وَلَا أَرَى طَحْنًا

Değirmenin gürültüsünü işitiyorum fakat öğüttüğü unu göremiyorum.

156. جَوْعُ كَلْبِكَ حَتَّى يَنْبَعَكَ

Köpeği aç bırak ki arkan sıra gelsin.

157. الْجَارُ ثُمَّ الدَّارُ

Önce komşu sonra ev. (Hadis-i Şerif'tir.)

2.4.6. Harfu'l – Hâ

158. حَالُ الْجَرِيضِ دُونَ الْقَرِيضِ

Şu hal keder halidir, şiir hali değil.

159. حَامِلٌ عَلَى الْكَرَّازِ

Zayıf bir şeyin üstüne gücünü aşan şeyler yüklemek.

160. حُبُّكَ الشَّيْءُ يُعْمِي وَيَصُمُّ

Sevdiğin şeyin kötü yanı sana görünmez, sevdiğin şey ayıplandığında onu işitmezsin.

161. حَتَّى يُوَوِّبَ الْمُتَلَمُّ

Müsellem dönene kadar (ben şu işi yapmam).

162. الْحَدِيثُ دُونُ شُجُونٍ

Sözün kısım ve şubeleri vardır.

163. حَرَامُهُ يَرْكَبُ مِنْ لِحَالٍ لَهُ

Helali olmayan harama biner.

164. الْحُرُّ عَبْدٌ إِذَا طَمِعَ وَالْعَبْدُ حُرٌّ إِذَا قَنَعَ

Hür olan kimse tamah ettiği zaman köledir, köle olan kimse de kanaat sahibi olursa hürdür.

165. الْحُرُّ يُعْطَى وَالْعَبْدُ يَأْتُمُ قَلْبَهُ

Hür olan kimse birine bir şey ikram edecek olsa köle olan kimsenin kalbi kederlenir.

166. الْحَسَدُ دَاءٌ لَا يَبْرَأُ

Hased şıfasız bir illettir.

167. حُسْنُ الظَّنِّ وَرَطَةٌ

Hüznüzan insan için tehlikeli bir mahaldir.

168. حَمِيمُ الْمَرْءِ وَاصِلُهُ

İnsanın akrabası imdadına yetişendir.

169. الْحَيَاءُ مِنَ الْإِيمَانِ

Hayâ, imandandır. Hadis-i Şeriftir.

2.4.7. Harfu'l – hâ

170. خُذِي وَلَا تَتَأَثَّرِي

Al ve yere bırakma.

171. خُطْبٌ يَسِيرُ فِي خُطْبٍ كَبِيرٍ

Büyük bir iş içinde göze kolay gelen bir iş görüyorum.

172. الْخُلَّةُ تَدْعُو إِلَى السَّلَةِ

Fakirlik insanı hırsızlığa sevk eder.

173. خَيْرٌ قَلِيلٌ وَفَضَحْتُ نَفْسِي

Hayır çok az ve (bu derece az olan hayır için) nefsimi rezil ettim.

174. خَيْرُ النَّاسِ لِلنَّاسِ خَيْرُهُمْ لِنَفْسِهِ

İnsanların hayırlısı kendisine hayrı olandır.

175. الْخَيْلُ أَعْلَمُ مِنْ فُرْسَانِهَا

At, binicisini bilir.

2.4.8. Harfu'l – Dâl

176. الدَّالُّ عَلَى الْخَيْرِ كَفَاعِلِهِ

Hayra delâlet eden o hayrı işleyen gibidir. (Hadis-i Şeriftir.)

177. الدَّرَاهِمُ بِالدَّرَاهِمِ تَكْسَبُ

Akçe, akçe ile kazanılır.

178. دِعَامَةُ الْعَقْلِ الْحُلْمُ

Aklın direği hilmdir.

179. الدِّينُ النَّصِيحَةُ

Din nasihattır. (Hadis-i Şeriftir.)

2.4.9. Harfu'l – Zâl

180. ذَكَرْتَنِي الطَّعْنَ وَ كُنْتُ نَاسِيًا

Elimdeki mızrakla sana doğrultup mukabele etmemi hatırıma getirdin, halbuki ben elimdeki mızrağı unutmuştum.

181. ذَكَرَنِي فُوكُ جِمَارِي أَهْلِي

Ben eşeklerimi aramaya çıkmışken onları unutmuştum fakat senin ağzındaki dişleri onları hatırıma getirdi.

182. ذَهَبُوا أَيْدِي سَبًّا وَ تَفَرَّقُوا أَيْدِي سَبًّا

Sebe ahalisi gibi bir daha toplanmaları mümkün olmayacak şekilde perişan olup gittiler.

2.4.10. Harfu'l – Râ

183. رَبِّ رَمِيَةٍ مِنْ غَيْرِ رَامٍ

Nice atış vardır ki atıcısı yoktur.

184. رَبِّ سَاعٍ لِقَاعٍ

Yan gelip oturan için nice sa'y edip çalışan vardır.

185. رَجَعَ بِخُفْيِ حُنَيْنٍ

Huneyn'in iki çizmesiyle geri dönerek hüsrana uğramış bir şekilde geldi.

186. رُوِيَ الْعَزْوُ يَنْمَرُقُ

Şu karnımdaki çocuk dünyaya gelinceye kadar savaş konusunda bana mühlet veriniz.

2.4.11. Harfu'l – Zâ

187. زِدْهُمْ أَعْنَرًا

Şu gidişe göre ineğe mukabil verdiğin dört keçi azdır, sen onlara birkaç keçi daha ekleyip bedelini artır.

188. زِرْ غِبًّا تَزِدُّ حُبًّا

Ziyaret ettiğin kişiyi gün aşırı ziyaret ki muhabbetini artırasın.

2.4.12. Harfu'l – Sîn

189. سَنَكَ مَنْ بَلَغَكَ السَّبَا

Sana söveni bildiren kişi, sana asıl sövendir.

190. سِرٌّ عَنْكَ

Sır senin.

191. سِرُّكَ مِنْ دَمِكَ

Çoğu zaman olur ki sırrın yayılması ve ifşası kanın akmasını gerektirir.

192. سِرٌّ وَقَمَرٌ لَكَ

Ay senin için doğduğu müddetçe hayatın hala elindedir demektir, sen de ameli kendin için ganimet bil.

193. السَّعِيدُ مَنْ وَعِظَ بِغَيْرِهِ

Saâdete ermiş insan, başkasının başına gelen musibeti gördüğünde kendisi de bundan ibret alarak böyle bir durumdan sakınıp öğüt alan kişidir.

194. سَقَطَتْ بِهِ النَّصِيحَةُ عَلَى الظَّنَّةِ

Nasihat onu sû-i zanna düşürdü.

195. سَكَتَ أَلْفًا وَنَطَقَ خَلْفًا

Bin kere sükût edip bir söz söyledi, onu da pek fena söyledi.

196. السَّلِيمُ لَا يَنَامُ وَلَا يُنِيمُ

Selim olan kimse ne kendi uyur ne de başkasını uyutur.

197. سَمَّنَ كُلُّبِكَ يَا كُؤُلُوكَ

Köpeği besleyip semizletmelisin ki işin sonunda seni yesin.

198. سَوَاءَ قَوْلُهُ وَبَوْلُهُ

Filan kimsenin kavli de bevli de müsâvidir.

2.4.13. Harfu's – Şîn

199. شَاكَهُ أَبَا يَسَارٍ

Ey Ebû Yesâr! Sen şu atı bu ve benzeri sözlerle medhet.

200. الشَّبَابُ مَطِيَّةُ الْجَهْلِ

Gençlik cehaletin bineğidir.

201. شَحْمَتِي فِي قَلْعِي

Çantamda hazır yağımdır, istediğim gibi kullanabilirim.

202. شَرُّ إِخْوَانِكَ مَنْ لَا تُعَاتِبُ

Kardeşin şerlisi sende fena bir hal görüp de seni ikaz edip sakındırmayandır.

203. شُغِلَ عَنِ الرَّأْمِي الْكِنَانَةُ بِالنَّبْلِ

Filan kimsenin durumu, ok kabına ok atan kişi gibidir.

204. شَقَّ فُلَانٌ عَصَا الْمُسْلِمِينَ

Cemâatler dağıldı.

205. شَيْئُتُهُ أَعْرِفُهَا مَنْ أَخْزَمَ

Bu tabiatın kendilerine babaları Ahzem'den kaldığını bilmekteyim.

206. شَهَادَاتُ الْفَعْلِ أَعْدَلُ مِنْ شَهَادَاتِ الرَّجُلِ

İnsanın yaptıklarının edeceği şahitlikler, büyüklerin edeceği şahitliklerden daha adildir.

207. شَهْرٌ لَيْسَ لَكَ فِيهِ رِزْقٌ لَا تُعَدُّ أَيَّامُهُ

Senin için rızık olmayan ayın günlerini sayma.

2.4.14. Harfu's – Sâd

208. صَامَ حَوْلًا ثُمَّ شَرِبَ بَوْلًا

Tam bir sene oruç tuttu sonra bevl içip orucunu bozdu.

209. صَبْرًا عَلَى الْمَجَامِرِ الْكَرَامِ

Büyüklerin buhurdanlarına sabretmeli.

210. الصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْفَرْجِ

Sabır, meserret ve memnuniyetin anahtarıdır.

211. صَحِيفَةُ الْمُتَلَمَّسِ

Mütelemmis'in (mektubu) kağıdı.

212. الصِّدْقُ عِزٌّ وَالْكَذِبُ خُضُوعٌ

Doğruluk izzet, yalan ise alçaklıktır.

213. صَدَقَنِي سِنَّ بَكْرِهِ

Devesinin yanışını bana doğru söyledi.

214. صِغَرَاهُنَّ شَرَاهُنَّ

Küçükleri en şirret olanıdır.

215. صَغَا وَدِرْهُمَا لَكَ

Vur, akçeler sana feda olsun.

216. الصَّنَاعَةُ فِي الْكَفِّ أَمَانٌ مِنَ الْفَقْرِ

Eldeki meslek ve zanaat, fakirlikten emin olmaktır.

2.4.15. Harfu'd - dâd

217. ضَرَطْتُ فَلَطَمْتُ عَيْنَ زَوْجِهَا

Hem yellendi hem de kocasının gözüne bir şamar indirdi.

218. ضَرَطْتُ ذَلِكَ

Öyle yellendi.

2.4.16. Harfu't - tâ

219. طَارَتْ بِهِمُ الْعَنْقَاءُ

Onların üzerine Ankâ süzülüp uçtu.

220. طَالَ الْأَبْدُ عَلَى لُبْدٍ

Zaman Lubed üzerine uzun oldu.

221. طَاعَةُ النِّسَاءِ نَدَامَةٌ

Kadınlara itaat etmek insana pişmanlık getirir.

222. طَاعَةُ الْوُلَاةِ بَقَاءُ الْعِزِّ

Yöneticilere itaat etmek insanın izzetinin devam ve bekâsını temin eder.

223. الطَّمْعُ الْكَاذِبُ يَدُقُّ الرَّقَبَةَ

Olmayacak açgözlülük insanın işte böyle boynunu kırıp incitir.

224. طُولُ النَّجَارِبِ زِيَادَةٌ فِي الْعَقْلِ

İnsanın tecrübelerinin fazla olması aklında ziyâdeliktir.

2.4.17. Harfu' z - zâ

225. ظَلَّ السُّلْطَانُ سَرِيعَ الزَّوَالِ

Padişah gölgesi insanın üstünden çabuk zâil olur.

226. ظُلْمُ الْأَقَارِبِ أَشَدُّ مُضْضًا مِنْ وَقْعِ السَّيْفِ

İnsanın akrabasından göreceği zulmün acısı şiddetli kılıç darbesinden hâsıl olacak acıdan daha şiddetlidir.

227. الظُّلْمُ ظُلُمَاتٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

Zulüm kıyamet gününde zalim için bir karanlık olur. (Hadis-i Şeriftir.)

228. ظَنُّ الرَّجُلِ قِطْعَةً مِنْ عَقْلِهِ

İnsanın zannı aklından bir parçadır.

229. ظَنُّ الْعَاقِلِ خَيْرٌ مِنْ يَقِينِ الْجَاهِلِ

Akıllı kimsenin zannı, cahil kimsenin yakîninden hayırlıdır.

2.4.18. Harfu'l – ‘ayn

230. الْعَادَةُ تَوَأَّمُ الطَّبِيعَةَ

İnsanın âdeti tabiatının ikizidir.

231. عَبْدٌ صَرِيحُهُ أَمَةٌ

Kölenin imdadına yetişen câriyedir.

232. عَيْدٌ غَيْرُكَ حُرٌّ مِثْلَكَ

Başkasının kölesi, sana nisbetle senin gibi hürdür.

233. الْعَبْدُ مَنْ لَا عَبْدَ لَهُ

Köle, kendisinin kölesi olmayan kimsedir.

234. عَيْدُ الْعَصَا

Asânın köleleri.

235. الْعَجَبُ كُلُّ الْعَجَبِ بَيْنَ جُمَادَى وَرَجَبِ

Cemâziyelâhir ve Receb'in arasında acayip şeyler oluyor.

236. الْعَجَلَةُ فُرْصَةُ الْعَجْزَةِ

Acele, acizler fırsattır.

237. عَدَّ وَالرَّجُلُ حُمَقَةً وَصَدِيقُهُ عَقْلُهُ

İnsanın düşmanı ahmaklığı, dostu ise aklıdır.

238. عِزُّ الرَّجُلِ إِسْتِغْنَاؤُهُ عَنِ النَّاسِ

İnsanın izzeti, halka el açmayıp onlardan istiğnâ etmesindedir.

239. الْعِفَّةُ جَيْشٌ لَا يُهْزَمُ

İnsanın izzeti bozguna uğratılamaz bir ordudur.

240. الْعُقْلُ يَهَابُ مَا لَا يَهَابُ السَّيْفُ

İnsanın aklının gösterdiği heybet ve azameti kılıç gösteremez.

241. عُقُولُ الرِّجَالِ تَحْتَ أَسِنَّةِ أَقْلَامِهَا

İnsanların akılları kalemlerinin kamışları altındadır.

242. عَقَلْتُ مَعَالِقَهَا وَ صَرَ الْجُنْدُبُ

Kuyudan su çekecek alet bağlandı ve çekirge ötüp sıcaklar basmaya başladı.

243. عَلَى أَهْلِهَا تَجْنِي بِرَاقِشُ

Berâkiş sahiplerine kötülük ediyor.

244. عَلَى حَسَبِ التَّكْبُرِ فِي الْوَلَايَةِ يَكُونُ النَّدْلُ فِي الْعَزْلِ

Zamân-ı nikbetinde zâlîme kimse mu'în olmaz ibâresinde de ifade edildiği gibi mesel, Valiliği zamanında kibirlenen kimsenin zilleti, uzlete çekilip yalnız kaldığında ortaya çıkar.

245. عِنْدَ جُهَيْنَةَ الْخَبَرِ الْيَقِينُ

Haberin kesini Cuheyne'de.

246. الْعُودُ أَحْمَدُ

Lütûf ve ihsâna başlayan bir adam, insanların senâ ve övgüsünü kendisine celbetmiş olacağından adamın bu davranış ve muamelesi tekrar ederse bu defa ilkinden daha fazla övgü ve senâyâ mazhar olacaktır.

2.4.19. Harfu'l – ğayn

247. عَنْكَ خَيْرٌ مِنْ سَمِينٍ غَيْرِكَ

Senin zayıfın başkalarının semizinden hayırlıdır.

248. غُدَّةُ كَغْدَةِ الْبَعِيرِ وَ مَوْتٌ فِي بَيْتِ سُلُولِيَّةٍ

Tâ'ûn, deve tâ'ûnu gibi bir şeydir. Ölüm ise Selûliyye'nin evinde.

249. غُرْنِي بِرْدَاكَ مِنْ خَدَائِلِي

Senin verdiğin iki kumaş beni kandırıp eski elbiselerimin de mahvına sebep oldu.

250. غَنَطُوكَ غَنَطُ جَرَادَةِ الْعِيَارِ

Ayyâr'ın çekirgeden ötürü öfkelenmesi kadar sana öfkelenildiler.

251. عَنَى الْمَرْءِ فِي الْغُرْبَةِ وَطَنٌ وَفَقْرُهُ فِي الْوَطَنِ غُرْبَةٌ

İnsan gurbette zengin olursa gurbet yeri ona vatan olur, vatanında fakir olursa vatani kendisine gurbet olur.

252. الْغَيْرَةُ مِنَ الْإِيمَانِ

Gayret imandandır.

2.4.20. Harfu'l – Fâ

253. فَضُلُّ الْقَوْلِ عَلَى الْفِعْلِ دَنَاءَةٌ

Sözün amelden çok olması zillettir.

254. فِي بَيْتِهِ يُوتَى الْحُكْمُ

(Hakim) hükmü kendi hânesinde verir. (Hayvanların dilinden nakledilen mesellerdendir.)

255. فِي سَعَةِ الْأَخْلَاقِ كُنُوزُ الْأَرْزَاقِ

Ahlakın çokluğunda rızık hazineleri vardır.

256. فِي الصَّيْفِ ضُيِّعَتْ اللَّبَنُ

Sen sütü tâ yazın zâyî ettin.

257. فِي الْقَمَرِ ضِيَاءٌ وَ الشَّمْسُ أَضْوَاءُ مِنْهُ

Ayin ziyâsı varsa da güneşin aydınlığı ondan ziyadedir.

2.4.21. Harfu'l – Kâf

258. قَبْلَ الْبُكَاءِ كَانَ وَجْهُكَ عَابِسًا

Senin yüzün ağlamadan önce de asıktı.

259. قَدْ أَسْمَعْتُ لَوْ نَادَيْتَ حَيًّا

Eğer hayatta olan kişiye seslenseydin, duyururdun.

260. قَدْ قَلَبْنَا صَفِيرَكُمْ

Biz sizin ısığınızı kavurup dağladık.

261. قَدْ قِيلَ ذَلِكَ إِنْ حَقًّا وَإِنْ كَذِبًا

Şu söz söylendi gitti, gerek gerçek olsun, gerek yalan.

262. قَدْ كَانَ ذَلِكَ مَرَّةً فَأَلْيَوْمَ لَا

O söz bir defaydı, söylendi, artık bugün olmaz.

263. قَدْ وَقَعَ بَيْنَهُمْ حَرْبٌ دَاحِسٌ وَالْعَبْرَاءُ

Dâhis ve Gabrâ'nın savaşı evlerine düştü.

264. قَدْ يُؤْخَذُ الْجَارِيذُنْبُ الْجَارُ

Bazen komşu komşunun günahıyla muâheze edilir.

265. قَدْ يُضْرَطُّ الْعَبِيرُ وَالْمَكْرَاةُ فِي النَّارِ

Eşek yelleniyor; halbuki dağlığı henüz ateştedir.

266. قُورِيٌّ وَالطُّفِيُّ

Deriyi değirmi çıkar!

267. قَيَّدَ الْعِلْمَ بِالْكِتَابَةِ

İlmi yazarak kayda geçir.

2.4.22. Harfu'l – Kef

268. كَبُرَ عَمْرٍو عَنِ الطَّوْقِ

Amr büyüdüğü için gerdanlık boynuna dar geldi.

269. كَثُرَةُ الضَّحِكِ تَذْهَبُ الْهَيْبَةُ

Çok gülmek heybeti giderir.

270. كَالْخَصِيِّ يَفْتَخِرُ بِرَبِّ مَوْلَاهُ

Hayaları çıkarılmış olan köle, efendisinin zekeriyle iftihâr eder.

271. الْكُذْبُ دَاءٌ وَالصَّدْقُ شِفَاءٌ

Yalan söylemek bir illettir, şifası ise doğru sözlü olmaktır.

272. كَذَلِكَ النَّجَارُ يَخْتَلِفُ

İşin rengi işte böyle değişir ki birisi iner diğeri çıkar.

273. كَالرُّنْجِيِّ إِنْ جَاعَ سَرَقَ وَ إِنْ شَبِعَ زَنَى

Filan kimse, acıkınca hırsızlık yapan, karnı doyunca da zinâ eden zenci gibidir.

274. كَسِيرٌ وَ عُوِيرٌ وَ كُلٌّ غَيْرُ خَيْرٍ

Bana rast gelenlerin birinin bir uzvu kırık, ötekinin bir gözü kör. Bu ikisi dışında herkes hayırlıdır.

275. كَالْفَاخِرَةِ بِحَدِّجِ رَبَّتِهَا

Efendisinin ve sahibinin bindiği mahfe ile iftihâr eden câriye gibi.

276. كُفَيْتُ الدَّعْوَةَ

Sen bize dua et, kâfidir.

277. كَالْكَبْشِ يَحْمِلُ شَفْرَةً وَزِنَادًا

Bıçakla zinâd taşıyan koç gibi.

278. كِلَاهُمَا وَتَمْرًا

(Kaymak ile et) senin olsun, fazladan yanında bir de hurma vereyim.

279. الْكَلْبُ لَا يَنْبُحُ مَنْ فِي دَارِهِ

Köpek bile içinde yaşadığı ev ahalisine havlamaz.

280. كُلُّ رَأْسٍ بِهِ صُدَاعٌ

Her başın bir ağrısı vardır.

281. كُلُّ شَاةٍ بِرِجْلِهَا سَتْنَاتُ

Her koyun kendi ayağından asılır.

282. كُلُّ الصَّيِّدِ فِي جَوْفِ الْفَرَا

Zaten benim avladığım yaban eşiği sizin avladığınız avlara şamildir.

283. كَمَا تَدِينُ تُدَانُ

Ne işlersen karşılığında onu bulursun.

284. كُنْ وَصِيَّ نَفْسِكَ

Sen, kendinin vasîsi ol.

285. كَيْفَ أَعَاوَدُكَ وَهَذَا أَثَرُ فَأَسْكَ

Bana fırlattığın baltanın izi hala duruyorken seninle bir daha nasıl dostluk kurup sana itimâd edeyim.

2.4.23. Harfu'l – Lâm

286. لَا أُحِبُّ تَخْدِيشَ وَجْهِ الصَّاحِبِ

Arkadaşımın yüzünü tırmalamaktan hoşlanmam.

287. لَا أُعَلِّقُ الْجُلُجَلَ مِنْ عُنُقِي

Ben boynumdan aşağı çan asmam.

288. لَا تَحْبِقْ فِي هَذَا الْأَمْرِ عِنَاقَ حَوَالِيَّ

Bir yaşında olan oğlağın bile yellenmeyeceğini mi sandın?

289. لَا تَلِدُ الْفَارَّةُ إِلَّا الْفَارَّةَ وَلَا الْحَيَّةُ إِلَّا الْحَيَّةَ

Fare fareden, yılan yılandan başka bir şey doğurmaz.

290. لَا تَأْخُرْ عَمَلَ الْيَوْمِ لِعَدِّ

Bugünün işini yarına bırakma.

291. لَا عَزْوَ إِلَّا التَّعْقِيبُ

İntikamsız (arkasını bırakmadan) istila olmaz.

292. لَا فِي الْعَيْرِ وَلَا فِي النَّفِيرِ

Ne kervanda korkulacak şey var ne de cemâatte.

293. لَا مَاءَكَ أَبْقَيْتَ وَلَا حَرَكَكَ أَنْقَيْتَ

Ne su bıraktın ne de fercini temizleyebildin.

294. لَا نَأْتِي فِي هَذَا وَلَا جَمَلِي

Zulüm ve kötülük etmekten kaçınılması hakkında söylenir.

295. لَا يَضُرُّ السَّحَابَ نُبَاحُ الْكَلْبِ

Köpek havlaması buluta zarar vermez.

296. لِكُلِّ دَهْرٍ رَجَالٌ

Her devrin bir adamı vardır.

297. لِكُلِّ غَدٍ طَعَامٌ

Her yarınki günün yemeği vardır.

298. لِكُلِّ قَضَاءٍ جَالِبٌ وَ لِكُلِّ دُرٍّ حَالِبٌ

Her kazâ ve hâdiseyi bir çeken, her sütü bir sağan vardır.

299. لِكُلِّ كَلَامٍ جَوَابٌ

Her sözün bir cevabı vardır.

300. لَكِنْ بِشَعْفَيْنِ أَنْتَ جُدُودٌ

Sen Şa'feyn'de iken sütü az bir koyundun, şimdi sütü bol bir deve mi oldun?

301. لَوْ دَاثَ سَوَارٍ لَطَمْتَنِي

Bana tokat atan kişi keşke kolu bilezikli bir kadın olsaydı.

302. لَيْسَ الْجَمَالُ بِالنِّيبِ

Güzellik, şatafatlı kıyafetlerle olmaz.

303. لَيْسَ لِلْأُمُورِ بِصَاحِبٍ مَنْ لَمْ يَنْظُرْ فِي الْعَوَاقِبِ

İşin âkıbetine bakıp da düşünmeyen kimse umur görmüş değildir.

304. لَيْسَ هَذَا مِنْ كَيْسِكَ

Şu (harcama) senin kendi kesenden olmamaktadır.

2.4.24. Harfu'l – Mîm

305. مَا أَرْخَصَ الْجَمَلَ لَوْلَا الْهَرَّةُ

Ne kadar ucuz deve! Bir de kedi olmasaydı!

306. مَاءٌ وَلَا كَصُدَاءِ

Bu da bir sudur, fakat o tatlı kuyu suyu gibi değildir.

307. مَا صَنَعَ اللَّهُ فَهُوَ خَيْرٌ

Allah ne yaparsa hayır vardır.

308. مَا وَرَاءَكَ يَا عِصَامُ

Ey İsâm! Arkanda ne vardır?

309. مَنْ إِنْكَلَ عَلَى زَادٍ غَيْرِهِ طَالَ جُوعُهُ

Başkasının ağzına güvenip i'timâd eden kimsenin açlığı uzun sürer

310. مَنْ إِشْتَرَى مَا لَا يَحْتَاجُ إِلَيْهِ بَاعَ مَا يَحْتَاجُ إِلَيْهِ

İhtiyacı olmadığı bir şeyi satın alan kimse bilâhare ihtiyacı olan şeyi de satar.

311. مَنْ حَسُنَ ظَنُّهُ طَابَ عَيْشُهُ

Hüsnüzan sahibinin hayatı da geçimi de güzel olur.

312. مِنَ السُّرُورِ بُكَاءٌ

Şâdmânlık ile âhir başına gam gelir fehvasınca sūrûdan bükâ hâsıl olur.

313. مِنْ سَعَادَةِ الْمَرْءِ أَنْ يَكُونَ خَصْمُهُ عَاقِلٌ

Düşmanın akıllı olması kişinin saadetinden addedilir.

314. مَنْ سَلِمَتْ سَرِيرَتُهُ سَلِمَتْ عَلَانِيَتُهُ

Gizli hali düzgün ve selim olan kimsenin zâhirî hali de düzgün ve selim olur.

315. مَنْ صَدَقَ اللَّهُ نَجَا

Bir kimse Allah-u Te'âlâ Hazretlerine doğruyu arzederse Allah da kendisine kurtuluş ihsân eder.

316. مِنْكَ أَنْفَاكَ وَإِنْ كَانَ أَجْدَعُ

Burnun her ne kadar kesik olsa da yine de sendendir.

317. مَنْ كَثُرَتْ الْمَلَا حِينَ غَرِقَتْ السَّفِينَةُ

Gemicilerin çokluğundan gemi battı.

318. مَنْ لَمْ يَصْبِرْ عَلَى كَلِمَةٍ سَمِعَ كَلِمَاتٍ

Bir söze sabretmeyen kişi çok söz işitir.

319. مَنْ يَشْتَرِي سَيْفِي وَهَذَا أَثَرُهُ

Kim kılıcımı satın alır? İşte onun eseri budur.

320. مَنْ يَنْكَرِ الْعِيرَ يَنْكَرِ نِيَاكَا

Eşeği düzen kişi cimâda aşırıya gitmiş kimselerden olur.

321. مَوَاعِيدُ عُزُفٍ

Urkûb'un sözleri (vaatleri).

2.4.25. Harfu'n – Nûn

322. نَامَ نَوْمَةً عُبُودٍ

Abbûd'un uykusu gibi uyumak.

323. نَفْسُ عِصَامٍ سَوَّدَتْ عِصَامًا

İsâm'ın kendi zâtı kendisine şeref verdi.

2.4.26. Harfu'l – Vâv

324. وَافَقَ شَنَّ طَبَقَةً

Şenn (kendine denk) eşini buldu.

325. الْوَحْدَةُ خَيْرٌ مِنْ جَلِيسِ السُّوءِ

Yalnızlık kötü arkadaştan hayırlıdır.

326. وَعَظْتُ لَوْ اِنْعَظْتُ

Sen vaaz ve nasihatle amel edersen senin vaaz ve nasihatın de bir başkasına te'sir eder.

2.4.27. Harfu'l – He

327. هُمَا كَرُكُبْنِي الْبَعِيرِ

İkiniz devenin (yere aynı anda temas eden) iki dizi gibisiniz.

328. هُوَ أَوْثَقُ مِنْ كِنَانَتِي

Ok kabındaki ok gibi.

2.4.28. Harfu'l – Yâ

329. يَا عَمَّاهُ هَلْ كُنْتُ أَعُورُ قَطُّ

Ey Amâ! Senin daha önce hiç kör olmuşluğun var mıdır?

330. يَدَاكَ أُوَكَّتَا وَفَوْكَ نَفَخُ

Tulumu ellerinle sen bağladın, ağzınla da onu üfleyip şişirdin.

SONUÇ

Mesellerin yaygın kullanımı ve günümüze kadar ulaşması, hem sözlü geleneğin ön planda olmasından hem de mesellerde az kelimeyle çok anlamlar ifade edilmesinden kaynaklanır. Mesel kültürü, söylendiği dönemin önemli olaylarına, toplumunun sosyo-kültürel yapısına ışık tutmuştur. Sözlü gelenekten ötürü nakiller sırasında çeşitli değişimlere uğrasa da genel olarak anlam bütünlüğünü yüksek ölçüde korumuştur.

Mesel geleneğinde kaynak oluşturacak bir çok önemli eser vardır. Bunlardan biri olan Meydâni'nin *Mecma'u'l- Emsâl*'i, orijinal eserin yanı sıra Said Paşa tarafından Türkçeye çevrilerek ve çeviriye ilave bilgilerle zenginleştirilerek günümüze kadar ulaşmıştır.. Eserde gördüğümüz meseller, söylendiği dönemin önemli olaylarına ve bazı özellikleriyle ön plana çıkan karakterlerine işaret eder. Bunun yanı sıra Türkçede kullanımı var olan meselleri de görmemizi sağlar.

Said Paşa, kullandığı akıcı ve seci'li üslubuyla okumayı daha akıcı hale getirdiği eserinde bize verdiği bilgilerle mesellerin ortaya çıkış hikayelerini öğrenebilmemizi sağlamıştır. Alana olan hakimiyeti sayesinde, gerek geçmiş zamanlarda gerekse günümüzde halen kullanılan atasözlerinin kökenlerini ortaya koymuştur.

Te'lif-tercüme olarak tanımlanan Said Paşa'nın *Nuhbetu'l-Emsâl*'i mesel alanında günümüze kazandırılmış önemli bir kaynaktır. Kendinden yüzyıllar önce yazılmış yine mesel alanının en önemli eserlerinden biri olan *Mecma'u'l- Emsâl*'i günümüze ulaştırmakla kalmayıp yaptığı ilavelerle bir adım öteye götürerek yüzyıllar arasında bir köprü oluşturmayı başarmıştır.

Mecma'u'l-Emsâl'de 6000'den fazla mesel yer alırken, Diyarbekirli Said Paşa, *Nuhbetu'l-Emsâl*'inde bu 6000 mesel içerisinde kendi edebi zevkini yansıtan, ıstılahlardan uzak ve latif bulduğu 330 meseli ele almıştır. Bu mesellerin tercümesini yaparken izah bakımından yetersiz bulduğu noktalarda o meselle ya da meselin çıkış noktasıyla ilgili var olan rivayetlerden yola çıkarak, mesele daha geniş kapsamda bir açıklama getirmiştir. Her iki eserde de mesellerin ilk kelimelerinin baş harfi baz alınarak alfabetik sıralama yapılmıştır. Harfu'l-hemze ile başlayıp harfu'l-yâ ile sona erer.

Mesellerin izahını genişletirken kimi yerlerde ıtnâb üslubuna başvurmuş, bir kelimeyi bazen bir cümleyle açıklamıştır. Böylece hem tekdüzeliği engellemiş hem de Arapça kelimelerdeki anlam yoğunluğunu vurgulamıştır.

Her iki eserde de kelime kökenleri oldukça zengindir. Meydâni, eserinde bazı kavramların anlam zenginliğine vurgu yaparken, Said Paşa da kelime dağarcığına katkıda bulunur ve bu sebeple eserler aynı zamanda bir kavram sözlüğü özelliği de taşır.

Said Paşa, eseri değerlendirirken önemli bir çıkarımda da bulunmuştur. Arap mesellerinde gördüğü Arap bedevi kültürünü, başına buyruk yaşamı, zorbalıkları tahlil ederken bir yandan da devletin varlığının, himayesinin ve şer'i kanunların varlığının getirdiği huzuru kıyaslama imkanı olmuştur. Dilden dile aktarılan bu hikayelerden kötülükle namı yayılanlar günümüze kadar aynı namla ulaşmış, iyilikle nam salanlar ise aynı iyilikle adlarını duyurmuşlardır.

KAYNAKÇA

Adsoy, Şerefettin, *Said Paşa ve Hülâsa-i Mantık Adlı Eseri*, Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, C.7, S.2(14)

Akçınar Aldemir, Gülcan, *Diyârbekirli Mehmet Said Paşa'nın Mirâtü'l-İber Adlı Eserinin 8. Cildinin Transkribi Ve Değerlendirilmesi*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2022

Aksoy, Ö.Asım, *Atasözleri Sözlüğü, Deyimler Sözlüğü*, İnkılap Yayınları, İstanbul 1988.

Albayrak Sak, Vesile, *Said Paşa'nın Kaside-i Bürde Tahmisi*, Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish of Turkic, 2013, S.8

Ali Emiri Efendi, *Osmanlı Vilâyât-ı Şarkıyyesi*, Evkaf-ı İslamiyye Matbaası, İstanbul, 1918.

Atalay, Mehmet, 'Ebu'l-Feth el-Bustî'nin Kasîde-i Nûniyye'sinin Diyarbakırlı Said Paşa Tarafından Yapılan Türkçe Manzum Tercümesi', *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.27

Ayçiçeği, Bünyamin, *Bûsîrî'nin Kasîdetü'l-Bürde'sinin Diyarbakırlı Mehmed Said Paşa Tarafından Yapılan Mensur ve Manzum Tercümesi*, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 2015, S.15

Aydoğan, Saliha, *Said Paşa Mîzanü'l-Edeb İnceleme-Metin-Dizin*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007

Başaran, Selman, *Hadislerin Atasözlerine Etkisi*, Uludağ Üniversitesi Yayınevi, Bursa 1994.

Ciğ a,  zkan *Diyarbakirli Mehmed Said Paşa'nın Bibliyografyası*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2016, S.15

 etin, M.Nihad, 'Meydânî, Al- Meydânî', * slam Ansiklopedisi*, C VII, MEB Yayınları,  stanbul 1979.

Demirayak, Kenan, *Arap- slam Literatür Bilgisi*, Canta  Yayınları,  stanbul 2016.

Diyarbakirli Said Paşa, *Nuhbetu'l-Emsâl*, Diyarbakir Vilayeti Matbaası 1289.

Diyarbakirli Said Paşa, *Mir' t 'l- ber*, Karabet ve Kasbâr Matbaası,  stanbul, 1888

Diyarbakirli Said Paşa, *Mizanu'l-Edeb*,  stanbul 1305.

Durmuş,  smail, 'Mesel', D A, XXIX,  stanbul 2004.

Eb  'Ubeyd el-Kâsım b.Sellâm, *Kitâbu'l-Emsâl*, Beyrut 1978.

Erdoğan, Kenan, *Diyarbakırlı Sa'id Paşa D v n *, Manisa 2004.

Erdoğan, Kenan, 'Klasik Mi'raciyyelerden Farklı Bir Mi'raciyye: Sa'id Paşa ve Mir'raciyyesi', A. . Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.12

Erdoğan, Kenan *Said Paşa Divanına Göre 19.yy Divan  iirinde Görülen Bazı De i imler*, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi

Eyuboğlu, E.Kemal, *On    nc  Yüzyıldan Günümüze Kadar  iirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*,  stanbul 1973.

el-Ferâhîdî, Hal l b.Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, Dâru'l-Kutubi'l- lmiyye, Beyrut 2003.

Gözler, Fethi, * rnekleriyle Temel Kompozisyon Bilgileri*,  nkılap ve Aka Kitapevleri,  stanbul.

 pek, Muhammed Selim, 'Türk Atasözleri ve Deyimleri ile E anlamlı Arap Meselleri', *EKEV Akademi Dergisi*, S 60, Yaz 2014.

Kadioğlu, İdris, *Diyarbakırlı Said Paşa Divanı Divandaki Sade Türkçe Şiirler ve Şairin Hikmetli Beyitlerine Ali Emiri Efendi'nin Yazdığı Nazireler*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, Nisan 2009, S.1

Kadioğlu, İdris, *Havası Şairlere İyi Gelen Büyülü Şehir Mardin'in Ali Emiri ve Said Paşa'nın Hayatındaki Yeri*, Makalelerle Mardin III Eğitim-Kültür-Edebiyat, İstanbul, 2007

Kadioğlu, İdris, *Makalelerle Mardin III Eğitim-Kültür-Edebiyat*, İstanbul, 2007

Kılıç, Atabey, *Diyarbakırlı Said Paşa Divânı'nın Neşri Üzerine Notlar*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Nisan 2016, S.15

Kızıl, Ayetullah, *Diyarbakırlı Said Paşa'nın Mir'âtü'l-İber Adlı Eserinin 9.cildinin Transkripti ve Değerlendirmesi*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2021

Koncu, Hanife, *Vardır Söyleyecek Çok Sözüm Sana Said Paşa'nın Bir Şiir Defteri Üzerine Bazı Düşünceler*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Nisan 2016, S.15

Kurnaz, Selim, *Konularına Göre Seçme Atasözleri*, İstanbul 1962.

İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Enbâi'z-Zamân*, Dâru Sadr, Beyrut 1977

İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Daru Sadir, Beyrut 1408/1988.

İşler, Emrullah, Yıldız, Musa, *Arapça Çeviri Kılavuzu*, Elif Yay., İstanbul 2010

İnal, İbnu'l-Emin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2002

Mahmut, Abdulmecîd, *Nazarâtun Fıkhiyye ve Terbeviyye fi Emsâli'l-Hadis*, Mektebetu's-Sadîk, et-Tâif, 1992

El-Maverdî, Ali b. Muhammed b. Hatib, *el-Emsâl ve'l-Hikem*, Dar'u'l-Haremeyn, Katar 1983.

El-Meydânî, Ebû'l-Fadl Ahmet b. Ahmet b. İbrahim en-Nisaburi, *Mecma'u'l-Emsâl*, Trablus 1955.

Muallimoğlu, Nejat, *Deyimler, Atasözleri, Beyitler ve Anlamdaş Kelimeler*, İstanbul 1983.

Mütercim Ahmed Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul 1305.

Ordulu, M.Akif, *Atasözleri Sözlüğü*, Erdem yayınları, İstanbul 1997.

Oy, Aydın, *Atasözü*, DİA, İstanbul IV/44

Parmaksızoğlu, İsmet, *Diyarbakırlı Mehmed Said Paşa*, Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara

Reşad, Faik, *Eslaf*, Âlem Matbaası, C.II, İstanbul, 1312

'Said Mehmed Paşa (Diyarbakırlı)', *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, C.7

Soysal, Rağıp, *Türk Atasözleri*, Ankara 1971.

Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmani* 5, Hazırlayan: Nuri Akbayan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996

Şahin, Şener, 'Mecma'u'l-Emsâl'de Yer Alan Ef'al Veznindeki Hayvan Konulu Deyim ve Atasözleri Üzerine Bir İnceleme', *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C 17, S 1, 2018.

Şemseddin Sami, *Kamusi Turki*, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1985.

Şimşek, İshak '*Sicill-i Ahval Defterlerinde Diyarbekirli Yöneticiler*', (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin, 2013.

Taşdelen, Hasan, 'Meydânî'nin Mecma'ul-Emsâl'i Çerçevesinde Arap Deyim ve Atasözlerinde Bitkiler', *Bilimname*, 2009.

Tuğluk, İbrahim Halil, *Said Paşa'nın Mir'atü'l-İber Adlı Eseri Üzerine*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.15

Tüccar, Zülfikar, 'Meydânî Ahmed b.Muhammed', *İslam Ansiklopedisi*, C 29, TDV Yayınları, İstanbul 2014

Yeşilçiçek, Vedat, *Edebiyatımızda 'Nazariyat Tartışmaları' ve Mizanü'l-Edeb Adlı Eserin Bu Tartışmadaki Yeri ve Önemi*, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.3, S.2

Yıldız, İrfan, *Mimari ve Süsleme Özellikleri Bakımından Said Paşa Konağı-Süleyman Nazif Evi*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Diyarbakır 2016 Özel Sayı.

ÖZET

Bu çalışma, Diyarbekirli Said Paşa'nın Nuhbetu'l - Emsâl adlı eserini incelemeyi hedeflemiştir. Emsâl, Arap kültüründe sözlü geleneğin yaygın kollarından birini oluşturur. Bu alanda en önemli isimlerden biri olan Meydâni'nin yine alana ışık tutan Mecma'u'l - Emsâl adlı eseri, Said Paşa tarafından tercümesi yapılarak Nuhbetu'l - Emsâl adıyla günümüze ulaşmıştır.

Tezin birinci bölümünde Said Paşa'nın hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde, Said Paşa'nın Nuhbetu'l Emsâl adlı eserine yer verilmiştir. Eserin genel içeriği hakkında verilen bilginin yanı sıra eserin, Meydâni'nin Mecma'u'l – Emsâl adlı eseriyle karşılaştırması, içerisinde mevcut mesellerin günümüzde kullanımı ve karşılığı hakkında bilgi verilmiştir.

Sonuç kısmında, yapılan araştırmalar sonucu elde edilen bilgiler hakkında bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Diyarbekirli Said Paşa, Nuhbetu'l-Emsâl, Meydâni, Mecma'u'l-Emsâl, Emsâl, Arap Atasözleri

ABSTRACT

The goal of this study is to review Nuhbetul Emsal, the book of Said Pasha from Diyarbakir. Emsal constitutes one of the most common arms of verbal culture in Arabic culture. Mecmaul Emsal, the book that lights this field written by one of the most important names of the field, was translated by Said Pasha and has reached today with the name of Nuhbetul Emsal.

In the first part of thesis, information on the life, scientific personality and the books of Said Pasha are presented.

In the second part of the thesis, the book of Said Pasha, Nuhbetul Emsal is covered. Comparison of the book with Mecmaul Emsal of Meydani, use of the adages in the book and what they correspond to at present along with the information on the general content of the book are provided.

The conclusion presents an assessment on the information obtained through the performed research.

Keywords: Diyarbekirli Said Pasha, Nuhbetu'l-Emsâl, Meydânî, Mecma'u'l-Emsâl, Amthâl, Arabic Proverbs